

God. 8, Broj 2, 2018.

ISSN 2217-4958 (ŠTAMPANO IZDANJE)

ISSN 2466-5363 (ONLINE IZDANJE)

C I V I T A S

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

FLV | FAKULTET ZA
PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
DR LAZAR VRKATIĆ

Naučni časopis CIVITAS publikuje se dva puta godišnje.
ISSN 2217-4958 (Štampano izdanje)
ISSN 2466-5363 (Online izdanje)
COBISS.SR.ID 261516807

IZDAVAČ:

FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE DR LAZAR VRKATIĆ
Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija

ZА IZDAVAČА:

Prof. dr Mirjana Franceško, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić
Univerziteta Union.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić
Univerziteta Union.

REDAKCIJA:

Prof. dr Aleksandra Kostić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar
Vrktić, Novi Sad.

Prof. dr Andreja Savić, Fakultet za diplomaturu i bezbednost, Beograd.

Prof. dr Atanas Kozarev, Evropski Univerzitet, Fakultet za detektive i kriminalistiku,
Skoplje.

Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, Velika Britanija

Prof. emeritus dr Boris Marović, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Bosna i
Hercegovina.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet „Sv.
Kliment Ohridski“ Bitola, Ohrid, Makedonija.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Prof. dr Duška Franeta, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrktić, Novi Sad.

Prof. dr Duško Radosavljević, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne
studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.

Prof. dr Đorđe Čekrljija, Univerzitet u Banja Luci, Filozofski fakultet.

Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.

Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrktić, Novi Sad.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije
dr Lazar Vrktić, Novi Sad.

Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i
ugostiteljstvo, Ohrid.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrktić, Novi Sad.

Prof. dr Marina Hadži-Pešić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Prof. dr Marija Krivokapić, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću.

Prof. dr Marijan Ćurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u
Splitu, Pravni fakultet.

Prof. dr Milan Živković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrktić, Novi Sad.

Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrktić, Novi Sad.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar.

Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.

Prof. dr Oliver Baćanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.
Prof. dr Oliver Bakreski, Univerzitet u Skoplju, Filozofski fakultet.
Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.
Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.
Prof. dr Sanja Đurdić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
Doc. dr Slavica Čepon, Univerzitet u Ljubljani, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.
Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banská Bistrica, Slovačka republika, Republika Srbija.
Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet Banjaluci, Filološki fakultet.
Prof. dr Tatjana Stefanović Stanojević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet
Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
Prof. dr Zdravko Petrović, Univerzitet Sigmund Frojd, Beč, Austrija.
Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

SEKRETARI REDAKCIJE:

Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
MsC Sonja Dragović Sekulić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
MsC Zoran Vavan, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.

LEKTOR I KOREKTOR:

Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.
Tijana Radnović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrktić, Novi Sad.

OBJAVA ČLANAKA JE BESPLATNA. Svaki autor dobija jedan besplatan primerak časopisa.

CIVITAS JE BESPLATNO DOSTUPAN NA INTERNET ADRESI:
<http://www.civitas.rs>

ADRESA REDAKCIJE:

Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija
Tel. +381 21 472 7884
E-mail: civitas@fpps.edu.rs

PRIPREMA ZA ŠTAMPU I ŠTAMPA:
„Tampograf”, Novi Sad

TIRAŽ: 200

CIVITAS journal is published twice a year
ISSN 2217-4958 (Printed edition)
ISSN 2466-5363 (Online edition)
COBISS.SR.ID 261516807

Publisher

FACULTY OF LAW AND BUSINESS STUDIES "DR LAZAR VRKATIĆ"
76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina - Serbia
<http://www.civitas.rs>

For the publisher:

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editor-in-Chief:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editorial Board:

Prof. dr Aleksandra Kostić, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.
Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union
University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Andreja Savić, Academy for Diplomacy and Security, University of Belgrade,
Belgrade, Serbia.

Prof. dr Atanas Kozarev, European University, Faculty of Detectives and Criminology, Skopje.
Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, UK

Professor Emeritus Boris Marović, Independent University, Banja Luka, Bosnia and
Herzegovina.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St.
Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi
Sad, Serbia.

Prof. dr Duška Franeta, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union
University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Duško Radosavljević, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Đorđe Čekrljija, Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Banja Luka,
Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.
Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union
University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St.
Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union
University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Marija Krivokapić, Faculty of Philology, University of Nikšić, Nikšić,
Montenegro.

Prof. dr Marijan Ćurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law,
University of Split, Split, Croatia.

Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union
University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union
University, Novi Sad, Serbia.

Professor Emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi
Sad, Serbia.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty for Business Management, Bar, Montenegro.

Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.

Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Ruženka Simonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.

Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.

Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zdravko Petrović, Sigmund Freud University Vienna, Austria.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.

Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.

Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Secretaries of the editorial board:

Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

MsC Sonja Dragović Sekulić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

MsC Zoran Vavan, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Proofreading and editing:

Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Tijana Radnović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrktić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Articles are published free of charge. One free copy of the journal will be provided for each contributor.

CIVITAS is available free of charge at:
<http://www.civitas.rs>

Contact Details:

76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina – Serbia

Tel. +381 21 472 7884

E-mail: civitas@fps.edu.rs

Prepress and printing: „Tampograf”, Novi Sad
Circulation: 200

Reč urednika

Poštovani čitaoci, kolege i autori,

Pred vama je drugi broj časopisa CIVITAS za 2018. godinu. Časopis u kontinuitetu, osmu godinu zaredom, objavljuje radeve koji se bave različitim, aktuelnim pitanjima i problemima iz oblasti prava, bezbednosti, psihologije, filologije i ekonomije, kao i interdisciplinarnim istraživanjima iz navedenih naučnih disciplina.

Časopis CIVITAS kategorizovan je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja kao nacionalni časopis kategorije M53. U proteklom periodu časopis je indeksiran u Evropskom referentnom indeksu za društvene i humanističke nauke ERIH PLUS a uključen je i u Kinesku naučnu infrastrukturu – CNKI, Ulrich's Periodicals Directory, Indijsku mrežu razmene časopisa – J-Gate i *online* biblioteku centralne i istočne Evrope – CEEOL.

Radovi prihvaćeni za objavlјivanje, odnosno radovi koji su prošli postupak recenzije obuhvataju različita pitanja iz domena društvenih nauka. U fokusu ovog broja su radovi koji analiziraju problematiku životnih ciljeva i sreće kao korelata želje za slavom, marketinga u osiguranju, međusobnog obučanja kolega – nastavnika engleskog jezika, fenomena integracije u psihoterapiji, prestanka privrednog društva putem likvidacije, merdžera i akvizicija u bankarskom sektoru, krivično prekršajnog postupka i muslimanske braće.

Sve informacije o časopisu, uputstva za autore i recenzente i sastav redakcije i imena reczenzenta mogu se naći na sajtu na srpskom i engleskom jeziku. Prijava rada obavlja se putem sajta časopisa na internet adresi <http://civitas.rs/index.php/prijava-rada>

Zahvaljujemo se svim dosadašnjim autorima na pristiglim radovima. Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radeve iz oblasti koje CIVITAS u kontinuitetu od 2011. godine objavljuje.

Do sledećeg broja,

Prof. dr Vladimir Njegomir

U Novom Sadu, 02. oktobra 2018. godine

SADRŽAJ

Zolna Feher, Anja Mitić i Veljko Đurić	
ŽIVOTNI CILJEVI I SREĆA KAO KORELATI ŽELJE ZA SLAVOM	13
LIFE GOALS AND HAPPINESS ASSOCIATED WITH DESIRE FOR FAME	13
Vladimir Njegomir	
MARKETING IN INSURANCE: THE IMPORTANCE OF EFFICIENT INSURANCE CLAIMS MANAGEMENT	30
MARKETING U OSIGURANJU: ZNAČAJ EFIKASNOSTI UPRAVLJANJA ODŠTETNIM ZAHTEVIMA	30
Tatjana Glušac i Vesna Pilipović	
MEĐUSOBNO OBUČAVANJE KOLEGA KAO OBLIK AKCIONOG ISTRAŽIVANJA: PRIPREMLJENOST I STAVOVI NASTAVNIKA ENGLESKOG JEZIKA	40
PEER COACHING AS A FORM OF ACTION RESEARCH: EFL TEACHERS' READINESS AND ATTITUDES	40
Zorica Knežević i Vesna Petrović	
KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE FENOMENA INTEGRACIJE U INTEGRATIVNOJ PSIHOTERAPIJI ...	57
QUALITATIVE RESEARCH OF PHENOMENA INTEGRATION IN INTEGRATIVE PSYCHOTHERAPY .	57
Miroslav Milosavljević i Jelena Milosavljević	
PRESTANAK PRIVREDNOG DRUŠTVA PUTEM LIKVIDACIJE	70
TERMINATION OF THE COMMERCIAL SOCIETY BY LIQUIDATION	70

Vera Zelenović i Nedeljko Babić	
MERDŽERI I AKVIZICIJE U BANKARSKOM SEKTORU – SLUČAJ REPUBLIKE SRBIJE	87
MERGERS AND ACQUISITIONS IN THE BANKING SECTOR - CASE OF THE REPUBLIC OF SERBIA	87
Gojko Šetka i Dragomir Jovičić	
NAČELA KRIVIČNOG I PREKRŠAJNOG POSTUPKA ZA POSTUPANJE POLICIJE REPUBLIKE SRPSKE	111
STANDARD OPERATING PROCEDURES OF THE REPUBLIC OF SRPSKA POLICE IN CASE OF CRIMINAL AND MINOR OFFENSES	111
Zoran Grbić	
“MUSLIMANSKA BRAĆA” - TERORISTIČKA ORGANIZACIJA ILI NE?	127
“MUSLIM BROTHERS” - A TERRORIST ORGANIZATION OR NOT?	127
Savo D. Marković	
KAZNA BEŠČAŠĆA U RIMSKOM PRAVU	144
PENALTIES OF DISHONOR IN ROMAN LAW	144
 PRIKAZI	
Marko Krstić	
ANGEL RABASA, STACIE L. PETTYJOHN, JEREMY J. GHEZ, CHRISTOPHER BOUCEK (2011).	
DERADIKALIZACIJA ISLAMSKIH EKSTREMISTA.....	163
ANGEL RABASA, STACIE L. PETTYJOHN, JEREMY J. GHEZ, CHRISTOPHER BOUCEK (2011).	
DERADICALIZING ISLAMIST EXTREMISTS.....	163

Članci

Articles

Zolna Feher^{1*}

UDC 317.023

Anja Mitić^{2**}

159.952.13

Veljko Đurić^{3***}

Originalan naučni rad

Primljeno: 12. 12. 2017

Prihvaćeno: 28. 03. 2018.

ŽIVOTNI CILJEVI I SREĆA KAO KORELATI ŽELJE ZA SLAVOM⁴

APSTRAKT: Poznatost i široko odobravanje ljudi koje nikada nećemo sresti, danas mnogima izgledaju kao vredan životni cilj i izvestan garant lične sreće. Ipak, danas još uvek nemamo celovit odgovor na pitanje: šta zapravo pokreće ljude koji teže ka slavi? Polazeći od teorijskog okvira pozitivne psihologije, u ovom istraživanju smo, na uzorku od 162 srednjoškolca iz Novog Sada i Bačke Topole, pokušali da dovedemo u vezu tri psihološka konstrukta: želju za slavom, životne ciljeve i orijentaciju ka sreći. Želja za slavom je ispitivana prevedenom i prilagođenom formom originalne Maltbijeve skale (Maltby, 2010). Intenzitet unutrašnjih/spoljašnjih životnih ciljeva ispitivan je skalom SC-35 (Brdar i Anić, 2010), adaptiranim verzijom originalne skale Kesera i Rajana (Kasser & Ryan, 1996). Orijentacija ka sreći je ispitivana primenom skale Orientacija ka sreći SOKS-18 (Peterson, Park & Seligman, 2005). Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi prediktivnu moć specifičnih životnih ciljeva i orijentacije ka sreći u odnosu na želju za slavom. Dobijen je statistički značajan prediktivni model koji objašnjava

^{1*} on site projectmanager at Man at Work Humánszolgáltató és Személyzeti Tanácsadó Kft, email: feher.zolna@manatwork.hu

^{2**} docent, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Bul. oslobođenja 76, Novi Sad, email: anjamitich@gmail.com

^{3***} redovni profesor, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Bul. oslobođenja 76, Novi Sad, email: veljko234@yahoo.com

⁴ The study was conducted as part of the project *Proactive behaviour of young people as a basis for social integrity and prosperity*, supported by the Provincial Secretariat for Science and Technological Development of AP Vojvodina. Project no: 142-451-3555 / 2017-01-01

nešto preko 14% ukupne varijabilnosti kriterijumske varijable. Rezultati pokazuju da je želja za slavom prvenstveno pokrenuta spoljašnjim životnim ciljevima, kao način da se spolja uočljivim uspehom prevaziđe unutrašnja ranjivost i nesigurnost. Ipak, želja za slavom može delimično biti motivisana i altruizmom – uverenjem da ćemo iz pozicije slave lakše ostvariti pozitivan uticaj na okolinu.

KLJUČNE REČI: želja za slavom, orijentacija ka sreći, životni ciljevi.

1. Uvod

Empirijsko istraživanje sreće, pozitivnog subjektivnog iskustva, subjektivnog blagostanja i zadovoljstva životom započelo je tek početkom devedesetih godina prošlog veka u okviru pozitivne psihologije (Hart & Sasso, 2011). Po stanovištu pozitivne psihologije, prava i istinska sreća (*eudaimonia*) ne postiže se spoljašnjim prolaznim zadovoljstvima (hedonizmom), već ostvarenjem ličnih unutrašnjih ciljeva (Ryan, Huta & Deci, 2008). Teorija samodeterminacije (Deci et al., 2000) daje prioritet unutrašnjim ciljevima, kao što su lični rast i razvoj, doprinos zajednici i društvenost, za razliku od spoljašnjih ciljeva, poput bogatstva i slave. Seligman (2005) navodi tri načina postizanja sreće koja se međusobno ne isključuju. Po Seligmanu, tragajući za srećom možemo birati između hedonističke, aktivne i smislene životne orijentacije. Srećniji su oni ljudi koji su okrenuti zadovoljavanju viših psiholoških potreba, kao što su autonomija, kompetentnost, povezanost sa drugima i samopoštovanje (Waterman, 2008). Po ovom shvatanju, postizanje popularnosti ili uticaja, kao i novca ili luksuza, nalazi se na dnu liste psiholoških potreba i, samim tim, nije presudno za sreću onih najsrećnijih. Ipak, čini se da u savremenoj kulturi veoma veliki broj ljudi izjednačava sreću sa novcem i slavom (Kasser & Ryan, 1996).

Želja za slavom, poznatošću i javnim odobravanjem svakako je važna odlika savremene medijske kulture. Slava se često nameće kao osnovni preduslov sreće, a uspeh sam po себи nije dovoljan ukoliko nije prepoznat i podržan od šire javnosti. Želja za slavom je naročito rasprostranjena među mладима. Prema izveštaju *Pew Research Center*

(Kohut, Parker & Keeter, 2007), slava je primarni životni cilj za 51% mlađih na uzrastu 18–25 godina starosti. Vršnjačka popularnost je dobar prediktor osećanja sreće kod dece (Holder & Coleman, 2008). U neformalnoj anketi koju je na 2.500 dece sproveo engleski dnevni list *Independent* krajem 2006. godine, *biti slavan* je bio najčešći odgovor na pitanje: šta je najbolja stvar na svetu? Ipak, uprkos tako velikom broju mlađih koji u slavi vide vrhunsko ostvarenje životnih aspiracija, malo je empirijskih istraživanja ovog fenomena (Maltby, 2010; Gountas, et. al., 2012). Zbog toga još uvek nemamo celovit odgovor na pitanje: šta zapravo pokreće ljude koji teže slavi?

U ispitivanju ličnih uverenja osoba koje teže ka slavi, Maltbi (Maltby, 2010) zaključuje da je želja za slavom, koju karakteriše žudnja za životnim stilom slavnih, nastala pod uticajem porodice, vršnjaka i medija, a da je želja za slavom koja je nastala iz nesigurnosti često odraz niskog samopoštovanja, neuroticizma i neprevaziđenih teškoća ranog afektivnog vezivanja. Ovakva motivacija je očigledno spoljašnja, budući da je nastala bilo pod uticajem drugih (porodica, vršnjaci, mediji), bilo kao način da se spolja opazivim uspehom prevaziđu nerešeni unutrašnji konflikti. S druge strane, po Maltbijevim nalazima, želja za slavom koju motiviše altruizam korelira sa saradljivošću, a težnja za slavom koja odražava opšti motiv korelira sa savesnošću. Saradljivost i savesnost su tesno povezane s unutrašnjom motivacijom i prosocijalnim ponašanjem. Takav redosled argumentacije upućuje na zaključak koji bi, naravno, trebalo empirijski proveriti – da želja za slavom može biti motivisana i spoljašnjim i unutrašnjim životnim ciljevima.

Stoga bi, polazeći od unutrašnjeg/spoljašnjeg određenja životnih ciljeva, bilo zanimljivo ispitati koji životni ciljevi se izdvajaju kao prediktori želje za slavom i na koji način je želja za slavom povezana sa različitim životnim orijentacijama ka postizanju sreće. Po pozitivnoj psihologiji (Ryan, Huta & Deci, 2008), želja za slavom je jedna od definišućih odlika spoljašnjih životnih ciljeva, dok je po Maltbiju (2010) želja za slavom delimično zasićena i motivima koji svakako dolaze od unutrašnjih životnih ciljeva. Koliko nam je poznato, dosad nema objavljenih empirijskih istraživanja koja su direktno ispitivala odnose između želje za slavom, životnih ciljeva i životne orijentacije ka sreći.

Zbog toga smo obavili istraživanje sa ciljem da utvrdimo međusobne odnose između ova tri psihološka konstrukta. Pretpostavili smo da je želja za slavom prvenstveno motivisana spoljašnjim životnim ciljevima, iako, delimično, može biti definisana i unutrašnjim životnim ciljevima. Osim toga, pretpostavili smo da ugodna životna orijentacija pozitivno korelira s većinom latentnih dimenzija želje za slavom, dok smislena životna orijentacija pozitivno korelira sa unutrašnjim a negativno sa spoljašnjim životnim ciljevima.

2. Metod

2.1. Uzorak ispitanika

Istraživanje je obavljeno na 100 učenica i 62 učenika drugog, trećeg i četvrtog razreda gimnazija u Novom Sadu i Bačkoj Topoli.

2.2. Psihometrijski instrumenti

Želja za slavom je ispitivana prevedenom i prilagođenom formom (ŽS-90) originalne Maltbijeve skale (Maltby, 2010). Intenzitet unutrašnjih/spoljašnjih životnih ciljeva ispitivan je skalom SC-35 (Brdar i Anić, 2010), adaptiranom verzijom originalne skale Kesera i Rajana (Kasser & Ryan, 1996). Stavke opisuju značaj koji ispitanici pridaju unutrašnjim (lični rast, povezanost sa drugima, doprinos zajednicu) i spoljašnjim životnim ciljevima (bogatstvo, popularnost, zdravlje i izgled). Skala *Orijentacija ka sreći* SOKS-18 (Orientation to Happiness; Peterson, Park & Seligman, 2005), koja je korišćena u ovom istraživanju, kroz 18 stavki meri tri pretpostavljene životne orijentacije (smislen, aktivran i prijatan život).

3. Rezultati

Primenom faktorske analize glavnih komponenata, uz ortogonalnu Varimax rotaciju, izdvojeno je sedam faktora skale želje za slavom prikazanih u Tabeli 1. Izdvojeni faktori zajedno objašnjavaju 44,37% varijanse početnog skupa varijabli.

Tabela 1. Latentna struktura skale Želja za slavom ŽS-90

Naziv latentnog faktora	Karakteristični koren	Procenat objašnjene varijanse	Pouzdanost (Kronbahova)	Sadržaj faktora a)
Ranjivost	15,21	16,9	0,86	uzdrmano samopoštovanje, povredivost, nesigurnost opisi slave kao želje, cilja, vrednosti naglašavanje mogućih puteva koji vode ka slavi: optimizam, sreća, raspoloženje, samopouzdanje
Intenzitet težnje za slavom	6,74	7,49	0,87	trud, rad, planovi povezani sa slavom
Način postizanja slave	5,29	5,88	0,86	slava kao prilika za ispravljanje nepravde, pokazivanje dobrog primera drugima
Motiv slave	4,11	4,57	0,87	isticanje, luksuz, bogatstvo
Altruizam	3,27	3,64	0,87	popularnost, priznanje, uvažavanje
Životni stil slavnih	2,73	3,03	0,79	
Prednosti slave	2,57	2,86	0,77	

Primenom faktorske analize glavnih komponenata, uz ortogonalnu Varimax rotaciju, izdvojeno je šest faktora kojima je objašnjeno 57,23% ukupne varijanse skale Intenzitet unutrašnjih/spoljašnjih životnih ciljeva (Tabela 2),

Tabela 2, Latentna stuktura skale Intenzitet životnih ciljeva SC-35

Naziv latentnog faktora	Karakteristični koren	Procenat objašnjene varijanse	Pouzdanost (Kronbahova α)	Sadržaj faktora
Interakcija	6,63	18,93	0,82	deliti svoj život, biti voljen, imati dobre prijatelje biti slavan, pojavljivanje u medijima,
Slava	5,59	15,96	0,85	divljenje drugih, privlačan imidž imati dovoljno
Bogatstvo	2,83	8,08	0,86	novaca, mnogo skupih stvari rad na poboljšanju društva,
Doprinos zajednici	1,89	5,41	0,79	pomaganje drugima uviđati uzroke
Radoznalost	1,69	4,83	0,64	ponašanja, učiti nove stvari, bliski odnosi
Zdravlje	1,41	4,02	0,56	zdrav životni stil, dobar izgled, fizička kondicija

Faktorskom analizom drugog reda, upotrebom *Varimax* rotacije sa Kajzerovom normalizacijom, dobijeno je rešenje koje izdvaja dva faktora drugog reda: unutrašnje i spoljašne životne ciljeve. Po tom rešenju, unutrašnji ciljevi (interakcija, doprinos zajednici, radoznanost i zdravlje) objašnjavaju 37,85% ukupne varijanse, spoljašni ciljevi (slava i bogatstvo) objašnjavaju 23,49% ukupne varijanse, dok se privlačan izgled nije se izdvojio kao posebna komponenta unutar unutrašnjih ciljeva (Tabela 3).

Tabela 3. Faktorska struktura drugog reda skale Intenzitet životnih ciljeva SC-35

Faktori prvog reda	Faktori drugog reda	
	Unutrašnji ciljevi	Spoljašnji ciljevi
Radoznanost	,768	,066
Interakcija	,758	,161
Doprinos zajednici	,721	-,187
Zdravlje	,612	,390
Bogatstvo	,090	,860
Slava	,017	,811

Primenom faktorske analize glavnih komponenata, uz ortogonalnu *Varimax* rotaciju, izdovojena su tri faktora skale Orientacija ka sreći, koji objašnjavaju 42,33% ukupne varijanse (Tabela 4).

Tabela 4. Latentna struktura skale Orientacija ka sreći SOKS-18

Naziv latentnog faktora	Karakteristični koren	Procenat objašnjene varijanse	Pouzdanost (Krombahova α)	Sadržaj faktora
Smislen život	4,10	22,79	0,73	psihička preokupiranost poslom, delotvorno delovanje, odgovornost usmerenost za posao, ravnoteža između izazova i sposobnosti čulne, kratkoročne prijatnosti, koje vode do zadovoljstva
Aktivan život	2,05	11,38	0,52	
Ugodan život	1,47	8,15	0,63	

Priroda i jačina linearne povezanosti izdvojenih faktora je ispitivana pomoću Pirsonovog koeficijenta (Tabele 5, 6 i 7).

Tabela 5. Linearne povezanosti skala Želja za slavom i Intenzitet životnih ciljeva i njihovih latentnih dimenzija

Težnja za slavom						
Životni ciljevi	Ranjivost			Intenzitet težnje za slavom	Način postizanja slave	Motiv slave
	Unutrašnji	r p	-0,023 0,775	-0,148 0,061	0,02 0,854	-0,06 0,457
Spoljašnji	Spoljašnji	r p	0,317* 0,001	0,14 0,088	0,262* 0,001	0,14 0,078

Težnja za slavom				
	Altruizam	Životni stil slavnih	Prednosti slave	Ukupno
Životni ciljevi	0,253*	-0,01	-0,02	0,008
	0,001	0,914	0,862	0,923
	0,025	0,503*	0,250*	0,357*
	0,754	0,001	0,001	0,001

*statistički značajno posle Bonferonijeve korekcije na nivou $\alpha = 0,003$

r- Pirsonov koeficijent korelacijske p-nivo statističke značajnosti

Bivarijatne korelacije prikazane u Tabeli 5. ukazuju da je *težnja za slavom* prvenstveno u vezi sa *spoljašnjim životnim ciljevima*. *Spoljašnji životni ciljevi* značajno su korelirali sa ukupnim skorom skale Želja za slavom i sa četiri od sedam latentnih dimenzija skale.

S druge strane, *unutrašnji životni ciljevi* su značajno korelirali sa *altruizmom*, latentnom dimenzijom skale Želja za slavom koja nije bila u statistički značajnoj korelaciji sa *spoljašnjim životnim ciljevima*. Dobijeni nalazi idu u prilog našim prepostavkama, po kojima je *želja za slavom* dominantno objašnjena *spoljašnjim životnim ciljevima*, ali da postoji deo varijanse *težnje ka slavi* koji ne možemo objasniti isključivo *spoljašnjim životnim ciljevima*.

Dve latentne dimenzije skale Želja za slavom (*intenzitet slave* i *motiv slave*) nisu korelirale ni sa *spoljašnjim* ni sa *unutrašnjim životnim ciljevima*. Upadljivo je i da su *spoljašnji životni ciljevi* u najvećem stepenu korelirali sa latentnim dimenzijama *životni stil slavnih* i *ranjivost*.

Tabela 6. Linearne asocijacije skala želje za slavom i orijentacije ka sreći i njihovih latentnih dimenzija

Težnja za slavom			Ranjivost	Intenzitet težnje za slavom	Način postizanja slave	Motiv slave
Životna orijentacija	Smislna	r p	- 0,110 0,165	- 0,064 0,418	0,104 0,187	- 0,056 0,477
	Aktivna	r p	- 0,004 0,954	- 0,058 0,464	0,173 0,028	0,033 0,680
	Ugodna	r p	0,065 0,411	0,044 0,577	0,270* 0,001	0,088 0,263
	Ukupno	r	- 0,033	- 0,041	0,232	0,019
		p	0,678	0,606	0,003	0,806

Težnja za slavom			Altruizam	Životni stil slavnih	Prednosti slave	Ukupno
Životna orijentacija	Smislna	r p	0,255* 0,001	- 0,016 0,841	0,009 0,907	0,025 0,753
	Aktivna	r p	0,292* 0,001	0,201 0,010	0,028 0,725	0,147 0,062
	Ugodna	r p	0,099 0,210	0,209 0,088	0,091 0,250	0,196 0,012
	Ukupno	r	0,295* 0,001	0,160 0,043	0,052 0,512	0,152 0,053
		p				

*statistički značajno posle Bonferonijeve korekcije na nivou $\alpha = 0,0015$

r- Pirsonov koeficijent korelacijske, p-nivo statističke značajnosti

Bivarijatna korelaciona analiza otkrila je daleko slabiju povezanost između skale Orijentacija ka sreći i skale Želja za slavom i njihovih latentnih dimenzija. Nije otkrivena statistički značajna korelacija između ukupnih skorova dve skale, a *altruizam* je bio jedina latentna dimenzija skale Želja za slavom koja je imala značajnu korelaciju sa ukupnim skorom skale Orijentacija ka sreći. *Altruizam* je, takođe,

značajno korelirao i sa latentnim dimenzijama ove skale koje ukazuju na smislenu i aktivnu životnu orijentaciju. Otkrivena je i statistički značajna korelacija između indikatora ugodne životne orijentacije i latentne dimenzije skale Želja za slavom *postizanje*. Ovi rezultati direktno protivreće našoj pretpostavci da ugodna životna orijentacija visoko korelira sa većinom latentnih dimenzija težnje ka slavi.

Tabela 7. Linearne asocijacije skala Orientacija prema sreći i Životni ciljevi i njihovih latentnih dimenzija

		Orientacija prema sreći			
		Smislena	Aktivna	Ugodna	Ukupno
Životni ciljevi	Unutrašnji ciljevi	r	0,527*	0,365*	0,277*
	Unutrašnji ciljevi	p	0,001	0,001	0,001
Životni ciljevi	Spoljašnji ciljevi	r	0,056	0,207*	0,429*
	Spoljašnji ciljevi	p	0,482	0,008	0,001

r- Pirsonov koeficijent korelacije, p-nivo statističke značajnosti

*statistički značajno posle Bonferonijeve korekcije na nivou $\alpha = 0,006$

Indikatori unutrašnjih životnih ciljeva visoko su korelirali sa indikatorima smislene životne orijentacije i sa ukupnim skorom skale SOKS-18. Nasuprot tome, nije otkrivena značajna statistička povezanost između indikatora spoljašnjih životnih ciljeva i indikatora smislene životne orijentacije. Treba uočiti i da su indikatori spoljašnjih životnih ciljeva imali više korelacije sa indikatorima ugodne životne orijentacije, dok su indikatori unutrašnjih životnih ciljeva imali više korelacije sa indikatorima aktivne životne orijentacije. Smislena životna orijentacija je pozitivno korelirala sa unutrašnjim životnim ciljevima, ali, suprotno našim očekivanjima, nismo uspeli da otkrijemo statistički značajnu negativnu korelaciju između smislene životne orijentacije i spoljašnjih životnih ciljeva.

Upotrebom višestruke regresione analize, potražili smo odgovor na pitanje: da li životni ciljevi i različite životne orijentacije predviđaju težnju ka slavi? Kao kriterijumska varijabla korišćen je ukupan skor na skali Želja za slavom, a kao prediktori korišćeni su faktori drugog reda skale Životni ciljevi i faktori prvog reda skale Orientacija ka sreći (Tabela 8).

Tabela 8. Životni ciljevi i orijentacija ka sreći kao prediktori težnje ka slavi

Model	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti β	p	Korelacija		
	B	SE			Nultog razreda	Parcijalna	Semi-parcijalna
(konstanta)	1,814	0,283		0,001			
Spoljašnji ciljevi	0,21	0,053	0,331	0,001	0,357	0,304	0,296
Unutrašnji ciljevi	-0,09	0,080	-0,110	0,235	0,008	-0,095	-0,088
Smislena	0,001	0,056	0,002	0,98	0,025	0,002	0,002
Aktivna	0,061	0,053	0,101	0,252	0,147	0,092	0,085
Ugodna	0,03	0,048	0,053	0,535	0,196	0,052	0,046

* R=0,38, R²=0,143, SE= 0,43; F_{156,5} = 5,21, p<0,01

Dobijen je statistički značajan model koji objašnjava nešto preko 14% ukupne varijabilnosti kriterijumske varijable. Pregledom Tabele 8 može se ustanoviti da prediktivna moć modela počiva, uglavnom, na pozitivnoj povezanosti kriterijumske varijable i spoljašnjih životnih ciljeva. Prediktivni doprinos unutrašnjih životnih ciljeva bio je daleko manji i imao je negativan predznak, dok je prediktivni doprinos sve tri životne orijentacije bio gotovo zanemarljiv.

4. Diskusija

Naš osnovni nalaz ukazuje na povezanost životnih ciljeva, prvenstveno onih spoljašnjih, i želje za slavom na način na koji je ona definisana ovde korišćenom verzijom Maltbijeve skale. *Ranjivost*, kao najizrazitija latentna dimenzija skale Želja za slavom, govori o mladima koji su precenili vrednost emocionalne pogodnosti ekstrinzičnih ciljeva i veruju u to da će u budućnosti biti više uvažavani i prihvaćeni ako steknu veće bogatstvo i slavu (Sheldon et al., 2010). Spoljašnji životni ciljevi bili su u pozitivnoj korelaciji sa sledećim dimenzijama skale Želja za slavom: *ranjivost*, *način postizanja slave*, *životni stil slavnih i prednosti slave*. Korelacije i značajan doprinos spoljašnjih životnih ciljeva regresionom modelu za predviđanje ukupnog skora na skali Želja za slavom upućuju na zaključak da je želja za slavom prvenstveno

pokretana spoljašnjom motivacijom. Pozitivne korelacije latentnih dimenzija skale Želja za slavom, koje svoj sadržaj crpe iz nesigurnosti, težnje ka isticanju, luksuzu i želje za opštim prihvatanjem, sa spoljašnjim životnim ciljevima, sasvim su u skladu sa uverenjem da je kod mladih težnja za slavom u velikoj meri motivisana željom da se kompenzuje poljuljano samopouzdanje.

Istovremeno, naši nalazi su saglasni s našom početnom prepostavkom da želja za slavom može biti motivisana i spoljašnjim, ali i sa unutrašnjim ciljevima. *Altruizam*, kao jedna od sedam latentnih dimenzija skale Želja za slavom, bio je u pozitivnoj korelacijski sa *unutrašnjim životnim ciljevima*, ali i sa *smislenom i aktivnom životnom orijentacijom*. Prema tome, težnja za slavom može biti motivisana i željom da se odgovornim ponašanjem, kroz lični primer slavne osobe, ostvari pozitivan doprinos široj zajednici. Naš nalaz o pozitivnoj korelaciji između altruizma i želje za slavom u skladu je sa novijim nalazima Grinvudove i saradnika (Greenwood, Long & Dal Cin, 2013). Faktorska analiza njihove psihometrijske skale, koja meri privlačnost slave, otkriva tri glavne latentne dimenzije: težnju da budemo opaženi/vrednovani, težnju ka elitnom životnom stilu i prosocijalnu težnju da koristimo slavu kako bismo pomogli drugima. Očigledno, postoje različiti i međusobno protivrečni motivi želje za slavom koji mogu da proističu i iz različito postavljenih (unutrašnjih ili spoljašnjih) životnih ciljeva pojedinca.

Ipak, u našem istraživanju *altruizam* je jedina latentna dimenzija želje za slavom koja je bila u pozitivnoj korelacijski sa smislenom i aktivnom životnom orijentacijom. Na osnovu toga može se zaključiti da aktivna i smislena životna orijentacija nisu povezane sa najvećim brojem latentnih dimenzija skale Želja za slavom.

U skladu sa našim očekivanjima, spoljašnji životni ciljevi su bili najjače povezani sa ugodnom životnom orijentacijom, a nešto slabije sa aktivnom životnom orijentacijom. Iznenadujuće je da nije otkrivena očekivana negativna veza između smislene životne orijentacije i spoljašnjih životnih ciljeva. Ipak, odsustvo statistički značajne korelacije između ova dva konstruktua ukazuje na njihovu psihološku nepovezanost. Naši podaci su u najvećoj meri saglasni sa istraživanjem (Brdar & Anić, 2010) u kome je, takođe, saopštена jača povezanost

unutrašnjih životnih ciljeva i smislene i aktivne životne orijentacije. Isto tako, u oba istraživanja nije pronađena statistički značajna veza između spoljašnjih životnih ciljeva i smislene životne orijentacije. Međutim, za razliku od ovde prikazanih rezultata, Brdareva i Anićeva (2010) saopštavaju da je povezanost unutrašnjih životnih ciljeva sa ugodnom životnom orijentacijom jača od povezanosti spoljašnjih životnih ciljeva sa ugodnom životnom orijentacijom. Naš nalaz da preferencija ugodnog života jače korelira sa spoljašnjim nego sa unutrašnjim životnim ciljevima je u skladu sa uverenjem da je usmerenost ka spoljašnjim životnim ciljevima obeležena težnjom ka kratkotrajnim životnom zadovoljstvima, dok su usmerenost na posao i traganje za situacijama koje predstavljaju izazov za postojeća znanja i sposobnosti odlike unutrašnje postavljenih životnih ciljeva.

Ovde prikazana faktorska struktura skale Želja za slavom izdvaja sedam umesto originalno predloženih šest latentnih dimenzija (Maltby, 2010). U potpunoj saglasnosti sa Maltbijevim nalazima, *ranjivost* i *intenzitet* su faktori koji najviše zasićuju konstrukt težnje ka slavi. Isto tako, postoji velika sličnost između naših nalaza i sadržaja Maltbijevih faktora – *motiv slave*, *altruizam* i *životni stil slavnih*.

Latentna struktura upitnika SC-35 izdvaja *slavu* i *bogatstvo* kao spoljašnje ciljeve, a *interakciju*, *doprinos zajednici*, *radoznalost* i *zdravlje* kao unutrašnje. Za razliku od originalne skale (Kasser & Ryan, 1996), u ovom istraživanju fizički izgled nije bio obuhvaćen psihometrijski definisanim spoljašnjim ciljevima. U istraživanju životnih ciljeva diskutabilna je pripadnost faktora *zdravlje* (Rijavec, et al., 2011). I u našem istraživanju *zdravlje* je u većoj meri koreliralo sa *unutrašnjim životnim ciljevima*, ali je delom svoje varijanse pripadalo i *spoljašnjim životnim ciljevima*. Takav nalaz je u skladu sa prethodno iznetim rezultatima (Williams, et al., 2000). Ovde prikazana latentna struktura skale Orientacija ka sreći ne odudara od originalnog trofaktorskog rešenja (Peterson, Park & Seligman, 2005).

Nalazi ovog istraživanja su svakako ograničeni korišćenjem prigodnog uzorka upitne reprezentativnosti. Isto tako, u ovom istraživanju su korištene psihometrijske skale koje nisu u potpunosti standardizovane za upotrebu na ispitanicima iz našeg kulturnog okruženja. Ipak, treba istaći da ovde saopšteni nalazi – o

zadovoljavajućoj pouzdanosti, reproducibilnoj i smislenoj faktorskoj strukturi – podržavaju validnost i buduću upotrebu ovde korišćenih psihometrijskih skala.

Prediktivna veza između životnih ciljeva, životne orijentacije i težnje za slavom objasnila je samo 14,3% varijanse kriterijumske varijable. Izgleda da se najveći deo varijanse koji zahvata Maltbijev konstrukt težnje za slavom nalazi izvan područja definisanog varijansama ovde korišćenih prediktorskih varijabli. Istraživanja koja bi obuhvatila i ovde a i prethodno (Maltby, 2010) korišćene prediktorske varijable, mogla bi bolje da rasvetle psihološku suštinu težnje za slavom. Prikazani rezultati govore u prilog mišljenja da je kod mladih težnja za slavom prvenstveno, ali ne isključivo, motivisana spoljašnjim životnim ciljevima. Buduća istraživanja usmerena na vezu unutrašnje motivacije i težnje ka slavom mogla bi da promene danas prevladajuće shvatanje težnje za slavom.

LITERATURA

1. Brdar, I., Anić, P. (2010). Životni ciljevi, orijentacije prema sreći i psihološke potrebe adolescenata: Koji je najbolji put do sreće?. *Psihologische teme* 19(1), 169–187.
2. Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
3. Gountas, J., Gountas, S., Reeves, R. A. & Moran, L. (2012). Desire for fame: Scale development and association with personal goals and aspirations. *Psychology and Marketing*, 29: 680–689.
4. Greenwood, D. , Long, R. C., Cin, D. S. (2013). Fame and the social self: The need to belong, narcissism and relatedness predict the appeal of fame. *Personality and individual differences*. 55, 490–495.
5. Hart, K. E. & Sasso, T. (2011). Mapping the contours of contemporary positive psychology. *Canadian Psychology*, 82–92. doi: 10.1037/a0023118
6. Holder, M. D. & Coleman, B. (2008). The contribution of temperament, popularity, and physical appearance to children’s happiness. *J Happiness Study* 9:279–302.doi: 10.1007/s10902-007-9052-7

7. Kasser, T., Ryan, R. M. (1996). Further examining the american dream: differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Society for personality and social psychology*. Vol.22 (3), 280–287.
8. Kohut, A., Parker, K. , Keeter, S. (2007). How young people view their lives, futures and politics. A portrait of generation „next”. *The pew research center. For the people& the press*. Dostupno na: www.peoplepress.org
9. Maltby, J. (2010). An interest in fame: Confirming the measurement and empirical conceptualization of fame interest. *British Journal of Psychology*, 101, 411–432.
10. Maltby, J., Day, L., Giles, D., Gilett, R., Quick, M., Langcaster, J., H.,Linley, A., P. (2008). Implicit theories of a desire for fame. *British Journal of Psychology*, 99, 279–292.
11. Peterson, C., Park, N., & Seligman, M. E. (2005b). Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. *Journal of Happiness Studies*, 6, 25–41.
12. Ryan, R. M., Huta, V. & Deci, E.L. (2008). Living well: A self-determination theory perspective on eudaimonia. *Journal of Happiness Studies* 9:139–170. doi: 10.1007/s10902-006-9023-4
13. Seligman, E. P., Peterson, C., Park, N. (2005).Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empty life. *Journal of Happiness Studies*. 6, 25–41.
14. Sheldon, K. M., Gunz, A., Nicholas, C. P., Ferguson, Y. (2010). Extrinsic value orientation and affective forecasting: Overestimating the rewards, understanding the costs. *Journal of Personality*.78:1, 149–178.
15. Waterman, A. S. (2008). Reconsidering happiness: A eudaimonist's perspective. *The Journal Positive Psychology*, 3, 234–252.
16. Williams, G. C., Hedberg, V.A., Cox, E. M., Deci, E. L. (2000). Extrinsic life goals and healt-risk behaviors in adolescents. *Journal of Applied Social Psychology* 30:8, 1756–1771.

LIFE GOALS AND HAPPINESS ASSOCIATED WITH DESIRE FOR FAME

The fame and wide acceptance by bunch of unknown people, today seem as a worthy life goal and a certain guarantor of personal happiness, Nevertheless, we still do not have a complete answer to the question: *What really drives people who want to became famous?* Starting from the theoretical framework of positive psychology, we tried to link three psychological constructs: desire for fame, life goals and orientation towards happiness, on a sample of 162 high school students from Novi Sad and Backa Topola, The main aim of the research was to determine the predictive power of specific life goals and orientation towards happiness in relation to the desire for fame, The desire for fame was examined by a translated and adapted form of the original Maltby scale (Maltby, 2010), The intensity of internal / external life goals was examined by SC-35 (Brdar and Anić, 2010), an adapted version of the original scale of Keser & Ryan (Kasser & Ryan, 1996), The orientation to happiness was examined using the SOKS-18 scale (Peterson, Park & Seligman, 2005), A statistically significant model was obtained which explains something more than 14% of the total variability of the criterion variable, The results show that the desire for fame is primarily driven by external life goals, as a way to transcend internal vulnerability and insecurity outwardly from observable success, Nevertheless, the desire for fame can be partly motivated by altruism, believing that it will be easier for us to achieve a positive influence on the environment from the position of fame,

KEY WORDS: desire for fame, orientation towards happiness, life goals

Vladimir Njegomir¹

UDC 368:005

Originalan naučni rad

Primljen: 17. 04. 2018.

Prihvaćen: 25. 08. 2018.

MARKETING IN INSURANCE: THE IMPORTANCE OF EFFICIENT INSURANCE CLAIMS MANAGEMENT

ABSTRACT: *Marketing stands as one of the most important business functions for creating customers and generating demand and is of great importance in the insurance industry. Its purpose is greater than in other business areas, as insurance services and vehicles are not only intangible, but also represent a promise of future payment. Trust in insurance and insurers is essential to insurance services offerings. Thus, to achieve business objectives and create consumer confidence it is important to successfully manage marketing mix elements. Adequate management and compensation of claims are the natural extension of marketing functions in the insurance industry. Generally, the only time that a customer/policyholder has occasion to check the “quality” of a service, and thus the insurer an opportunity to fulfil the promise of future payments, is when adverse events occur. Traditional marketing cannot affect the insured's losing confidence in insurance and in the insurer when an insurer fails to fulfil its promise. All marketing efforts to improve the confidence in such cases are useless. Thus, it is imperative that payment of claims be properly managed so as to reflect the aspiring promise of marketing claims and prevent the sullying of the insurer's reputation. In this paper are analyzed the significance of marketing in insurance and the importance of proper claims management used to achieve business objectives and build trust in insurers.*

KEY WORDS: *insurance, claims management, marketing.*

¹ Associate professor, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrtakić, Bulevar Oslobođenja 76, Novi Sad, Union University, Belgrade, email: vnjegomir@flv.edu.rs

INTRODUCTION

The success of entrepreneurial activities has always been based on the ability of the management to make decisions that consider different options in terms of risk and yield relations, and this is especially true in insurance. Among the most important decisions are marketing activities, bearing in mind that their main goal is to achieve sales of insurance services. The goal of marketing is to facilitate the satisfaction of insured parties in a way that allows an organization to profit while meeting such demands. Insurance companies must form offers that will meet the needs of potential and existing insured customers and must decide on the best way to present their offerings of insurance coverage, how the insurance service should be distributed, and how to best insure the potential insured. The insurer's aim is to provide the best possible coverage while at the same time achieving maximum profitability and respecting ethical principles (Njegomir, 2006; Njegomir, 2007). A comprehensive concept of marketing must cover all these activities. Insurance companies must always be guided by the famous thesis of Peter Drucker: "Since the basic purpose is the creation of consumers, enterprises have two and only two basic functions: marketing and innovation. Marketing and innovation produce results, everything else are costs."

Marketing comprises individual and organizational activities that facilitate and perform satisfactory exchanges in a dynamic environment through the creation, distribution, promotion, and pricing of goods, services, and ideas. All marketing activities are aimed at achieving maximum customer satisfaction. Marketing is defined as a management process responsible for identifying, anticipating, and meeting consumer demand profitably (CMA, 2017). Marketing styles represent the use of the most appropriate means and techniques for realizing and communicating the basic needs of consumers and through their satisfaction to achieve profit, considering the specifics of marketing insurance services.

The application of modern marketing concepts is a means by which insurance companies can better adapt to market conditions. As marketing connects the insurer with the insured, it is a necessity for

successful business operations. Risk management has always been and will remain the essential business of insurance and reinsurance companies (Njegomir & Miškić, 2018), but to succeed in the dynamic business environment, these businesses must pay proper regard to marketing issues and to the maximum satisfaction of the beneficiaries of their services – those who are insured.

THE IMPORTANCE OF CLAIMS MANAGEMENT

Insurance business is complex and involves the use of terminology that is often incomprehensible to people outside the insurance sector (Njegomir, 2009; Njegomir, 2011). However, there is a term that everyone recognizes, given its significance: claims management. It represents the most exposed aspect of the business of insurance companies to the public and on it depends the survival and development of the insurance market.

Anyone who holds an insurance policy can, once the insured case arises, be involved in the process of assessing and liquidating claims. When something goes wrong in the process, when the claims are challenged, when they are not paid in time or are not paid at all, the insured becomes dissatisfied. In the short term, each situation will likely be reflected in a lowering of the company's reputation, but over the long term, if repeated, the survival of the insurance company may be compromised.

Inadequate treatment of claims may also jeopardize public confidence in insurance itself. Many examples of inadequate claim management by insurance companies in Serbia during the 1990s confirm this, especially in the sector of automobile liability insurance, which have led to a loss of public confidence in insurance.

Each insurance company has a department or other form of organization dealing with issues of the estimation and liquidation of claims. The size and complexity of these claims will typically determine the number of entities that an insurance company will engage. For example, solving claims in life insurance is relatively simple and does not require special expertise outside the insurance company, unlike the

case of catastrophic events, which are usually multidimensional, often provoking the simultaneous reporting of a large number and type of losses.

PROBLEMS IN CLAIMS MANAGEMENT

Problems in insurance claims management are most often caused by deviations in the standard settlement of claims. These problems include: gradually developing claims in liability insurance, quantifying of sub-insurance, complex claims, and conflicts in determining whether an insurance contract was concluded prior to the occurrence of a loss event.

The indemnification of losses is not always easy and without problems, as can be the case when quick payment of claims is required of liability insurance, casco insurance, fire insurance, or in response to catastrophic events.

Some damages can be exercised over an extended period, such as:

- 1) pollution of groundwater due to long term leaks, spillages or other daily activities; or,
- 2) disrupting the health of employees due to poor working practices, safety standards, overtime, use of machinery, or pollution.

In these cases, a claim for losses may be reported well after the primary cause of loss has arisen. In the event of a disruption in the health of an employee, such as in cases involving asbestos pollution, the period of exposure to the occurrence and the eventual submission of a claim may be 20 to 30 years. Problems that arise in such cases can relate to complications in determining the date of the cause leading to the submission of a claim or over which insurance company is responsible if the insurance company that concluded the insurance contract changed its name or ceased to exist, either a cessation of business activities, or by merging with another insurance company. In most insurance contracts, the liability in such situations is stipulated, but if unclear, litigation may be sought to define insurance policies that are not sufficiently clear.

These problems condition the problems of determining insurance premiums and provisions for incurred, but not reported, claims. The determination of premiums must include the possibility of

the development of losses in the past or in the future, which would be conditioned by causes that are not known at the moment of determining premiums, or are not clear enough at the moment of conclusion of the insurance contract. Provisions must take into account all claims for damages that are gradually developing.

A significant problem is the determination of liability for loss. Namely, the first question that an insurance company should determine when reporting a claim is whether the claim is valid under the terms of the insurance policy and whether there is another party that should be held liable for the resulting damage in its entirety.

In the event of an accident, the above problem for an insurance company concerns the following two questions:

1. What scope of coverage was provided by the concluded insurance contract? - Did the insurance contract include damage on the insured's own vehicle or any other amount that the insured or the insurance user required?

2. Who made the loss? If it appears that another party was responsible for loss as a result of a traffic accident, all costs of the compensation claim are then potentially recoverable from a third party or from an insurer. If it is established that the insurer has paid the losses and the liability of a third party, then the insurer has the right to claim compensation from the perpetrator of the loss.

The scope of the insurance coverage and the coverage of a particular event by the insurance policy can be considerably more complex. The exact terms of the insurance contract that has been concluded will be used by the court only if settlement of a claim is sought in the form a court dispute. It is on insurers to specify the scope of coverage as precisely as possible, without ambiguity, as failing to do so may cause harm to both the insured and the insurer.

Sub-insurance is a special problem that affects the complexity of the quantification of the payment of a claim, but also the satisfaction of the insurance beneficiaries. Most insurance contracts clearly indicate the amount of insurance coverage and other limits. It is the responsibility of the insured, or the insurance contractor, to determine whether the insurance amount specified is sufficient or not. If the value at risk is greater than the amount of insurance, in the case of compensation, the

insurer could end up paying the insured an amount relatively lower than the actual amount of the incurred loss, even if the damage was less than the amount of insurance specified in the insurance contract.

Complex losses can require considerable time for the total amount of loss incurred as a whole to be quantified. Also of concern is the assessment of the adequacy of the insurance provisions that need to be established at any time to allow for the payment of complex claims. In the case of liability insurance or accident insurance, the determination of an insurance payment may take several years after the occurrence of an adverse event. The most complex claims often result in litigation, whereby the ultimate amount of insurance compensation is determined by the court.

A long period of time for the quantification of losses may also arise as a result of complex claims in property insurance. Such complexity of quantification occurs may occur in cases of determining the costs for rebuilding a structure and the time needed to complete the work, which might last for months, or even years, especially in the case of historically valuable buildings or buildings where sophisticated engineering has been applied.

Finally, a problem also arises from the underlying goal of insurance itself. It is about compensation, i.e., the returning of value to insurance beneficiaries, or returning the insured element to its previous state; the state before the occurrence of the harmful event. Indemnification involves reimbursement of actual losses. Namely, in the event that an insured person has completely destroyed a car in a traffic accident, the insurance company will not buy the insured a new vehicle, but will indemnify the insured for the amount corresponding to the value of the car at the time just prior to the accident. In the event of minor damages, the insurance company will typically insist on repairs, while in cases of major damage, if the compensation of the total amount of repairs is greater than the payment of the insurance fee without repair, then the write-off of such a vehicle will be insisted upon. The above situations are indicative of problems that may arise in resolving claims through which an insurer attempts to provide a solution that is at the same time acceptable to the insured and in accordance with the terms of the insurance contract.

EFFECTIVE MANAGEMENT OF CLAIMS IN THE FUNCTION OF MARKETING

Bearing in mind the key characteristics of the services, their immaterial character (imperviousness), their perishability (can't be stored and once missed an opportunity to sell is lost forever, as is the case with, for example, the clock of the lawyer's day), their heterogeneity, the inevitability of the production process, the nature of their consumption, and the lack of ownership intrinsic in the services of the insurance sector, it is clear that when regarding the quality of insurance services, it depends not so extensively on just how well the insurance service is structured, but above all on the perception of quality by the clients; that is, the insured.

This perception is most strongly influenced by word-of-mouth, and due to the above characteristics of services, people are inherently cautious, often acting under the advice of their friends' experience (Ehrlich & Fanelli, 2004). In the case of the insurance sector, the insureds' experience regarding the settlement of claims is crucial in determining their perception of the quality of the service and thus the subsequent spreading of their positive opinion and likely recommendations, thereby creating a competitive advantage for the insurer in attracting new insurance customers and retaining existing ones.

The key to the success of any service company, including insurance companies, is to put consumers in focus rather than the actual functions of the business. This is accomplished through customer relationship management. Customer relationship management is reflected in maintaining and improving relationships and retaining consumers through the increased value of the service and the development of trust, satisfaction, and strong social links (Ljubojević, 2001). To accomplish this, and to maintain existing customers while attracting new ones, every insurance company must endeavor to utilize as precise information as possible regarding its existing and potential insurers, anticipating and adequately responding to their needs.

Creating customer satisfaction can be ensured through the integration of the front and back office functions of insurers, which implies that marketing, as a business function of insurance companies, is

independently unable to “deliver” full value to insured persons without adequate co-operation from assessors, and from the organizational departments whose job it is to process damages and payments. This cooperation is necessary in order to build a culture where exceeding expectations is a norm of everyday business, thus creating as ideal an experience as possible for the insured during and after processing the claims.

Improved management of claims in modern business conditions must be understood as an element that promotes the marketing activities of insurance companies. A study by the insurance group Chubb Group showed that 76% of respondents said that experience with claims in numerous cases plays a crucial role choosing an insurance company (Chubb Group, 2002). Those seeking insurance generally try to avoid those insurance companies that are well-known for their poor reputation in terms of meeting claims. In addition to the always present element of personal recommendations and critiques, the United States has a website created by the National Association of Insurance Commissioners, which provides information to consumers about contested claims (NAIC, 2017).

After Hurricane Katrina, Lloyd’s set up a direct, free, telephone line in an effort to offer assistance to vulnerable insurers and thus improve their satisfaction. Following an explosion in Mumbai, in July 2006, Indian insurers agreed to simplify the process of claiming claims by facilitating the payment of insurance benefits (WIR, 2006). There are many similar examples of insurers’ efforts to improve the insureds’ experience in addressing claims, by improving the efficiency of their resolution, especially after the emergence of catastrophic events that represent an extremely sensitive area of claims management.

CONCLUSION

Insurance is a matter of trust. Therefore, trust as a key determinant of insurance, as the bridge between the insured and the insurer, is the basis of every such relationship. In this paper, the elements that play a key role in creating trust and good business practices of

insurance companies have been briefly reviewed. These are marketing issues, comprised of the management of marketing mix elements and adequate claims management. The paper also describes the key steps and problems that can arise from claim management. Thus, without a comprehensive approach to marketing and efficient management of claims, insurance companies cannot successfully perform their role of protecting property and persons; that is, they cannot retain existing insurance customers and attract new ones, who most often shape their views about a particular service and insurer on the basis of personal experience and the experiences of their friends. Therefore, this paper represents a small contribution to these issues and serves as a basis for further research regarding the exploration of conditions and the quantification of factors that influence the improvement of business (an increase in insurance sales), primarily in measuring the impact of user satisfaction with efficiently settled claims that determines their re-purchase.

REFERENCES

- Chubb Group, (2002), Influencing the Insurance Purchase, Chub Group of Insurance Companies, Warren, NJ, SAD.
- CMA, (2017), Chartered Marketing Institute, <http://www.cim.co.uk> (pristupljeno 10.12.2017.)
- Ehrlich, E. and Fanelli, D., (2004), “*The Financial Services Marketing Handbook: Tactics and Techniques That Produce Results*”, Bloomberg Press, Princeton, NJ, USA.
- Ljubojević, Č. Lj., (2001), „*Menadžment i marketing usluga*“ (*Management and Marketing Services*), Belgrade, Želnid.
- NAIC, (2017), NAIC Consumer Information Source - <http://www.naic.org.cis> (pristupljeno 15.09.2017.)
- Njegomir, V. and Miškić, M., (2018), “Insurance Companies’ Financial Intermediation”, CIVITAS, Vol. 8, No. 1, pp. 47-59
- Njegomir, V., (2006), „*Životno osiguranje – marketing aspekti i specifičnosti*,“ (*Life Insurance - Marketing Aspects and Specificity*), Marketing, Vol. 37, pp. 29-35.
- Njegomir, V., (2007), „*Kanali distribucije usluga osiguranja i reosiguranja*“ (*Channels of distribution of insurance and reinsurance services*), Marketing, Vol. 38, Nr. 1-2, pp. 47-53.

Njegomir, V., (2009), „Upravljanje odštetnim zahtevima osiguravajućih društava“ (*Management of claims in insurance companies*), *Računovodstvo*, Vol. 53, no. 9-10, pp. 108-116.

Njegomir, V., (2011), *Osiguranje (Insurance)*, Novi Sad: Ortomedics book.
WIR, (2006), *World Insurance Report*, Informa UK Ltd, London, UK.

MARKETING U OSIGURANJU: ZNAČAJ EFIKASNOSTI UPRAVLJANJA ODŠTETNIM ZAHTEVIMA

REZIME: Marketing kao jedna od najvažnijih poslovnih funkcija koja stvara kupce i generiše potražnju je od velikog značaja u osiguranju. Njen značaj je veći nego u drugim poslovnim oblastima, zahvaljujući specifičnostima osiguranja kao što su neopipljivost i činjenica da osiguranje predstavlja obećanje budućeg plaćanja. Poverenje u osiguranje i osiguravače je ključ pružanja usluga osiguranja. Dakle, za postizanje poslovnih ciljeva i stvaranje poverenja potrošača važno je uspešno upravljati elementima marketing miksa. Adekvatno upravljanje i nadoknada šteta su u funkciji marketinga. Jedini trenutak kada klijent / vlasnik osiguranja ima mogućnost da proveri "kvalitet" usluge, a osiguravač može ispuniti obećanje budućih isplata, jeste momenat kada se dese neželjeni događaji. Marketing ne može da utiče na izgubljeno poverenje u osiguranje i osiguravače, kada osiguravač ne ispunjava svoje obećanje. Svi marketinški naporci za poboljšanje poverenja u takvim slučajevima su beskorisni. Stoga je isplata odštetnih zahteva u funkciji marketinga. U ovom radu analiziramo značaj marketinga u osiguranju i važnost pravilnog upravljanja odštetnim zahtevima koji se koristi za postizanje poslovnih ciljeva i izgradnju poverenja od strane osiguravača.

KLJUČNE REČI: *osiguranje, upravljanje odštetnim zahtevima, marketing.*

Tatjana Glušac¹

Vesna Pilipović²

UDC 811.111:005.96

Originalan naučni rad

Primljen: 11. 02. 2018.

Prihvaćen: 30. 05. 2018.

MEĐUSOBNO OBUČAVANJE KOLEGA KAO OBLIK AKCIONOG ISTRAŽIVANJA: PRIPREMLJENOST I STAVOVI NASTAVNIKA ENGLESKOG JEZIKA

APSTRAKT: Cilj ovog rada jeste da predstavi rezultate istraživanja kojim je ispitivana spremnost naših nastavnika engleskog jezika da sprovode međusobno obučavanje kolega, kao oblik zajedničkog akcionog istraživanja. Rezultati ukazuju na to da je nastavnicima potrebna kvalitetna obuka za pokretanje pomenutog oblika usavršavanja, da je ono izuzetno efikasno u našim uslovima rada i da ispitanici imaju pozitivno mišljenje o njemu nakon obuke za potrebe učešća u istraživanju. Nažalost, akreditovane aktivnosti za stručno usavršavanje u proteklih osam godina nisu nastavnicima ponudile mogućnost da se osposobe za sprovođenje ovog oblika stručnog usavršavanja.

KLJUČNE REČI: akcionalno istraživanje, međusobno obučavanje kolega, stručno usavršavanje, nastavnici engleskog jezika.

1. Uvod

U vremenu u kom živimo, pojam obrazovanja je vrlo promenljiv. Shvatanje potrebe, ciljeva i ishoda obrazovanja, kao i načina na koji ga je potrebno realizovati, danas je podložno čestim promenama. I prema toga, brojni obrazovni sistemi, uključujući i naš, temelje se na – s ove tačke gledišta – prilično tradicionalnom i uskom shvatanju obrazo-

¹ Vanredni profesor; Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad; tatjana.glusac@gmail.com.

² Redovni profesor; Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad; vesna_pilipovic@yahoo.com.

vanja koje, uglavnom, podrazumeva opismenjavanje učenika, u osnovnom smislu te reči, i prenošenje velikog broja informacija iz različitih predmeta. U procesu reforme školskog sistema, čiji je cilj da se sistem prilagodi zahtevima vremena u kome živimo i osobinama i potrebama savremenog učenika, promeniti ustrojen sistem bio bi mnogo manji poduhvat od promene načina rada nastavnika. Naime, svaka dobra reforma obrazovanja ne može da podrazumeva isključivo promenu propisa, već i promenu pedagoških uverenja nastavnika (Borg, navedeno u Birello, 2012, str. 88), pa i svih drugih učesnika u obrazovnom procesu, usled čega bi došlo i do promene njihovog delanja. Osim toga, proces promene uverenja je dug i složen, pa je neophodno obezbediti adekvatne programe stručnog usavršavanja za nastavnike koji bi im pomogli na dugom putu promene. Danas je stručno usavršavanje, čini se, daleko potrebnije nego ikada pre, kako bi se nastavniku omogućilo da uspešno odoli svim izazovima sa kojima se susreće.

S obzirom na to da je promena uverenja i delanja vrlo individualna, nastavnicima je neophodno pružiti oblike stručnog usavršavanja koji bi im pomogli da samostalno dođu do saznanja o nužnosti da uvedu promenu, o načinu na koji je potrebno sprovesti je, kao i o efektima koje ona ima na ceo nastavni proces. Osim toga, nastavnici rade u različitim uslovima i sa učenicima sa drugaćijim potrebama i sklonostima, te im je i iz tog razloga potrebno pružiti priliku za usavršavanje koje će odgovarati njihovim potrebama. Postojeći oblici usavršavanja, poput seminara, konferencija i sl. mogu biti efikasni oblici profesionalnog napretka samo u vezi sa nekim aspektima pedagoške prakse, ali ne svim. Stoga je neophodno obučiti nastavnika za one oblike usavršavanja koje može sprovoditi sam ili u saradnji sa kolegom, onda kada smatra da je to neophodno. Takvo samoinicijativno stručno usavršavanje podrazumeva da nastavnik: (1) preuzima odgovornost za sopstveno napredovanje i napredovanje svojih učenika, (2) ima znanje i veštine da efikasno reši probleme na koje nailazi, (3) ima priliku da se stalno usavršava i (4) rešava probleme na osnovu prikupljenih dokaza, a ne opažanja. Takođe, ovakvo stručno usavršavanje od škole bi načinilo zajednicu koja uči i razvija se i koja je posvećena istom cilju – unapređenju kvaliteta rada radi unapređenja kvaliteta nastave. Isto tako, postojeća literatura (npr. Honigsfeld & Dove, 2010; Metropolitan Life Insurance Company, 2010;

Carrol, Fulton & Doerr, 2010; Richards & Farrell, 2008) sve više naglašava potrebu da nastavnici sarađuju podučavajući ili usavršavajući se. Izolacija, prema navedenim autorima, više nije prihvatljiv oblik rada.

Cilj ovog rada, stoga, jeste da prikaže rezultate istraživanja koje se bavilo ispitivanjem međusobnog obučavanja kolega, kao mogućeg načina izvodenja akcionog istraživanja tj. onog oblika stručnog usavršavanja koje nastavnik može pokrenuti samoinicijativno i realizovati sam ili, još bolje, sa kolegom. U radu će biti prikazani oni rezultati istraživanja koji se odnose na pripremljenost naših nastavnika engleskog jezika da sprovode akcionalno istraživanje, kao i na njihov stav prema eksperimentalnom obliku usavršavanja.

2. Međusobno obučavanje kolega kao oblik akcionog istraživanja

Akcionalno istraživanje u nastavi stranih jezika pojavilo se 80-ih godina prošlog veka usled sve većeg interesovanja za nastavu u čijem je centru učenik, kako zbog velikog interesovanja za istraživanje koje se sprovodi u učionici, tako i usled pojave ideje o refleksivnom nastavniku (Burns & Richards, 2009, str. 289). Isti autori kažu da je ova vrsta stručnog usavršavanja kombinacija i interakcija između dve vrste aktivnosti – akcije i istraživanja. Akcija se javlja unutar nekog društvenog procesa, u sklopu izvesnog konteksta i odnosi se na razvoj i intervencije sa ciljem da doprinese unapređenju i promeni. Istraživanje je deo sistematskog posmatranja i analize razvoja i promena sa ciljem da se prepozna potreba za akcijom i naprave promene na osnovu dokaza i ishoda (Burns & Richards, 2009, str. 289–290). Ferans (Ferrance, 2000, str. 1) definiše akcionalno istraživanje kao „proces u kome učesnici sistematično i pažljivo ispituju svoju praksu koristeći istraživačke tehnike“, a Ričards i Ferel (Richards & Farrell, 2008, str. 171) kažu da se ono odnosi na istraživanje koje sprovodi nastavnik s namjerom da razjasni i reši praktična pedagoška pitanja i probleme. Berns (Burns, 2010, str. 2) definiše isti pojam kao zauzimanje refleksivnog, kritičkog i sistematičnog stava prema sopstvenom pedagoškom radu. Prema navedenim definicijama, jasno je da je akcionalno istraživanje samoinicijativni oblik preispitivanja sopstvene pedagoške prakse sa ciljem da se unapredi neki njen aspekt.

Berns i Ričards (Burns & Richards, 2009, str. 290) ističu da je svrha akcionog istraživanja da premosti jaz između idealnog (najefikasnijeg načina delanja) i realnog (stvarnog načina delanja). Osim toga, cilj ovog oblika usavršavanja jeste pronađenje rešenja za probleme nastale u određenom kontekstu (Edge, 2001; Hadley, 2003; Ferrance, 2000), kao i osnaživanje nastavnika da zauzmu istraživački stav prema poslu koji obavljaju (Ferrance, 2000, str. 15; Richards & Farrell, 2008, str. 172). Osim pomenutog, Ferans (2000, str. 13–15) naglašava i da akcionalo istraživanje unapređuje odnose među kolegama, povećava mogućnost za promenom na nivou škole i unapređuje komunikaciju, dok Ričards i Ferel (2008, str. 172) dodaju da akcionalo istraživanje doprinosi i redefinisanju uloge nastavnika, s obzirom na činjenicu da on preuzima odgovornost za promenu i stručno napredovanje.

Ferans (Ferrance, 2000, str. 3–6) navodi da postoji nekoliko vrsta akcionog istraživanja:

- 1) Akcionalo istraživanje pojedinačnog nastavnika (eng. *individual teacher research*), čiji je cilj da omogući nastavniku prikupljanje podataka u vezi sa nekim problemom koji smatra da je potrebljano rešiti;
- 2) Zajedničko akcionalo istraživanje najmanje dva nastavnika (eng. *collaborative action research*), čiji je cilj da se pronađe rešenje za problem koji ima jedan nastavnik ili oba/više njih;
- 3) Akcionalo istraživanje na nivou škole (eng. *school-wide action research*) koje nastoji da reši problem u vezi sa učenjem učenika, radom škole i slično;
- 4) Akcionalo istraživanje na nivou regiona (eng. *district-wide action research*) koje ima za cilj da reši problem sa kojim se suočava više škola.

Međusobno obučavanje kolega (eng. *peer coaching*) jeste zajednička aktivnost dva nastavnika sa ciljem da pomognu jedan drugom u unapređivanju sopstvene prakse, učenju učenika i slično, posmatrajući jedan drugog i donoseći odluke o promenama na osnovu prikupljenih činjenica umesto na osnovu neosnovanih pretpostavki i nagađanja. Međusobno obučavanje, dakle, predstavlja oblik sprovođenja zajedničkog akcionog istraživanja dva nastavnika (Robbins, 1991, str. 3), a Ričards i Ferel (2008, str. 171) dodaju još i da je, zbog svoje složenosti, akcio-

no istraživanje preporučljivo sprovoditi kao zajedničku aktivnost. Najuspešnije je ono međusobno obučavanje koje je voljno tj. koje samostalno i svojom voljom pokreću nastavnici, koje je zasnovano na poverenju i u kome su učesnici tj. kolege ravnopravni (Nolan & Hoover, 2005, str. 89–93).

Medusobno obučavanje kolega, kao način sprovodenja zajedničkog akcionog istraživanja, ima nekoliko ključnih faza koje je neophodno slediti kako bi dovelo do željene promene. Nastavnici samorefleksijom ili putem nekog drugog oblika stručnog usavršavanja postaju svesni nekog aspekta svog rada ili učenja svojih učenika koje bi bilo dobro preispitati. Nastavnik potom poziva svog kolegu sa kojim ima izgrađen kolegijalni odnos zasnovan na poverenju i inicira opservaciju. Pre opservacije neophodno je da nastavnici obave razgovor (eng. *pre-observation conference*) tokom kog se posmatrač upoznaje sa planiranim tokom časa i predmetom posmatranja. U toku ovog razgovora, nastavnici se dogovaraju o najadekvatnijoj tehnici prikupljanja podataka za izabrani predmet posmatranja (više o tehnikama prikupljanja podataka u Nolan & Hoover, 2005, str. 59–69). Nakon ove faze sledi čas tokom kojeg posmatrač vrši opservaciju (eng. *observation*). Njegov zadatak je da posmatrač isključivo ono što je određeno kao predmet posmatranja i da pomoći dogovorene tehnike prikupljanja podataka što objektivnije zabeleži podatke. Treći korak u procesu sprovođenja ovog oblika stručnog usavršavanja jeste razgovor nakon opservacije (eng. *post-observation conference*) tokom kojeg posmatrač razgovara sa kolegom u vezi sa prikupljenim podacima i tokom koga se obično dolazi do rešenja za posmatranu situaciju. Nastavnik potom sprovodi dogovoren rešenje. Idealno bi bilo da posmatrač ponovo poseti čas svog kolege (kada se dogovore) kako bi uočio da li je pronađeno rešenje dovelo do unapređenja posmatrane situacije ili ne (eng. *cycle evaluation*). Ponekad i sam nastavnik može posmatrati i proceniti delotvornost pronađenog rešenja.

Ferans (2000, str. 9), Ričards i Ferel (2008, str. 174–175), kao i Berns (2010, str. 22–169) navode da ciklus akcionog istraživanja obuhvata sledeće faze: identifikovanje problema, prikupljanje i organizaciju podataka, tumačenje podataka, delanje u skladu sa podacima i refleksiju, što je u potpunosti u skladu sa navedenim fazama međusobnog obučavanja kolega.

Brojna literatura (Nolan & Hoover, 2005; Ferrance, 2000; Glušac, 2012; Glušac, 2013; Glušac & Nolan, 2016; Petrić, 2006; Kovačević & Ozorlić Dominić, 2011) naglašava mnogobrojne prednosti akcionalnog istraživanja i međusobnog obučavanja, kao oblika stručnog usavršavanja nastavnika, pre svega, iz razloga što nastavnici ne usvajaju opšta znanja i ne prihvataju ih kao pasivni primaoci, već ih aktivno izgrađuju rešavajući vrlo specifična pitanja sa kojima se suočavaju u svom radu. Takođe, pomenuti oblik stručnog usavršavanja podrazumeva da nastavnici preuzimaju aktivnu ulogu u svom profesionalnom napredovanju, da su odgovorni za sve svoje postupke i da mogu doći do rešenja bilo koje situacije, čak i onda kada im aktivnosti stručnog usavršavanja koje pohađaju ne nude rešenja za probleme na koje nailaze.

3. Istraživanje

3.1. Vreme istraživanja

Istraživanje na kojem se temelji ovaj rad sprovedeno je 2010. godine, odnosno tokom cele školske 2010/2011. godine. Iako se na prvi pogled može učiniti da podaci više nisu aktuelni, uvidom u kataloge programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju od 2010. godine do danas (*Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2010–2011*, *Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2011–2012*, *Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2012–2014*, *Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2014–2016*. i *Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2016–2018.*) očigledno je da nije akreditovan nijedan seminar za nastavnike engleskog jezika koji bi ih naučio kako da sproveđu akcionalno istraživanje, te se može pretpostaviti da je situacija i danas slična (ako ne i ista) onoj koja je bila u vreme sprovođenja istraživanja.

3.2. Učesnici

U istraživanju je učestvovalo deset profesora engleskog jezika zaposlenih u osnovnim i srednjim školama u Novom Sadu. U vreme istraživanja, oni su imali od pet do dvadeset dve godine radnog iskustva. Devet ispitanika je bilo ženskog a samo jedan muškog pola.

3.3. Metodologija

Istraživanje je kvalitativno i primenjene su tehnike opservacije, indirektnog posmatranja i anketiranja.

Na samom početku istraživanja svi učesnici su obučeni za sprovođenje međusobnog obučavanja kolega, kao oblika akcionog istraživanja, prema fazama opisanim u odeljku 2. Tokom sprovođenja istraživanja, ispitanici su u samostalno formiranim parovima sprovodili opservacije i to onoliko često i u onom broju koliko su to sami odabrali. Teme njihovih opservacija su, takođe, birali samostalno, shodno onim aspektima svog rada ili učenja svojih učenika koje su želeli da ispitaju i/ili promene. Takođe, parovi nastavnika su formirani tako što je prvobitno kontaktirano pet nastavnika i nakon što su oni pristali da učestvuju u istraživanju, svaki je sebi izabrao kolegu sa kojim će sprovoditi eksperimentalni oblik usavršavanja. Nastavnici su tokom celog istraživanja radili sa istim kolegom, u paru.

Bilo je neophodno da na kraju istraživanja (kraj juna 2011. godine) prvoj autorki rada predaju portfolio koji će sadržati sledeće: (a) beleške razgovora pre opservacije koje se tiču cilja časa, predmeta posmatranja, dogovorenog načina na koji će se prikupljati podaci i slično; (b) foto-kopiju prikupljenih podataka tokom posmatranja; (c) beleške razgovora posle opservacije koje pokazuju koja su rešenja profesori osmislili na osnovu prikupljenih podataka, koje su izvore konsultovali itd.; (d) beleške sa časa na kome su posmatrali da li je došlo do neke promene nakon primjenjenog rešenja; (e) bilo kakav dokaz (rad učenika, test i slično) koji potvrđuje da je došlo do neke promene (pozitivne ili negativne) usled primjenjenog rešenja. Budući da autorke nisu direktno posmatrale učesnike tokom istraživanja, ovako prikupljeni podaci dali

su im mogućnost da sprovedu indirektno posmatranje (Bailey, 1994, str. 266).

Na kraju istraživanja učesnici su popunili i anketu koja je ispitivala njihov stav prema eksperimentalnom obliku stručnog usavršavanja. Upitnik se sastojao od dvanaest pitanja otvorenog tipa.

3.4. Analiza rezultata

Analiza prikupljenih podataka tokom opservacije sprovedena je metodom analize sadržaja (Cohen, Manion & Morrison, 2007, str. 475–491), a dobijeni podaci analizirani su sa aspekta primenljivosti eksperimentalnog oblika stručnog usavršavanja i načina realizacije faza u obučavanju. Drugim rečima, za svaki par profesora analizirani su: (1) formulacija predmeta posmatranja, (2) izbor tehnike prikupljanja podataka, (3) veština prikupljanja podataka, (4) analiza prikupljenih podataka i (5) razumevanje uloga.

Analiza rezultata upitnika je, takođe, izvršena postupkom analize sadržaja (Cohen, Manion & Morrison, 2007, str. 475–491).

3.5. Rezultati istraživanja

Rezultati do kojih se došlo putem opisanog istraživanja, a koji su relevantni za ovaj rad, biće predstavljeni prema onim činiocima od kojih zavisi kvalitet sprovođenja akcionog istraživanja: formulacije predmeta posmatranja, izbora tehnike prikupljanja podataka, veština prikupljanja podataka, analize prikupljenih podataka i razumevanja uloga.

(1) Formulacija predmeta posmatranja.

Kod svih parova nastavnika očigledan je nedostatak veštine precizne formulacije posmatranja. Jedino je par 5 (jedna nastavnica sa dvadeset dve godine iskustva i jedna sa deset godina iskustva) imao vrlo precizne formulacije predmeta posmatranja, osim kod opservacije 6. Najčešća greška koju su učesnici pravili jeste navođenje više aspekata nastave u samo jednoj formulaciji (par 1, opservacije 1, 2, 3, 4, 11 i 12;

par 2, opservacije 1, 2 3, 4 i 7; par 3, opservacije 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; par 4, opservacije 3, 4, 5). Ponekad su se u formulaciji jednog predmeta posmatranja nalazila dva (npr. par 3, opservacija 5 – kako nastavnica pristupa učenicima i koje su reakcije na njene komentare), tri (npr. par 3, opservacija 4 – da li učenici razmenjuju ideje i komentare na engleskom jeziku, da li se atmosfera ili ponašanje menjaju nakon zadatka i kako) ili, čak, četiri (npr. par 4, opservacija 5 – planiranje zadataka, vreme govorenja nastavnika i učenika, davanje uputstava, planiranje vremena) različita aspekta na koja je posmatrač trebalo da obrati pažnju. S druge strane, postojale su i one formulacije koje su bile nedovoljno precizne, što je možda uticalo na kvalitet prikupljanja podataka (par 4, opservacija 2 – tempo časa, način na koji se ponavlja vokabular; par 5, opservacija 6 – dinamika u toku časa (odnos među učenicima), odnos učenika prema materijalu koji se koristi u radu).

(2) Izbor tehnike za prikupljanje podataka.

Za najveći broj opservacija nastavnici su izabrali neodgovarajuće tehnike prikupljanja podataka. Najčešći način beleženja podataka jeste pisanje kratkih beležaka, što nije odgovaralo svim izabranim predmetima posmatranja. Tako, par 1 koristi neodgovarajuće tehnike beleženja u opservacijama 1, 2, 7, 8, 11 i 12, par 2 u opservacijama 1, 11 i 12, par 3 u opservacijama 4 i 5, par 4 u opservacijama 1, 3, 4, 5 i 6, a par 5 u opservacijama 2 i 3. Na primer par 5 u opservaciji 3 posmatra dinamiku i interakciju tokom rada u grupi i umesto tehnike beleženja prema mestu sedenja, koja bi dala tačne podatke ko je sa kim komunicirao tokom rada u grupi, upotrebljena je tehnika kratkih beležaka koja nije mogla dati precizne podatke u vezi sa onim što se dešavalo tokom grupne aktivnosti.

(3) Veština prikupljanja podataka.

Nevešta formulacija predmeta posmatranja i neadekvatne tehnike prikupljanja podataka prouzrokovali su brojne probleme posmatračima. Tako je u paru 1 očigledno da, iako formulacija podrazumeva nekoliko predmeta posmatranja, tokom opservacije posmatrač obraća pažnju samo na jedan predmet i beleži podatke samo s njim u vezi (opservacije 11 i 12). Osim toga, u paru 1 (opservacije 7, 8, 9 i 10) i paru 5 (opservacije 3, 4, 5 i 6) pronađeni su lični komentari i subjektivni sudovi među prikupljenim podacima. Tako, na primer, posmatrač iz para 1

u opservaciji 7 navodi sledeće među prikupljenim podacima (predmet posmatranja: davanje instrukcija i objašnjenja; tehnika prikupljanja podataka: kratke beleške): „Učenici pre vežbe slušanja nisu bili jasno upućeni na šta treba da obrate pažnju tokom slušanja teksta. Prilikom objašnjavanja glagolskog vremena Present Continuous, profesorica je dala preobiman teorijski uvod, a vrlo se malo zadržala na praktičnom radu (bila je urađena samo jedna vežba). U toku gorovne vežbe, profesorica nije bila dovoljno uključena u ovu vežbu, nego je prepustila učenicima da je rade sami.“ Takođe, među prikupljenim podacima kod para 5 pronađeno je da postoje lični komentari i subjektivni sudovi (opservacija 5): „Primetila sam da je tinejdžerima uvek potrebno više vremena da urade zadatke otvorenog tipa, ne zato što su oni zahtevni, već zato što se osećaju sigurnije kada rade zadatke zatvorenog tipa“ i „Ono što mi se naročito svidelo jeste da ona [aktivnost slušanja] pomaže unapređenju samopouzdanja učenika i navodi čak i slabije učenike da učestvuju u rešavanju zadataka.“ Osim svega navedenog, kod para 4 je uočeno i to da posmatrač često posmatra nešto što uopšte ne odgovara formulisanom predmetu posmatranja (opservacije 1 i 2). Na primer, na osnovu predmeta posmatranja u opservaciji 1 očekivalo se da će prikupljeni podaci biti u vezi sa upotrebotom engleskog jezika na času da bi se oni, u stvari, odnosili na pažnju i angažovanost učenika, davanje povratne informacije u vezi sa greškama koje učenici prave, tempo časa i celokupnu atmosferu.

(4) Analiza prikupljenih podataka.

U većini parova analiza prikupljenih podataka obavlja se tako što kolege razgovaraju o prikupljenim podacima i zajedno pokušavaju da dođu do rešenja posmatrane situacije. Kod parova 2 i 4, međutim, uočeno je da osim što analiziraju prikupljene podatke, posmatrači neretko naglađuju (par 2, opservacije 7 i 11; par 4, opservacije 3 i 4) i iznose sopstveno mišljenje (par 2, opservacije 5, 6 i 14), kao u opservaciji 6 para 2: „Profesorica bi trebalo da učini ono što je svakom profesoru teško – da ne kaže ništa čak i onda kada misli da bi trebalo nešto da kaže.“ U paru 4 je uočeno da postoji neslaganje između prikupljenih podataka i zaključaka do kojih su nastavnici došli u opservacijama 1, 2, 3, 4 i 6. Naime, nastavnici su tokom analiza podataka dolazili do zaključaka bez oslanjanja na prikupljene podatke, verovatno se prisećajući toka časa i

izvesnih dešavanja koja nisu zabeležena. U paru 5 svaka analiza podataka je započinjala samorefleksijom nastavnika na održani čas, nakon čega bi posmatrač iznosio prikupljene podatke i utiske. U paru 3 se analiza rezultata vršila postavljanjem pitanja ili od strane nastavnika koji je držao čas ili kolege koji je posmatrao. Naime, usled malo izmenjenih uloga ovih učesnica u toku posmatranja (videti sledeći deo), nastavnica koja je držala čas postavljala je pitanja svojoj koleginici koja je posmatrala kako bi proverila koliko je razumela njene postupke. I nastavnica koja je posmatrala svoju koleginicu ponekad je postavljala pitanja, ali ne sa ciljem da koleginici pomogne da stekne uvid u svoj način rada, već da bi saznala više o onome što je posmatrala a što je želela da nauči od koleginice.

(5) Razumevanje uloga.

Budući da su učesnici u istraživanju samostalno birali kolege sa kojima su želeli da učestvuju u eksperimentalnom obliku stručnog usavršavanja, parovi 1, 2 i 5 u potpunosti su razumeli svoje uloge. Tačnije, oni su razumeli da su ravноправни učesnici u obučavanju i da je osnovni zadatak posmatrača da sakupi što objektivnije podatke, kao i da pomogne svom kolegi da dođe do najadekvatnijeg rešenja za posmatrnu situaciju. Svi procesi prikupljanja podataka i njihove analize u ovim parovima protekli su u kolegialnoj i prijateljskoj atmosferi, uz puno uvažavanje ličnosti i integriteta kolege. Međutim, u paru 3 jedna nastavnica je nekada predavala drugoj, te se tokom celokupnog toka istraživanja osetio njen, donekle, dominantan odnos. Predmet gotovo svih opservacija u tom paru podrazumevao je upotrebu portfolija koji starija nastavnica koristi u radu a mlađa želi da nauči da ga primenjuje. Kako je navedeno u prethodnom delu (4), tokom analize prikupljenih podataka starija koleginica je proveravala koliko je mlađa razumela njene postupke umesto da mlađa posmatra poneki aspekt primene portfolija, te da zajedno otkriju koliko je on uspešan, primenljiv i sl. Na samom početku sprovodenja obučavanja, nastavnica u paru 4 bila je zatečena povratnom informacijom i komentarima kolege u vezi sa održanim časom, što je kod nje proizvelo osećaj da nije dobar predavač. Tokom vremena, ovih dvoje nastavnika su promenili način davanja povratnih informacija tokom analize, što je uticalo da postanu objektivniji a što se odrazilo i na njihov odnos koji je pri kraju istraživanja postao sasvim kolegijalan.

Analiza odgovora prikupljenih anketom otkriva da prednosti međusobnog obučavanja, kao oblika stručnog usavršavanja, nadmašuju njegove nedostatke. Učesnici smatraju da je osnovni nedostatak obučavanja njegova složena logistika. Oni, takođe, napominju i da je neophodno da učesnici dobro razumeju svoje uloge kako bi se proces obučavanja kvalitetno sproveo. S druge strane, učesnici su naveli sledeće prednosti eksperimentalnog oblika usavršavanja:

- 1) Omogućava da se nastavnik usredsredi na konkretni problem i da radi na njemu (nastavnici 1b, 2b, 3b i 4b);
- 2) Omogućava nastavnicima da se konsultuju u raznim fazama realizacije nastave – tokom planiranja časa, nakon završenog časa (nastavnica 1a);
- 3) Omogućava da se dobiju stručno mišljenje i stručna pomoć (nastavnica 1a);
- 4) Lako je i uvek dostupan, omogućava stalno stručno usavršavanje (nastavnice 1b, 2a, 2b);
- 5) Omogućava uvođenje novina u nastavu (nastavnica 2a);
- 6) Omogućava ostvarivanje želenog pomaka u radu i uspeh (nastavnici 2a i 4b);
- 7) Pruža verniju sliku o procesu podučavanja i učenju učenika (nastavnice 2a, 2b i 4a);
- 8) Pruža sagledavanje onih aspekata rada o kojima nastavnici ranije nisu razmišljali (nastavnica 2a);
- 9) Pruža podstrek za promenu i sticanje novih znanja (nastavnice 2a, 2b i 5b);
- 10) Unapređuje kolegjalne odnose (nastavnici 2a, 2b, 3a, 4a, 4b i 5b);
- 11) Pomaže u pronalaženju rešenja za određene probleme u pedagoškoj praksi (nastavnici 3b, 4b i 5a);
- 12) Potvrđuje uverenja i stavove nastavnika (nastavnici 3a, 4b i 5b);
- 13) Omogućava sticanje uvida u to kako izgledaju neke metode u praksi i kakav rezultat imaju (nastavnica 4a);
- 14) Služi kao način da se nastavnici podsete nekih metoda, strategija i pristupa koje su nekada naučili ili koristili (nastavnica 5b);
- 15) Omogućava razmenu znanja i iskustava (nastavnici 4a, 4b i 5a);
- 16) Nije vremenski prezahtevno, ako se dobro isplanira (nastavnica 5b);
- 17) Ne zahteva materijalne troškove (nastavnica 5b);

- 18) Pomaže u izgradnji ličnog samopouzdanja nastavnika (nastavnici 4a i 4b);
- 19) Pomaže u razvijanju samsvesti o sopstvenoj praksi (nastavnici 4a i 4b).

4. Diskusija

Rezultati do kojih se došlo ovim istraživanjem pokazuju da nastavnici koji su učestvovali u istraživanju, bez obzira na radno iskuštvo, nemaju dovoljno iskustva u sprovođenju međusobnog obučavanja, kao oblika akcionog istraživanja. Tačnije rečeno, rezultati pokazuju da ispitani nastavnici ne umeju dovoljno precizno da formulišu predmet posmatranja koji žele da ispitaju i ne umeju da izaberu odgovarajuću tehniku prikupljanja podataka. Usled toga, posmatrač često ne može da sakupi relevantne podatke, a neretko pribegava beleženju ličnih komentara umesto činjenica. Potom, tokom analize prikupljenih podataka većina nastavnika ravnopravno učestvuje u razgovoru, međutim, postoje i oni koji usled nedovoljnog razumevanja uloge koju treba da preuzmu stupaju u odnos dominacije i potčinjenosti, što bi u ovom obliku stručnog usavršavanja trebalo izbegavati. Ništa manje bitna jeste i činjenica da nisu svi učesnici dovoljno vešti u davanju povratnih informacija, budući da su neki učesnici (par 4) davali takve povratne informacije koje su negativno uticale na kolege i u nekoj meri narušile njihov kolegijalni odnos.

Uprkos podacima koji nesumnjivo pokazuju nedovoljnu osposobljenost naših nastavnika engleskog jezika da sprovode akciono istraživanje, ohrabruju podaci dobijeni putem ankete. Naime, oni svedoče o tome da učesnici smatraju da je eksperimentalni oblik stručnog usavršavanja izuzetno delotvoran i koristan, kao i da poseduje brojne prednosti u odnosu na druge oblike stručnog usavršavanja. Takođe, ohrabrujuće je i saznanje da i pored toga što podrazumeva zahtevnu logistiku, nastavnici smatraju da bi ovaj oblik usavršavanja trebalo što češće primenjivati.

Budući da su u ovom radu predstavljeni samo oni podaci koji se tiču veštine sprovođenja akcionog istraživanja, a ne i aspekata rada

nastavnika i učenja učenika na koje ono može da utiče, autorke ipak koriste priliku da napomenu da su i pored svih manjkavosti u sproveđenju akcionog istraživanja, učesnici uspeli da unaprede i svoj rad i učenje svojih učenika (Glušac, 2012; Glušac, 2013; Glušac, 2016).

5. Zaključak

Podaci prikazani u ovom radu potvrđuju da naši nastavnici engleskog jezika ne poseduju adekvatna znanja i veštine za sprovođenje akcionog istraživanja, kao oblika stručnog usavršavanja. Štaviše, kraća obuka koju su prošli, radi učestvovanja u istraživanju na kome se temelji ovaj rad, nije bila dovoljna da bi ispitani nastavnici stekli neophodna znanja i veštine. Ono što je ovim i svim drugim nastavnicima koji žele da sprovode akcionalno istraživanje potrebno jeste kvalitetna obuka koja bi podrazumevala obuku u vezi sa raznim segmentima akcionog istraživanja – formulacijom predmeta posmatranja, izborom tehnike prikupljanja podataka, objektivnim prikupljanjem podataka, njihovom analizom, davanjem objektivne povratne informacije i ulogama u procesu zajedničkog istraživanja. Iako ne poseduju potrebna znanja i veštine, nastavnici su ipak unapredili svoju praksu i učenje učenika i veruju da ovaj oblik usavršavanja ima daleko više prednosti u odnosu na druge koji su im na raspolaganju. Sve ovo dovodi do zaključka da je nastavnike neophodno obučiti da sprovode akcionalno istraživanje budući da se ono pokazalo delotvornim u njihovom nastojanju da razreši nedoumice sa kojima se suočavaju, kao i da oni za to učenje i dalje ne dobijaju priliku kroz obuke koje su dužni da pohađaju.

LITERATURA

- Bailey, K. (1994). *Methods of Social Research (4th edition)*. New York, Ontario: The Free Press.
- Birello, M. (2012). Teacher cognition and language teacher education: Beliefs and practice. A con-versation with Simon Borg. *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature*, 5(2), 88–94.
- Burns, A. (2010). *Doing Action Research in English Language Teaching. A Guide for Practitioners*. New York, NY: Routlegde, Taylor & Francis.
- Burns, A., & Richards, J. (Eds.) (2009). *Action Research in Second Language Teacher Education. The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*. New York: Cambridge University Press.
- Carrol, T., Fulton, K., & Doerr, H. (2010). *Team up for 21st Century Teaching and Learning*. Washington, DC: National Commission on Teaching and America's Future.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. London: Routhledge-Falmer, Taylor & Francis Group.
- Edge, J. (Ed.). (2001). *Action Research*. Alexandria, VA: TESOL.
- Ferrance, E. (2000). *Action Research*. Providence, RI: Northeast and Islands Regional Educational Laboratory at Brown University.
- Glušac, T. (2012). Strategija međusobnog obučavanja profesora engleskog jezika kao način prepoznavanja stilova u učenju učenika. U: Radić-Bojanić, B. (ur.) *Strategije i stilovi u nastavi engleskog jezika* (str. 115–127). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Glušac, T. (2013). A way of reaching individual students in class. U: Gudurić, S. (ur.) *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/1. Tematski zbornik* (str. 381–389). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Glušac, T. (2016). *Međusobno obučavanje kolega kao oblik usavršavanja profesora engleskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Глушац, Т., Нолан, Дж. (2016). Взаимное обучение преподавателей как способ повышения квалификации. *ПЕДАГОГИКА - научно-теоретический журнал Российской академии образования*, 6, 100–107. Москва: ООО “Педагогика”.
- Hadley, G. (Ed.). (2003). *Action Research in Action*. Singapore: SEAMEO Regional English Language Centre.
- Honigsfeld, A., & Dove, M. (2010). *Collaboration and Co-teaching*. Thousand Oaks, CA: Corwin.
- Kovačević, D., & Ozorlić Dominić, R. (2011). *Akcijsko istraživanje i profesionalni razvoj nastavnika i učitelja*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Metropolitan Life Insurance Company. (2010). *MetLife Survey of the American Teacher*. New York: MetLife, Inc. Retrieved January 13, 2018 from: www.metlife.com/assets/cao/contributions/foundation/americanteacher/MetLife_Teacher_Survey_2010.pdf.

- Nolan, J., & Hoover, L. (2005). *Teacher Supervision and Evaluation. Theory into Practice*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Petrić, B. (2006). *Rečnik reforme obrazovanja*. Novi Sad: Platoneum, Misao, Pedagoški zavod Vojvodine.
- Richards, J. C., & Farrell, T. S. C. (2008). *Professional Development for Language Teachers. Strategies for Teacher Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robbins, P. (1991). *How to Plan and Implement a Peer Coaching Program*. Alexandria, Virginia: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. (2010). *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika i direktora za školsku 2010/2011. godinu*. Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. (2011). *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika i direktora za školsku 2011/2012. godinu*. Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. (2012). *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika za školsku 2012/2013. i 2013/2014. godinu*. Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. (2014). *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnog saradnika za školsku 2014/2015. i 2015/2016. godinu*. Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. (2016). *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika za školsku 2016/2017. i 2017/2018. godinu*. Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

PEER COACHING AS A FORM OF ACTION RESEARCH: *EFL TEACHER READINESS AND ATTITUDES*

ABSTRACT: The aim of this paper is to present the results of a study investigating the readiness of this country's EFL teachers to conduct peer coaching as a form of collaborative action research. The findings gathered indicate that the teachers need quality training that would equip them with knowledge and skills necessary to engage in this form of professional development, that it is very efficient in the country's educational context, and that the respondents have a positive attitude towards such after having been trained to practise it for the purpose of this research. Unfortunately, the accredited professional development activities over the past eight years have not offered the EFL teachers a chance to attend any kind of training related to this form of professional development.

KEY WORDS: *action research, peer coaching, professional development, EFL teachers*

Zorica Knežević¹

Vesna Petrović²

UDC 615.851

Originalan naučni rad

Primljen: 13.03.2018.

Prihvaćen: 27. 09. 2018.

KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE FENOMENA INTEGRACIJE U INTEGRATIVNOJ PSIHOTERAPIJI

APSTRAKT: Cilj ovog istraživanja jeste da se ispita fenomen integracije u kontekstu različitih psihoterapijskih modaliteta integrativne psihoterapije iz perspektive vodećih stručnjaka i učitelja evropskih škola integrativne psihoterapije. Uzorak čini dvadeset predstavnika škola integrativne psihoterapije iz cele Evrope, a fokus-grupno istraživanje je sprovedeno nakon sastanka Evropske asocijacije za integrativnu psihoterapiju u Zagrebu. Fenomenološkom interpretativnom analizom izdvojeni su rezultati koje smo grupisali u sledeće teme: integracija u odnosu terapeuta i klijenta; integracija profesionalnog i ličnog; integracija teorije i tehnika i integracija različitih dimenzija klijenta. Predstavljeno kvalitativno istraživanje daje nam celovitije razumevanje fenomena integracije, pomaže nam da razumemo na kojim nivoima integracija nastaje i događa se, kako se ona javlja u odnosu i koje dimenzije klijentove i terapeutove ličnosti su fokus integracije.

KLJUČNE REČI: integrativna psihoterapija, psihoterapija, kvalitativno istraživanje, fenomenologija, terapijski odnos.

¹ Master psiholog , Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić , Novi Sad , Univerzitet Union , Beograd zorica11knezevic@gmail.com

² Prof. doktor psiholoških nauka , Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić , Novi Sad , Univerzitet Union, v.petrovic581@gmail.com

1. Uvod

Od ranih osamdesetih godina dvadesetog veka, psihoterapiju karakteriše brzi razvoj pokreta za integraciju i spajanje. Ovaj pokret se bazira na kombinovanju najboljih aspekata, karakteristika, kvaliteta i specifičnosti koje dolaze od različitih orijentacija kako bi se razvili mnogo efikasniji načini psihoterapijskog rada. *Društvo za istraživanje integracije psihoterapije* je internacionalna organizacija koja je formirana 1983. godine. Njeni članovi su profesionalci koji rade na razvoju terapijskih pristupa koji će prevazići jednostrane terapijske orijentacije (Cory, 2001).

U Evropi danas postoje mnogobrojne psihoterapijske škole koje se bave integrativnom psihoterapijom. Zajedničko u njihovom radu jeste da integrišu dva ili više pravaca, a razlikuju se prema svojim osnovnim principima i filozofijama. Cilj našeg istraživanja jeste da ispitamo fenomen integracije iz ugla vodećih stručnjaka i predstavnika različitih škola integrativne psihoterapije.

2. Teorijski deo

Integrativni psihoterapeuti (Evans i Petrović, 2015, str. 6), na osnovu Švajcarske povelje za psihoterapiju, daju sledeću definiciju psihoterapije: „Psihoterapija se brine za patnju ljudskih bića, njihovog tela, uma i duše, kao celine, u kontekstu konkretne životne situacije i u datom razvojnom stadijumu. Psihoterapija integriše svoje psihološke metode i tehnike u holistički terapijski model, ili plan tretmana, kao svetlo koje sija kroz proces kontinuirano“.

Termin *integracija* dolazi od latinske reči *integratio*, što znači obnova, restauracija i termina *integrare*, što znači napraviti celinu. Integracija, dakle, označava proces spajanja delova u celinu i kretanja napred, na nov način. Primljeno na psihoterapiju, odnosi se na najmanje dva načina integracije – integracija klijenta i teorijska integracija (Finlay, 2016).

Norkros i Njuman (1992, po Prochaska i Norcross, 1994) navode osam međusobno povezanih faktora koji su doprineli tako snažnom porastu interesovanja za razvoj integrativnih npora:

- 1) Porast broja pojedinačnih terapijskih pristupa;

- 2) Nemogućnost nijednog pojedinačnog teorijskog sistema da demonstrira superiornu efikasnost za sve pacijente i za sve probleme;
- 3) Spoljašnji socioekonomski faktori u vidu povećanja zahteva osiguravajućih društava za bržim i jeftinijim procedurama, čija se efikasnost može dokumentovati;
- 4) Porast broja i popularnost kratkih, vremenski ograničenih i problemski orijentisanih terapija;
- 5) Izostanak značajne razlike u efikasnosti pojedinačnih terapija;
- 6) Prepoznavanje uloge i identifikacija zajedničkih faktora u određivanju terapijskog ishoda;
- 7) Povećanje komunikacije među kliničarima i školama i povećana spremnost za istraživanje efekata različitih formi tretmana i
- 8) Pokretanje profesionalnih organizacija, mreža, konferencija i stručnih časopisa koji su posvećeni izučavanju psihoterapijske integracije (Prochaska i Norcross, 1994).

Model Kena Evansa i Marije Gilbert jedan je od dobrih primera integracije u psihoterapiji, te ćemo dalje u radu izložiti njegove osnovne teorijske postavke. Model nosi naziv „Relaciono-razvojni model integrativne psihoterapije“. Reč je o humanističkom modelu koji integriše relacionu psihanalizu, transakcionu analizu i geštalt psihoterapiju, pozajmljujući određene koncepte iz sistemske porodične terapije i telesne psihoterapije.

U relaciono orijentisanim terapijama fokus je na terapijskom odnosu. Umesto da se u potpunosti fokusira na klijenta i njegovu trenutnu „patologiju“, terapeut ima druge brige koje se javljaju u obliku pitanja: da li klijent oseća stid? distancu? da li mu je teško ili je željan da podeli sa terapeutom svoja osećanja? Kako se osećam u kontaktu sa ovom osobom? Kako reagujem na ovu osobu? Dok se fokusiram na ono šta je između nas, šta izgleda kao figura?

Dalji rad bazira se na *ovde i sada* terapijskom odnosu. Ključno pitanje za eksploraciju u relacionom modelu jeste način na koji klijent učestvuje u terapijskom odnosu, odnosno da li je sličan načinu na koji učestvuje u odnosima van terapijske sobe. Terapija je mikrokosmos klijentovog sveta, navika i načina postojanja u svetu (Finlay, 2016).

Razvojna orijentacija u integrativnoj psihoterapiji oslanja se prvenstveno na teoriju afektivne privrženosti Džona Bolbija, Mari Ejnsvert i drugih. Teorija afektivne privrženosti predstavlja istraživačko i teorijsko postignuće jednog psihoanalitičara (Bowlby, 1969). Tvorac ove teorije, Džon Bolbi određuje odnos deteta i majke kao primarnu potrebu, snažnu koliko i potrebu za hranom ili vodom. Pored Bolbija, veliki uticaj na razvoj ove teorije dala je i američki razvojni psiholog, Meri Ejnsvert (Stefanović-Stanojević, 2005). Istraživanja u psihoterapiji se aktivno bave teorijom afektivne privrženosti i ukazuju na značaj kako klijentovog, tako i terapeutovog stila afektivnog vezivanja na proces i ishod terapije (Norcross, 2002).

U okviru svog modela integrativne psihoterapije, autori su razvili teoriju o multidimenzionalnom selfu. Oni su izdvojili šest aspekata iskustva selfa i detaljno ih opisali pomoću različitih teorija iz psihoterapije i psihologije. Aspekti iskustva selfa su sledeći: biološki – odnos selfa prema telu; intrapsihički – odnos selfa prema selfu; interpersonalni – odnos selfa prema drugima; interkulturnalni – odnos selfa prema kulturi, rasi, naciji, poslovnom svetu, širem kontekstu; ekološki – odnos selfa prema prirodi i transcedentalni – odnos selfa prema transcedenciji. Autori smatraju da promena u psihoterapiji može da se desi u jednom, u nekoliko ili, čak, u svim aspektima selfa, kao i da su sve oblasti iskustva selfa neizbežno u međuodnosu (Evans i Gilbert, 2005).

3. Metodologija

Problem istraživanja postavićemo u formi istraživačkih pitanja: šta za stručnjake u oblasti integrativne psihoterapije predstavlja integrativna psihoterapija? da li postoje različiti oblici i vrste integracije i koji su? da li se integracija dešava u klijentu ili terapeutu?

Cilj ovog istraživanja jeste da se ispita fenomen integracije u kontekstu različitih psihoterapijskih modaliteta integrativne psihoterapije iz perspektive vodećih stručnjaka i učitelja evropskih škola integrativne psihoterapije.

Za analizu podataka u ovom istraživanju korišćena je fenomenološka interpretativna analiza, čiji je cilj ispitivanje iskustva učesnika istraživanja iz njihove sopstvene perspektive. Ova metoda prepoznaće da jedno takvo ispitivanje neizostavno uključuje pogled na svet samog

istraživača, kao i specifičnu prirodu interakcije između istraživača i učesnika istraživanja. Kao rezultat toga, fenomenološka analiza, koju je istraživač koristio, uvek predstavlja interpretaciju iskustva učesnika (Vilig, 2016).

4. Metod

Uzorak čini dvadeset predstavnika škola integrativne psihoterapije iz cele Evrope – punopravnih članova Evropske asocijacije za integrativnu psihoterapiju. Fokus-grupno istraživanje sprovedeno je 2016. godine, u toku godišnjeg sastanka Evropske asocijacije za integrativnu psihoterapiju, u Zagrebu.

Prva faza istraživanja odnosila se na pripremu pitanja za fokus-grupni intervju. Pripremljeno je dvanaest pitanja. Druga faza podrazumevala je neposrednu realizaciju fokus-grupnog intervjeta, što se u ovom istraživanju odnosilo na saradnju punopravnih članova Evropske asocijacije za integrativnu psihoterapiju koji su za potrebe našeg istraživanja bili intervjuisani. Ispitanici su dali odgovore na sva pitanja i bili su motivisani da učestvuju i razvijaju diskusiju. Pre početka fokus-grupe ispitanicima je napomenuto da će se rezultati koristiti u istraživačke svrhe i da je ispitivanje anonimno. Nakon otkucanog intervjeta, istraživači su poslali ispitanicima tekst kako bi još jednom dobili njihovu saglasnost za obradu podataka. Vreme trajanja grupne diskusije bilo je sat i dvadeset minuta. Dobijeni podaci analizirani su fenomenološkom metodom.

5. Rezultati

Fenomenološkom interpretativnom analizom izdvojeni su rezultati koje smo grupisali u sledeće teme:

	Glavne teme:
1.	Integracija u odnosu terapeuta i klijenta
2.	Integracija profesionalnog i ličnog
3.	Integracija teorije i tehnika
4.	Integracija različitih dimenzija klijenta

Rezultati su izdvojeni u obliku rečenica relevantnih za svaku navedenu temu.

1. Primer relevantnih rečenica za prvu temu:

Tabela 1. Primer relevantnih rečenica

Prva tema: Integracija u odnosu terapeuta i klijenta	
1.	Ispitanici navode kako je integrativna psihoterapija kao tango. To je kontakt sa klijentom u kom klijent ima svoju viziju, a mi svoju. Radi se o našem povezivanju na razvojnim i relacionim nivoima sa jasnijim okvirom.
2.	... Ali kad je reč o tome, imate ideju kako da ostvarite kontakt sa klijentom, imate mnogo teorije u svojoj glavi i u svojim veštinama i to koristite... na specifičan način.
3.	Jedan od mojih kolega kaže da nije moguće ne komunicirati... isto tako nije moguće ne integrisati.
4.	Ja bih, pre svega, izdvojila iz razvojnog modela proces ko-kreacije i teoriju polja. To što se uzima u obzir neuronauka zapravo govori o važnosti odnosa... zapravo se ne menja ništa osim načina na koji se odnosimo, a to menja nešto.
5.	Važno je da se olakša integracija unutar terapijskog odnosa.

2. Primer relevantnih rečenica za drugu temu:

Tabela 2. Primer relevantnih rečenica

Druga tema: Integracija profesionalnog i ličnog	
1.	Ispitanici ističu kako se integracija dešava u identitetu psihoterapeuta: „Moja integracija različitim teorijskim koncepcijama završava se sa tim kakva sam ja sa klijentom u terapijskoj prostoriji i sve dimenzije su jednako važne i u međusobnom su odnosu.“
2.	...tako da smo mi sada veoma zainteresovani za kompetencije integrativnog psihoterapeuta i to su zapravo metakompetencije koje želimo da podelimo... Izvinjavam se, da li me razumete?
3.	Pratimo proces integracije terapeuta u terapiji, u smislu savremenog geštalta. Tema na kongresu, na primer, bila je: „Kako se zajedno stvaraju Ti i Ja?“

3. Primer relevantnih rečenica za treću temu:

Tabela 3. Primer relevantnih rečenica

Treća tema: Integracija teorije i tehnika	
1.	Integracija teorije i tehnika ostvaruje se u kontaktu sa klijentom na specifičan način. Ispitanik navodi primer kako je koristeći metaforu objasnio svojim studentima kako da koriste teoriju i tehnike u terapijskom odnosu: „Učite pravila šaha, ali stvarajte sopstvenu igru u terapijskoj prostoriji.“
2.	Ken je rekao na jednoj radionici u Rumuniji da bi teorija trebalo da podržava praksu, a ne da bude ispred nje. Ovo je, takođe, veoma važno...
3.	Mi učimo naše studente da pre nego što počnu da koriste neku tehniku odrede u kakvom stanju svesti misle da bi klijent trebalo da bude. Tehnike ne bi trebalo koristiti bez procesa.

4. Primer relevantnih rečenica za četvrtu temu:

Tabela 4. Primer relevantnih rečenica

Četvrta tema: Integracija različitih dimenzija klijenta	
1.	Kada govore o integraciji, ispitanici misle i na integraciju različitih dimenzija klijenta. Oni se fokusiraju na integraciju različitih dimenzija klijenta, pa integrišu kognitivno, emocionalno, ponašajno, fiziološko i odnosno, u okviru kontakta.
2.	Fokusirati se na ono šta klijentu treba, jer postoji mnogo psihoterapija – koliko i klijenata.
3.	Cilj je da se olakša integracija tako da je kvalitet bića i funkcionalisanje osobe u intrapsihičkom, interpersonalnom, društvenom i političkom smislu maksimiziran, uzimajući u obzir lične granice i ograničenje svake osobe.

6. Diskusija i zaključak

Vraćajući se na početak istraživanja i naslov ovog rada, nameće se pitanje: šta je fenomen integracije u integrativnoj psihoterapiji? Četiri izdvojene teme pomažu nam da bolje razumemo sam fenomen integracije. Pre svega, to je višestruko postuliran fenomen: ogleda se kroz odnos terapeuta i klijenta, kroz integraciju profesionalnog i ličnog, integraciju teorija i tehnika, integraciju različitih dimenzija klijenta. Jasno je da to nisu samo integracija različitih dimenzija klijenta i teorijska integracija. To je svakako izazov za terapeuta, za proces stvaranja odnosa, za proces integracije teorije i tehnika.

Moglo bi se reći da je cilj istraživanja ostvaren. Ispitani su detaljno ispitivali fenomen integracije u kontekstu psihoterapijskog modaliteta integrativne psihoterapije, potvrdili su već postojaće teorijske postavke o integraciji u psihoterapiji i otvorili nove teme za diskusiju i mogućnosti za integraciju.

Prema rezultatima našeg istraživanja, prva tema koja se pojavila i koju smo definisali kao *Integracija u odnosu terapeuta i klijenta* tiče se terapijskog odnosa. Psihoterapeuti koji akcentiraju na odnos, insistiraju da se ultimativna integracija dešava kroz odnos (sa psihoterapeutom i sa drugima). Terapijski odnos ima ulogu katalizatora, omogućavajući klijentov rast kroz nove uvide, refleksiju i iskustvo dubinskog odnosa. Novo iskustvo bivanja u odnosu je ono koje dozvoljava prethodnim načinima bivanja da budu jasna i stavljena po strani kako bi nov način bivanja mogao da oživi (Finlay, 2016). Terapijski odnos je u centru procesa integracije, a tehnike i metodi su sekundarni. Svaka integracija koja proizilazi iz psihoterapije pojavljuje se suptilno, konstantno napreduje, pregovara i dinamično je ko-kreirana bivanjem u relacionom terapijskom procesu, u kojem i terapeut i klijent doprinose (Evans i Gilbert, 2005; Gilbert i Evans, 2014). Reklo bi se da sve započinje odnosom terapeuta i klijenta – započinje sa relacijom i sa fenomenom ko-kreacije ili, rečeno jezikom metafore, formom tango plesa. Oslanjajući se na literaturu i autore koji pišu o intersubjektivističkoj pers-

pektivi u psihoterapiji (Stolorow i Atwood, 1992), možemo da potkrepimo ovaj nalaz istraživanja stanovištem o ko-kreaciji dijaloga u terapiji i o vrsti odnosa *subjekt ka subjektu* ili o odnosu koji je centralan za zrelu interakciju. Istovremeno, važno je da istaknemo i poziciju Levisa Arona koji navodi da je relacija uzajamna, ali ne i jednaka (Aron, 1999).

O drugoj temi koja se izdvojila u ovom istraživanju – *Integracija profesionalnog i ličnog*, govori i Volberg (Wolberg, 1977). Potreba za dobim balansom uloge i ličnosti sadržana je u Volbergovoj definiciji psihoterapeuta. To su osobe različitog kliničkog obrazovanja koje su prošle odgovarajući trening i superviziju i koje imaju osobine ličnosti pogodne za uspostavljanje i održavanje odnosa empatije i razumevanja (Wolberg, 1977, prema Srna, 2012). Ali ovde, kroz kvalitativno istraživanje, dobijamo razumevanje procesa integracije profesionalnog i ličnog. Kroz odnos klijenta i terapeuta događa se ili integriše i profesionalno i lično i sve dimenzije su podjednako važne i povezane. Radi se o isprepletanoj povezanosti i kroz to se dobija odgovor na procesno pitanje: kako se zajedno stvaraju Ti i Ja? Ovako koncipiran fenomen daje više šansi da razumemo i sam fenomen ko-kreacije. Kako to navode ispitanici, integracija se dešava i u identitetu terapeuta.

Treća tema koja se izdvojila u istraživanju – *Integracija teorije i tehnika* upućuje nas na zaključak da se integracija teorije i tehnika ostvaruje opet u odnosu sa klijentom, po modelu korišćenja pravila šaha – da bismo mogli sa sigurne pozicije da kreiramo terapiju. I tu je značaj prakse veliki. Teorija je tu da je podrži, a tehnikе su deo ili, još bolje, u funkciji procesa.

I konačno i, pre svega, događa se integracija klijenta. Olakšava se integracija tako da je kvalitet i funkcionalisanje osobe maksimizirano u intrapsihičkom, interpersonalnom, društvenom i političkom smislu. Čini se da do ove integracije dolazi samo u procesu dosad pomenutih dimenzija fenomena integracije: odnos terapeuta i klijenta, profesionalno i lično, teorija i tehnikе.

Teme *Integracija teorije i tehnika* i *Integracija različitih dimenzija klijenta* su u skladu sa postavkama o integraciji u psihoterapiji koje nal-

azimo u literaturi. Prema Erskinu, integrativno u integrativnoj psihoterapiji ima višestruka značenja. Ono se, na prvom mestu, odnosi na proces integrisanja ličnosti: pomaganje klijentu da asimilira i harmonizuje sadržaje svojih ego stanja, da relaksira odbrambene mehanizme, odbaci skript i ponovo uspostavi kontakt sa svetom oko sebe. To je proces stvaranja celine: uzimanja otuđenih, nesvesnih i nerazrešenih aspekata ega i njihovog priključivanja u koherentni self. Integrativno, takođe, označava integrisanje teorije, spajanje afektivnog, kognitivnog, bihevioralnog, psihološkog i sistemskog pristupa u psihoterapiji (Erskin i Morsund, 2015).

Gavrilov-Jerković, takođe, navodi da se u oblasti psihoterapije termin *integracija* najčešće koristi na jedan od sledeća dva načina: na proces integrisanja ličnosti i na integraciju teorijskih postavki (Gavrilov-Jerković, 2003).

Navećemo neka od značajnijih istraživanja rađenih na izdvojene teme u našem radu. Vulf i Goldfrid (Wolfe and Goldfried, 1988) u svom radu, fokusiranim na integraciju, navode terapijski savez kao suštinsku integrativnu varijablu. Bordin je istog mišljenja i ističe da je odnos klijenta i terapeuta element koji najviše obećava (Bordin, 1979). Wampold u svojim radovima iz 1997. i 2001. govori o efektima lojalnosti i privrženosti, koji utiču na istraživački proces u psihoterapiji. Ova otkrića nagoveštavaju da lojalnost pristupa može imati štetne efekte, jer potiskuje efekat stručnosti. Navedeno otkriće je interesantno za integrativne psihoterapeute, jer sugeriše da ličnost psihoterapeuta, individualni stil i sposobnost stvaranja dobrog terapijskog odnosa mogu biti centralniji za efikasnu psihoterapiju od specifičnih tehnika (Wampold, 1997; Wampold, 2001). Hubel i saradnici ističu da je klijent primarno stvarao sopstvene promene i da se proces integracije klijentove ličnosti prirodno dešava u psihoterapiji (Hubble i saradnici, 1999).

Oslanjajući se na postojeću literaturu i autore, istovremeno smatramo da je važno posebno istaći da je ovo kvalitativno istraživanje fenomena integracije u integrativnoj psihoterapiji značajno pomoglo da još bolje razumemo da je relacioni, ko-kreativni proces stvaranja Ti i Ja nešto što veoma dobro osvetjava pojam integracije u integrativnoj psihoterapiji i njegovu procesnu i relacionu prirodu. Ograničenja, ali i prednosti ovog istraživanja, jesu što je ono kvalitativno i iako nam daje

jedan dublji uvid u razumevanje procesa integracije, ono što mu nedostaje jesu metrijski podaci o opisanim procesima. Implikacije za dalja istraživanja su da se opisani procesi kvantitativno izraze i da se dublje istraži proces integracije ličnosti kako klijenta, tako i psihoterapeuta kroz psihoterapiju.

Na kraju, može se reći da nam podaci iz predstavljenog kvalitativnog istraživanja daju celovitije razumevanje fenomena integracije, pomažu nam da razumemo na kojim nivoima integracija nastaje i događa se, kako se ona javlja u odnosu i koje dimenzije klijentove i terapeutove ličnosti su fokus integracije. Takođe, podaci iz istraživanja nas još više približavaju ideji značajnoj za razvoj savremene psihoterapije, a to je pomak ka centralnom značaju koji ima terapijska relacija za proces izlečenja, rasta i razvoja.

LITERATURA

- Bordin, E. S. (1979). The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance. *Psychotherapy: theory, research and practice*, 16 (3), 252–260.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: volume 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Corey, G. (2001). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*, 6th ed., Book/Cole, Thomson Learning.
- Erskin, R. i Morsund, Dž. (2015). *Integrativna psihoterapija na delu*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Evans, K. R. & Gilbert, M. (2005). *An Introduction to Integrative Psychotherapy*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Evans, K. R. and Petrović, V. (2015). *Diploma in integrative psychotherapy. Student handbook*. Buckinghamshire: The European Centre for Psychotherapeutic Studies.
- Finlay, L. (2016). *Relational integrative psychotherapy: Engaging Process and Theory in Practice*. Chichester, West Sussex: John Wiley and Sons Ltd.
- Gavrilov-Jerković, V. (2003). Savremene tendencije u psihoterapiji: specijalizacija prakse i integracija znanja, *Psihologija*, 36 (1-2), 7–38.
- Hubble, M. A., Duncan, B. L., & Miller, S. D. (Eds.). (1999). *The heart and soul of change: What works in therapy*. Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Mitchell, S. A., & Aron, L. (1999). *Relational psychoanalysis: The emergence of a*

- tradition.* Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Norcross, J. C. (2002). *Psychotherapy relationships that work*. New York: Oxford university press.
- Prochaska, J. O., Norcross, J. C. (1994). *Sistems of Psychotherapy: A Transtheoretical Analysis*. 3rd edition. California, Brooks/Cole Publishing Company.
- Srna, J. (2012). *Psihoterapija i savetovanje*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stefanović-Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš. Filozofski fakultet u Nišu.
- Stolorow, R. and Atwood, G. (1992) *Contexts of Being: The Intersubjective Foundations of Psychological Life*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Gilbert, M. and Evans, K. (2014). *An integrative approach to the psychotherapeutic relationship: therapeutic challenges and successes*. U: Charura, D. and Paul, S. (2007). *The therapeutic relationship handbook - theory and practice* (str. 76-86). Berkshire: Open University Press.
- Vilig, K. (2016). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Beograd: Clio.
- Wampold, B. E., Mondin, G. W., Moody, M., Stich, F., Benson, K. and Hyun-nie Ahn (1997). A meta-analysis of outcome studies comparing bona fide psychotherapies. Empirically, All must have prizes. *Psychological Bulletin*, 123, 203–216.
- Wampold, B. E. (2001). *The Great Psychotherapy Debate*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wolberg , L. R. (1977). *The Techniques of Psychotherapy*, 3rd ed., Vol. 1, New York, Grune and Stratton.
- Wolfe, B. E. and Goldfried, M. R. (1988). Research on Psychotherapy Integration and Conclusions From an NIMH Workshop. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56 (3), 448–451.

QUALITATIVE RESEARCH OF THE PHENOMENON OF INTEGRATION IN INTEGRATIVE PSYCHOTHERAPY

ABSTRACT: The aim of this research is to examine the phenomenon of integration in the context of the psychotherapeutic modality of integrative psychotherapy. The sample consists of 20 representatives of schools of Integrative Psychotherapy from all over Europe, with the focus group research conducted after the meeting of the European Association for Integrative Psychotherapy in Zagreb, Croatia. Phenomenological interpretive analysis has singled out the results we grouped in the following topics: Integration in therapist-to-client relations, Integration of professional and personal, Integration of theory and techniques, and Integration of different dimensions of the client. The qualitative research presented offers a more complete understanding of the integration phenomenon, helping us understand the levels integration occurs and happens at, how it occurs in relationship, and which dimensions of the client and therapist personalities are the focus of integration.

KEY WORDS: Integrative psychotherapy, Psychotherapy, Qualitative research, Phenomenology, Therapeutic relationship

Miroslav Milosavljević¹

UDC 658.14/.17

Jelena Milosavljević²

347.736

Pregledni rad

Primljen: 09. 02. 2017.

Prihvaćen: 27. 08. 2018.

PRESTANAK PRIVREDNOG DRUŠTVA PUTEM LIKVIDACIJE

REZIME: U radu se istražuje jedan od načina prestanka privrednog društva u apsolutnom smislu – putem likvidacije. To je postupak koji se sprovodi nad privrednim društvom koje je solventno i tom prilikom se namiruju svi poverioci, bez obzira na to da li postupak pokreće i vode sami vlasnici kapitala društva ili postupak pokreće i vodi Agencija za privredne registre. Uslovi za pokretanje i vođenje likvidacionog postupka i sam postupak regulisani su zakonom, te je iz tog razloga u radu prvenstveno korišćen normativni metod istraživanja.

KLJUČNE REČI: likvidacija, privredno društvo, poverioci, solventnost, registar.

1. Uvodno razmatranje

Privredno društvo može da prestane u formalnopravnom i apsolutnom smislu. U formalnopravnom smislu, menja se pravni subjektivitet, ali privredno društvo i dalje faktički postoji. Privredno društvo prestaje da postoji u apsolutnom smislu kada nestane njegov materijalni i personalni supstrat, kao što je to u slučajevima likvidacije ili bankrotstva društva. Likvidacija privrednog društva sprovodi se pod kontrolom članova društva, dok je stečajni postupak pod kontrolom stečajnog suda.

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić u Novom Sadu, E-mail: m.milosavljevic-ns@hotmail.com.

² Vojvođanska banka a.d. Novi Sad

Likvidacija društva sprovodi se nad solventnim i likvidnim³ privrednim društvom, pa se tom prilikom namiruju i svi poverioci u celosti. Postupak bankrotstva sprovodi se nad privrednim društvom koje je insolventno, te poverioci svoja potraživanja namiruju delimično ili ih uopšte ne namiruju, osim pojedinih poverilaca koji mogu da se namire u potpunosti.⁴

Postoji povezanost likvidacije i solventnog privrednog društva, pa je zbog toga likvidacija regulisana zakonom kojim se utvrđuje pravni položaj privrednog društva tj. Zakonom o privrednim društvima. Postupak likvidacije, koji je regulisan ovim zakonom, ne primenjuje se na društvena preduzeća koja se privatizuju, u skladu sa Zakonom o privatizaciji. Postupak likvidacije banaka i društava za osiguranje, koji može biti prinudan, odnosno dobrovoljan za osiguravajuća društva, uređen je Zakonom o stečaju i likvidaciji banaka i društava za osiguranje.

Likvidacija privrednog društva je složen postupak, jer ima više aspekata, kao što su: pravni, računovodstveni, finansijski, poreski, bankarski i dr. Institut stečaja (bankrotstva) regulisan je posebnim zakonom (Vasiljević, 2005).

Poslovanje može da prestane kombinacijom loše sreće, loših uslova poslovanja, nedostatka finansijskih resursa ili neadekvatnih poslovodnih sposobnosti (Njegomir, 2015). Istraživanja pokazuju da prestanak poslovnih subjekata ne mora da bude uslovljen neuspehom u poslovanju. Na osnovu istraživanja koja su sprovedena u SAD, 40% preduzetničkih aktivnosti je napušteno iako su ostvarivali uspeh u poslovanju (Headd, 2003: 51).

Prestanak privrednih društava povezan je sa interesima vlasnika privrednog društva i poverilaca, a tiče se i opštih društvenih interesa.

Vlasnici kapitala, s prestankom privrednog društva u apsolutnom smislu, gube sva prava koja su imali na osnovu vlasništva, kao što su pravo na dividendu, na upravljanje i dr. Oni imaju interes da izvrše povraćaj svog kapitala koji su uložili u privredno društvo tako što će učestvovati u deobi imovine (ostatka stečajne ili likvidacione mase).

³ Likvidan (lat. liquidus) znači jasan, čist, izvestan, pouzdan, aktiva koja se može brzo pretvoriti u sredstvo za plaćanje, na primer: gotov novac, potraživanje kod banke, dobre menice, sigurno potraživanje i dr.

⁴ To su izlučni i razlučni poverioci

Koji će obim imovine dobiti, zavisi od toga kako je privredno društvo poslovalo u prethodnom periodu (Милосављевић, 2011: 177).

S prestankom privrednog društva poverioci gube svog dužnika i zato je njihov interes da naplate svoje potraživanje od privrednog društva, što zavisi od obima imovine i visine potraživanja poverilaca.

Opšti društveni interes, prilikom prestanka privrednog društva, ogleda se u zahtevu da u privrednom životu postoje samo privredni subjekti koji imaju sposobnost da uspešno posluju i ostvaruju dobit, te da svi subjekti koji to ne mogu budu odstranjeni iz privrednog života zemlje (Милосављевић, 2011: 177).

2. Terminološko i pojmovno određenje likvidacije

Termin *likvidacija* potiče od latinske reči *liquidatio*, odnosno nemačke reči *Liquidation*, što znači napuštanje posla, prestanak posla, isplata duga, obračunavanje, precišćavanje, rasprodaja i sl. (Vujaklija, 1985: 507; Aleksić, 1982: 444; Blagojević i dr., 1986: 488).

Likvidacija privrednog društva predstavlja poslednje razdoblje u postojanju društva koje traje do njegovog brisanja iz registra privrednih subjekata.

Likvidacija je način prestanka privrednih organizacija pod uslovima i na način određen zakonom (Blagojević, Carić i dr., 1985: 732).

Utvrđeno je, prema članu 524 Zakona o privrednim društvima (skrać. ZOPD), da se likvidacija društva može sprovesti kada društvo ima dovoljno sredstava za namirenje svih svojih poverilaca.

U stručnoj literaturi, poslovnoj praksi i pravnoj i ekonomskoj teoriji postoji veliki broj različitih definicija, mišljenja i stavova po pitanju prestanka privrednog društva putem likvidacije, naročito kada je u pitanju njena pravna priroda i dr.

Likvidacija je postupak u kom privredno društvo gubi svoj pravni subjektivitet, dok njegov ekonomski subjektivitet ostaje, po pravilu, potpuno očuvan. U procesnopravnom smislu, likvidacija predstavlja postupak u kome se imovina privrednog društva evidentira, prikuplja i unovčava kako bi se isplatila sva njegova dugovanja, a potom preostala

sredstva raspodelila na način predviđen pravilima društva, s tim da se posle sprovedenog postupka likvidacije društvo briše iz sudskog registra (Dabić, 2004: 661).

3. Postupak likvidacije

Postupak likvidacije mogu da sprovedu vlasnici društva tj. ortaci, članovi društva i akcionari. Osim njih, Zakon o privrednim društvima predviđa da likvidaciju može da sproveđe i Agencija za privredne registre, po službenoj dužnosti, iz zakonom predviđenih razloga. Kada likvidaciju sprovode članovi društva, to se zove redovna likvidacija (dobrovoljna), a ukoliko je sprovodi Agencija, onda je reč o prinudnoj likvidaciji (Carić i dr., 2016: 100).

U nekim uporednim pravnim sistemima postoji likvidacija od strane poverilaca (Vasiljević, 2005: 481). U pravom sistemu Republike Srbije ne postoji tzv. poverilačka likvidacija.

Likvidacija banaka i društava za osiguranje, koja može biti prinudna, odnosno dobrovoljna za društva za osiguranje, uređena je, kao postupak, Zakonom o stečaju i likvidaciji banaka i društava za osiguranje.⁵

3.1. Postupak redovne (dobrovoljne) likvidacije

3.1.1. Donošenje i objavljanje odluke

Dobrovoljnu likvidaciju privredno društvo sprovodi samostalno, bez angažovanja drugih institucija, kao što su sud ili Agencija za privredne registre (Arsić, Marjanski, 2013: 69).

Da bi se sproveo postupak likvidacije neophodno je da se isti pokrene od strane ovlašćenih pokretača. Ovlašćeni pokretači u ortačkom i komanditnom društvu su ortaci, odnosno komplementari koji odluku donose jednoglasno. U članu 525 st. 1 tač. 1 Zakona o privrednim društvima Republike Srbije utvrđeno je „da se likvidacija društva pokreće odlukom svih ortaka, odnosno komplementara, ako ugovorom o osnivanju nije drugačije određeno“.

⁵ Objavljen je u „Službenom glasniku RS“, br. 14/2015.

Ovakva zakonska formulacija izaziva nedoumicu u vezi sa tim da li se ugovorom o osnivanju može predvideti samo neka druga većina, kada se donosi odluka o pokretanju postupka likvidacije, ili je moguće da odluku, u skladu sa osnivačkim ugovorom, doneše i neki drugi organ društva. Nameće se potreba da se ovaj član zakona precizira.

U društvu sa ograničenom odgovornošću odluku o pokretanju stečajnog postupka donosi skupština društva dvotrećinskom većinom od ukupnog broja glasova svih članova, s tim da se može predvideti i manji broj glasova, ali ne manji od proste većine od ukupnog broja glasova (čl. 211 st. 2 tač. 3 ZOPD-a RS). Za razliku od prethodne zakonske formulacije, ova formulacija je veoma jasna i precizna i ukazuje na to da odluku može doneti isključivo skupština i da se samo može menjati potrebna većina glasova.

U akcionarskom društvu skupština donosi odluku o pokretanju postupka likvidacije prostom većinom glasova prisutnih akcionara koji imaju pravo glasa po određenom pitanju, osim ako je statutom određen veći broj glasova. Uzima se u obzir i broj glasova akcionara koji su glasali poštom ili elektronskim putem (čl. 358 ZOPD-a RS).

Likvidacija privrednog društva počinje danom registracije odluke o likvidaciji, objavljinjem oglasa o pokretanju likvidacije kod Agencije za privredne registre (čl. 526 ZOPD-a RS). Zakonom nije na izričit i sveobuhvatan način propisano šta sadrži odluka o likvidaciji društva, osim da ista sadrži i predstavlja akt o imenovanju likvidacionog upravnika (čl. 529 ZOPD-a RS). Međutim, sadržaj oglasa o pokretanju likvidacije je preciziran u Zakonu (čl. 533 ZOPD-a RS). To su, pre svega: poziv poveriocima da prijave svoja potraživanja uz upozorenje da će izgubiti svoje pravo na naplatu potraživanja ukoliko ne podnesu zahtev u zakonskom roku i adresa društva u likvidaciji na koju će poverioci dostaviti prijave svojih potraživanja.

Pored javnog obaveštanja poverilaca o pokretanju postupka likvidacije na internet stranici Agencije za privredne registre, likvidacioni upravnik je u obavezi da poznatim poveriocima uputi i pisano obaveštenje o pokretanju likvidacije društva, po formi i sadržini, kao i u roku koji je utvrđen zakonom (čl. 534 ZOPD-a RS). Smatra se da obaveštenje mora uputiti i potencijalnim poveriocima (Carić i dr., 2026: 101). U vezi sa tim, javlja se nedoumica o tome šta su to potencijalni

poverioci i na osnovu čega će se oni odrediti, pošto u zakonu nisu utvrđeni kriterijumi za njihovu identifikaciju (Arsić, Marjanski, 2913: 86).

3.1.2. Pravne posledice pokretanja postupka likvidacije

Odredbe Zakona o privrednim društvima Republike Srbije kojima se regulišu pravne posledice otvaranja postupka likvidacije su oskudne. Osnovna posledica jeste da se menja cilj i svrha društva tako da cilj nije više obavljanje delatnosti radi sticanja dobiti, već likvidacija imovine društva, namirenje poverilaca i podela imovine članovima društva (Šogorov, 2003: 199). Društvo može da preduzima samo poslove vezane za sprovođenje likvidacionog postupka koji su nužni za likvidaciju društva, a ukoliko se za vreme likvidacije preduzimaju novi poslovi ili se članovima isplaćuje dividenda ili raspodeljuje imovina, privredno društvo i odgovorno lice čine privredni prestup za koji je predviđena novčana kazna (čl. 585 st. 1 tač. 10 ZOPD-a RS). Likvidacija utiče na poslovnu sposobnost privrednog društva, te su poslovi koje likvidacioni upravnik može da preduzima namenski i vezani za smisao i svrhu likvidacije.

Jedna od pravnih posledica likvidacije jeste da u toku trajanja postupka likvidacije društvo, radi zaštite poverilaca, ne može da isplaćuje dividendu svojim članovima niti da deli imovinu društva pre namirenja svih poverilaca (čl. 528 ZOPD-a RS). Isplate i raspodele bi bile ništave i članovi bi imali obavezu da ih vrate u imovinu društva u likvidaciji (Arsić, Marjanski, 2013: 87).

Sledeća posledica je da zastupnicima društva prestaje pravo za zastupanje, izuzev ako društvo ne imenuje likvidacionog upravnika. U tom slučaju, svi (zakonski⁶) zastupnici društva postaju likvidacioni upravnici društva (čl. 529 st. 2 i 3 ZOPD-a RS).

Uz poslovno ime privrednog društva u postupku likvidacije dodaje se oznaka *u likvidaciji* (čl. 22 st. 5 ZOPD-a RS).

⁶ Zbunjuje formulacija „zakonski zastupnici“ koja se pojavljuje u Zakonu o privrednim društvima RS, budući da se u poslovnoj praksi, a delimično i u pravnoj teoriji, pod terminom „zakonski“ podrazumeva nešto drugo a ne ono što je predviđeno u ZOPD.

Društvo u likvidaciji i dalje ima svoje organe upravljanja koji donose odgovarajuće odluke u vezi sa okončanjem postupka likvidacije i brisanja društva iz registra privrednih subjekata i zadržava svojstvo pravnog lica, ali ne može da menja pravnu formu niti da učestvuje u statusnoj promeni.⁷

Pokretanje likvidacionog postupka ne predstavlja razlog da se ne vode postupci u korist ili protiv privrednog društva u likvidaciji ili izvršenje nad društvom u likvidaciji (čl. 527 st. 1 ZOPD-a RS). Ovakav stav je iskazan i u uputstvu Poreske uprave pod nazivom *Instrukcija o prijavljivanju i namirenju poreskog potraživanja od poreskih obveznika – privrednih društava za koje je doneta odluka o pokretanju postupka likvidacije*. Saglasno navedenom, ukoliko se nad poreskim obveznikom otvorи postupak likvidacije a nadležna organizaciona jedinica Poreske uprave je prethodno pokrenula postupak prinudne naplate poreskog duga, ista nema obavezu da predmetni postupak prekida.⁸

Identičan stav iskazan je i u sudskej praksi, kroz presude Privrednog apelacionog suda – postupak likvidacije je jedan od načina prestanka privrednog društva uz prethodno namirenje svih poverilaca u potpunosti, te iz tog razloga ne postoji prepreka da se podnese tužba sa kondemnatornim zahtevom prema privrednom društvu u likvidaciji.⁹

Kada je član društva u likvidaciji istovremeno i poverilac tog društva po bilo kom pravnom osnovu, on svoje potraživanje može da ostvaruje po principima i pravilima koja se primenjuju na sve poverioce društva u likvidaciji (Arsić, Marjanski, 2013: 87).

Poverioci društva koje je u likvidaciji (kao i drugi ovlašćeni subjekti) mogu da podnesu predlog za pokretanje stečajnog postupka nad društvom u likvidaciji ukoliko postoje zakonski uslovi za to, odnosno ukoliko se utvrdi da se ne mogu namiriti svi poverioci u potpunosti (čl. 527 st. 2 ZOPD-a RS).

⁷ <http://osnivanjepreduzeca.rs/likvidacija-privrednog-drustva/> pristupljeno: 9. 10. 2017/.

⁸ Ministarstvo finansija – Poreska uprava, Beograd, br.43-00488/2012-10 od 05. 03. 2012. g.

⁹ Pž 841/14 od 13. 05. 2015. g.

3.1.3. Likvidacioni upravnik

Likvidacioni postupak može voditi jedan (individualni) likvidacioni upravnik ili više njih (kolektivni likvidacioni upravnik).

Ukoliko ima više likvidacionih upravnika, pravilo je da društvo zastupaju zajedno. Moguće je da se odlukom o imenovanju odredi drugačije, što unosi pravnu nesigurnost zbog dileme i zabune, u smislu da li se način zastupanja može promeniti nakon imenovanja i da li je moguće utvrditi pojedinačno zastupanje i nekom kasnijom odlukom, a ne samo odlukom o imenovanju.

Imenovanje likvidacionog upravnika upisuje se u registar privrednih subjekata sa ciljem da se treća lica koja su zainteresovana upoznaju sa ovim podatkom.

Likvidacioni upravnik je odgovoran za zakonitost rada i poslovanja društva u likvidaciji (čl. 532 st.1 ZOPD-a RS) i ima ovlašćenja koja su neophodna za vođenje i okončanje postupka likvidacije. Ta ovlašćenja su: da okonča poslove koji su započeti pre početka likvidacije,¹⁰ da proda imovinu društva (Јанковец, 1999: 209), da naplati potraživanja od dužnika društva, da isplati poverioce i preduzme druge poslove radi sprovođenja postupka likvidacije (Бејатовић, 2009: 101).

Likvidacioni upravnik odgovara za štetu koju je pričinio članovima društva i poveriocima prilikom vršenja svoje dužnosti. Obaveza naknade štete ne zastareva u roku od tri godine od dana brisanja društva iz registra privrednih subjekata (čl. 544 ZOPD-a RS).

Likvidacioni upravnik ne odgovara za obaveze društva koje je prestalo likvidacijom i ne odgovara poveriocima i članovima društva za gubitke društva, obaveze ili smanjenje vrednosti imovine, koji su nastali kao rezultat savesnih i razumnih poslovnih odluka u vezi sa sprovođenjem postupka likvidacije.

¹⁰ U presudi Privrednog apelacionog suda, Pkž 219/14 od 13. 11. 2014. g. utvrđeno je da se ne smatra završetkom započetog posla, u smislu odredbe člana 53 ZOPD-a RS nabavka sirovina za proizvodnju, angažovanje većeg broja radnika i organizovanje procesa proizvodnje od samog početka, a na osnovu ugovora zaključenog pre pokretanja postupka likvidacije, te su iz tih razloga privredno društvo u likvidaciji i odgovorno lice kažnjeni za privredni prestup.

Likvidacioni upravnik može biti razrešen svoje dužnosti odlukom, po postupku i na način na koji je imenovan, bez navođenja razloga. On može u svako doba dati ostavku u pismenom obliku. Imenovanje, razrešenje i ostavka likvidacionog upravnika registruju se u skladu sa Zakonom o registraciji, kako bi trećim licima ovi podaci bili dostupni.

Likvidacioni upravnik ima pravo na naknadu za svoj rad, kao i na nužne i korisne troškove koje je imao u toku sprovođenja postupka likvidacije društva. Visinu troškova i naknade za rad određuju oni koji su ga imenovali, a u slučaju spora sud u vanparničnom postupku.

3.1.4. Prijava potraživanja

Prijava potraživanja se vrši najkasnije u roku od 120 dana od dana objavljanja na internet stranici registra privrednih subjekata, inače se posle ovog roka prijave neće uzeti u razmatranje. Ovaj rok se produžava, odnosno ponovo počinje da teče, u skladu sa zakonom, ukoliko privredno društvo u likvidaciji promeni sedište ili adresu za prijem pošte, a sve do tada prispele prijave se smatraju uredno podnetim (čl. 533 ZOPD-a RS).

Nemaju obavezu da prijave potraživanje oni poverioci čije je potraživanje već utvrđeno izvršnom ispravom, kao ni poverioci u vezi sa čijim potraživanjem protiv društva počne da teče parnica do početka likvidacije (čl. 534 ZOPD-a RS). Njihova potraživanja se smatraju prijavljenim na vreme i moraju se uzeti u razmatranje od strane likvidacionog upravnika.

Društvo u likvidaciji, na osnovu prijava koje su prispele u roku, u obavezi je da sačini listu prijavljenih potraživanja sa pregledom koja potraživanja nisu priznata, a koja su potraživanja delimično ili u celosti priznata. Poveriocima kojima je potraživanje osporeno dostavlja se obrazloženje s razlozima osporavanja. Potraživanja poverilaca koja su utvrđena izvršnom ispravom ne mogu se osporavati (Carić i dr., 2016: 102).

Poverioci čija su potraživanja osporena imaju pravo da u roku od petnaest dana od dana prijema obaveštenja o osporavanju potraživanja pokrenu postupak pred sudom radi utvrđivanja osnovanosti njihovih osporenih potraživanja. O pokretanju spora u obavezi su da pismeno obaveste društvo u likvidaciji.

U Zakonu o privrednim društvima nije utvrđena obaveza da privredno društvo u likvidaciji, odnosno njen likvidacioni upravnik kao zastupnik uputi tj. pouči poverioca da ima pravo da pokrene postupak pred nadležnim sudom kako bi se utvrdilo njegovo osporeno potraživanje. Za razliku od likvidacionog postupka, u stečajnom postupku poverilac čije je potraživanje osporeno upućuje se na parnicu, odnosno na nastavak prekinutog parničnog postupka radi utvrđivanja osporenog potraživanja (čl. 111 ZOS).¹¹

3.1.5. *Likvidacioni bilansi i izveštaji*

Pojedini autori, koristeći vremenski kriterijum, smatraju da se u postupku likvidacije sačinjavaju dve grupe dokumenata i to: dokumenti koji se sastavljaju pre namirenja poverilaca (lista potraživanja, početni likvidacioni bilans, početni likvidacioni izveštaj i godišnji likvidacioni izveštaj) i dokumenti koji se sastavljaju posle namirenja poverilaca (završni likvidacioni bilans, završni izveštaj o sprovedenom postupku likvidacije, pisana izjava da su upućena obaveštenja poznatim poveriocima i da su svi poverioci u potpunosti namireni, te da se protiv društva ne vode drugi postupci, kao i predlog odluke o raspodeli likvidacionog ostatka) (Arsić, Marjanski, 2013: 88).

U Zakonu o privrednim društvima utvrđeno je da likvidacioni upravnik ima obavezu da u toku postupka likvidacije sačini određena dokumenta, kao što su: početni likvidacioni bilans i godišnji likvidacioni izveštaj (čl. 536 ZOPD-a RS).

Početni likvidacioni bilans sačinjava likvidacioni upravnik u roku od trideset dana od početka likvidacije¹² i dostavlja ga nadležnim članovima društva ili organima na usvajanje.

Početni likvidacioni izveštaj sastavlja likvidacioni upravnik i isti sadrži: listu prijavljenih, priznatih i osporenih potraživanja s obraćaloženjem osporavanja; podatak da li je imovina društva u likvidaciji dovoljna za namirenje svih poverilaca; vreme i radnje za sprovođenje

¹¹ Zakon o stečaju (skrać. ZOS), „Sl. glasnik RS“, br.104/2009, 99/2011 - dr. zakon, 71/2012 - odluka US i 83/2014.

¹² Početak likvidacije računa se od dana registracije odluke o likvidaciji i objavljinjem oglasa o pokretanju likvidacije.

postupka likvidacije, kao i druge podatke koji su neophodni za sprovođenje i okončanje likvidacije.

Početni izveštaj se dostavlja najranije devedeset a najkasnije sto dvadeset dana od dana početka likvidacije i u istom roku se dostavlja na usvajanje. Smatra se da je rok veoma kratak i nepraktično postavljen, pošto prijave potraživanja, koje su sastavni deo početnog likvidacionog bilansa, postaju konačne tek posle isteka sto dvadeset dana od dana otvaranja likvidacije (Arsić, Marjanski, 2013: 88–89).

Početni likvidacioni bilans i izveštaj sastavljaju se da bi se prikazalo imovinsko stanje privrednog društva u likvidaciji i omogućilo poveriocima da sagledaju mogućnost namirenja svojih potraživanja iz imovine društva, te da im pokaže da je likvidacija izvesna i da njihova prava nisu ugrožena.

Početni likvidacioni bilans, odnosno izveštaj dostavlja se ortacima, komplementarima, odnosno skupštini društva sa ograničenom odgovornošću ili akcionarskim društvima na usvajanje. Ukoliko nadležni ne usvoje bilans ili izveštaj ili isti ne bude registrovan kod Agencije za privredne registre, tada se ne može sprovesti postupak dobrovoljne likvidacije, ali ta činjenica predstavlja osnov da Agencija sproveđe postupak prinudne likvidacije.

Godišnji likvidacioni izveštaj podnosi likvidacioni upravnik i u njemu iznosi razloge zbog čega likvidacioni postupak nije okončan, kao i argumente za nastavak postupka. Ovaj izveštaj se registruje kod Agencije za privredne registre.

3.1.6. Obustava likvidacije

Nadležni subjekti u ortačkom, odnosno komanditnom društvu, u društvu sa ograničenom odgovornošću ili akcionarskom društvu mogu da donesu odluku da se obustavi postupak likvidacije i da društvo nastavi sa redovnim poslovanjem. Ovakva mogućnost postoji pošto se radi o dobrovoljnoj likvidaciji i mogućnosti da njome upravljaju ortaci, komplementari, odnosno skupština društva.

Da bi odluka o obustavi likvidacije bila doneta, neophodno je da budu ispunjeni sledeći uslovi:

- da su namireni svi poverioci,

- da nijednom zaposlenom nije prestao radni odnos po osnovu likvidacije i
- da se nije otpočelo sa isplatom likvidacionog ostatka članovima društva.

Odluka o obustavi likvidacije mora da sadrži: imenovanje za-tupnika društva, izjavu likvidacionog upravnika da su svi poverioci u potpunosti namireni i da društvo nije započelo isplatu članovima društva. Odluka se registruje kod Agencije.

3.1.7. Pokretanje stečajnog postupka

Kada se iz početnog likvidacionog bilansa, odnosno početnog izveštaja utvrđi da imovina koju ima društvo nad kojim se vodi postupak likvidacije nije dovoljna da se namire svi poverioci, likvidacioni upravnik ima obavezu da nadležnom sudu podnese predlog za pokretanje stečajnog postupka.

U navedenoj situaciji ne mogu se namirivati poverioci, budući da nema dovoljno sredstava za namirenje svih potraživanja u celosti, te bi došlo do favorizovanja samo nekih poverilaca, što je nedopustivo.

3.1.8. Namirenje poverilaca, sastavljanje dokumenata i okončanje likvidacije

Osnovni cilj postupka likvidacije je isplata potraživanja poverilaca. Zbog termina *isplata* koji je sadržan u zakonu pojedini autori smatraju da se raspodela u naturi isključuje, bez obzira što bi se na ovakav način ubrzao likvidacioni postupak (Arsić, Marjanski, 2013: 91). Pored isplate poverilaca vrši se i deponovanje iznosa spornih i drugih potraživanja, npr. potraživanja koja nisu prijavljena, ali su poznata likvidacionom upravniku. Likvidacioni upravnik nema obavezu da posebno poziva titulare takvih potraživanja, ali takvo pozivanje nije zabranjeno.

Kada se isplate svi poverioci u potpunosti, likvidacioni upravnik je obavezan: da sačini završni likvidacioni bilans, u skladu sa pravilima kojima se regulišu računovodstvo i revizija, koji se objavljuje, te da podnese izveštaj o sprovedenoj likvidaciji; da pismeno sačini izjavu o tome da je uputio obaveštenje svim poznatim poveriocima i da su sva

dugovanja privrednog društva u likvidaciji izmirena u potpunosti, te da se protiv društva ne vode drugi postupci.

Likvidacioni upravnik je dužan da sačini predlog odluke o raspodeli likvidacionog ostatka društva članovima tog društva koji oni usvajaju. Likvidacioni ostatak je imovina koja preostane nakon namerenja svih poverilaca društva (Zdravković, 2015: 29) i raspodeljuje se članovima društva prema sledećim pravilima:

- ortacima, komplementarima i komanditorima i članovima društva sa ograničenom odgovornošću isplaćuje se srazmerno njihovim udelima u društvu,
- najpre se isplaćuje akcionarima sa preferencijalnim akcijama, a zatim sa običnim akcijama.

Ukoliko bi nastao spor oko raspodele likvidacionog ostatka, tada se ne može izvršiti raspodela sve dok se pravosnažnom presudom suda ne okonča spor u vezi sa raspodelom.

Posle sprovedene procedure i donošenja odluke o likvidaciji od strane ortaka, komplementara, odnosno skupštine, privredno društvo u likvidaciji briše se iz registra privrednih subjekata.

Članovi društva koji su dobili sredstva iz likvidacionog ostatka solidarno su odgovorni za obaveze društva u likvidaciji i nakon brisanja društva iz registra do visine primljenog ostatka u roku od tri godine od dana brisanja društva iz registra.

3.2. *Prinudna likvidacija*

U Zakonu o privrednim društvima Republike Srbije iz 2011. godine predviđeni su razlozi za pokretanje prinudne likvidacije, način pokretanja postupka prinudne likvidacije, kao i posledice brisanja društva iz registra u slučaju prinudne likvidacije (čl. 546–548 Zakona).

Međutim, na osnovu mišljenja Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja,¹³ odložena je primena prinudne likvidacije zato što Zakon o privrednim društvima ne sadrži upućujuće norme kojima se propisuje shodna primena odredaba kojima se uređuje postupak dobrovoljne likvidacije ili nekih drugih zakonskih odredaba, tako da za sprovođenje prinudne likvidacije ne postoji dovoljan pravni okvir koji bi u

¹³ Br. 011-00-163/2012-06 od 8. juna 2012. godine.

celosti regulisao ovu materiju. Van pravne regulative ostala su pitanja pravnih posledica pokretanja postupka prinudne likvidacije i pitanja sprovodenja postupka prinudne likvidacije, odnosno pravnog i faktičkog statusa privrednog društva nad kojim je pokrenut postupak prinudne likvidacije. Odlaganje primene instituta prinudne likvidacije bilo bi do donošenja izmena i dopuna zakona kojima bi se ova pitanja detaljnije uredila. Nadležno ministarstvo je prilikom formiranja mišljenja imalo u vidu svrhu odredaba o prinudnoj likvidaciji, statusni karakter upisa u registar, prava i obaveze članova društva i poverilaca, primenu za slučaj izostanka odlučivanja nadležnog organa ili člana društva, kao i svrhu odredaba o prinudnoj likvidaciji koje imaju za cilj i zaštitu poverilaca.

Pošto dosad nisu donete izmene i dopune Zakona o privrednim društvima, kojima bi se na celovit način uredio pravni okvir za sprovođenje postupka prinudne likvidacije, u radu nije obrađen ovaj institut.

4. Zaključak

Jedan od načina prestanka privrednih društava, u apsolutnom smislu, jeste putem likvidacije. Likvidacija društva sprovodi se nad solventnim privrednim društvom tj. nad društvom koje ima dovoljno sredstava za namirenje svojih poverilaca. Postupak likvidacije mogu da sprovedu dobrovoljno – ortaci, članovi društva i akcionari ili Agencija za privredne registre – po službenoj dužnosti, ali je primena ovakve (prinudne) likvidacije odložena pošto ne postoji adekvatan pravni okvir za njeno sprovođenje. Da bi se omogućilo sprovođenje postupka prinudne likvidacije od strane Agencije, neophodno je doneti potrebne propise.

Zakonom o privrednim društvima nije regulisana likvidacija banaka i osiguravajućih društava, pošto je to učinjeno posebnim zakonom. Postupak likvidacije pokreće ortaci i komplementari, dok kod društva sa ograničenom odgovornošću i kod akcionarskog društva postupak pokreće skupština.

U Zakonu o privrednim društvima neophodno je jasnom i preciznom formulacijom utvrditi ko sve može doneti odluku o pokretanju likvidacionog postupka u ortačkom i komanditnom društvu. Takođe, u Zakonu o privrednim društvima treba utvrditi šta treba da sadrži odlu-

ka o likvidaciji, kao i sve pravne posledice pokretanja postupka likvidacije, pošto postoje veoma oskudne odredbe kojima se regulišu ova pitanja.

Postupak likvidacije može da vodi jedan ili više likvidacionih upravnika koji se upisuju u registar privrednih subjekata. Likvidacioni upravnik je odgovoran za zakonitost rada i poslovanje privrednog društva u likvidaciji i ovlašćen je da vodi i okonča likvidacioni postupak.

Nadležni subjekti u privrednom društvu sa ograničenom odgovornošću ili u akcionarskom društvu mogu da donesu odluku da se obustavi postupak likvidacije i da društvo nastavi sa redovnim poslovanjem.

Ukoliko se iz početnog likvidacionog bilansa, odnosno početnog izveštaja utvrdi da imovina društva u likvidaciji nije dovoljna da se isplate potraživanja svih poverilaca u celosti, tada je likvidacioni upravnik obavezan da podnese predlog nadležnom sudu za pokretanje stečajnog postupka.

Kada se likvidacija društva sprovodi u redovnom postupku, tada je likvidacioni upravnik dužan da unovči imovinu društva, da sačini predlog odluke o raspodeli likvidacione mase koju usvajaju nadležni subjekti u privrednom društvu u likvidaciji, da istu raspodeli poveriocima i namiri im potraživanja, a potom da likvidacioni ostatak podeli, u skladu sa zakonom, članovima društva.

Posle sprovedene procedure i donošenja odluke o likvidaciji od strane ortaka, komplementara, odnosno skupštine, privredno društvo u likvidaciji se briše iz registra privrednih subjekata.

Članovi društva koji su dobili sredstva iz likvidacionog ostatka solidarno su odgovorni za obaveze društva u likvidaciji i nakon brisanja društva iz registra do visine primljenog ostatka u roku od tri godine od dana brisanja društva iz registra.

Na kraju, može se konstatovati da u pravnom sistemu Republike Srbije postoji solidan normativni okvir kojim se reguliše prestanak privrednih društava putem likvidacije. Treba ga, ipak, nadograđivati i usavršavati, u skladu sa pravnom i poslovnom praksom zemalja sa razvijenom tržišnom privredom, pre svega u oblasti prinudne likvidacije i zaštite poverilaca.

LITERATURA

- Arsić, Z., Marjanski, V. (2013). Pravo privrednih društava, Novi Sad, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
- Aleksić, R. (1982). Rečnik stranih reči i izraza, Beograd, Prosveta.
- Blagojević, B. i dr. (1986). Mala Prosvetina enciklopedija – knjiga 2., Prosveta
- Blagojević, B., Carić, S. i dr.(1985). Pravna enciklopedija – knjiga 1, Savremena administracija, Beograd.
- Bejatović, M. (2009). Privredno pravo, Pravni fakultet za privedu i pravosuđe, Novi Sad.
- Carić, S. i dr. (2016). Privredno pravo, Fakultet za ekonomiju i inženjerijski menadžment, Novi Sad.
- Dabić, LJ. (2004). Likvidacija privrednih društava, Pravo i privreda, Beograd, broj 5–8.
- Headd, B. (2003). Redefining business; distinguishing between closure and failure Small business economics, Vol. 21. No 1.
- Ilić-Popov, G. (2012). Poreski aspekti likvidacije privrednih društava – Zbornik: Usklađivanje poslovnog prava Srbije sa pravom Evropske unije, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Milosavljević, M. (2011). Pravo privrednih društava, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
- Njegomir, V. (2015). Preduzetništvo, Novi Sad.
- Vujaklija, M. (1985). Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd.
- Zdravković, Z. (2015). Likvidacija privrednog društva u pravu Republike Srbije, Pravo-teorija i praksa, Novi Sad, br.10–12.
- Šogorov, S. (2003). Pravo privrednih društava, Novi Sad, Poslovni biro SB.
- Zakon o privrednim društvima – ZOPD, Sl. glasnik RS, br.36/2011, 99/2011, 83/2014 – dr. zakon i 5/2015.
- Zakonom o stečaju i likvidaciji banaka i društava za osiguranje, Sl. glasnik RS, br. 14/2015
- <http://osnivanjepreduzeca.rs/likvidacija-privrednog-drustva/>

COMMERCIAL COMPANY WINDING-UP THROUGH LIQUIDATION

ABSTRACT: The paper examines one of the ways of winding up a company in absolute terms, through liquidation. This is a procedure conducted over a solvent company, settling all creditors' claims regardless of whether the procedure has been initiated and managed by the company shareholders themselves or by the Companies House. The conditions for initiating and conducting the liquidation procedure and the procedure itself are regulated by law, and this is what explains the predominantly normative method of research employed in this work.

KEY WORDS: *liquidation, company, creditors, solvency, register*

Vera Zelenović¹

Nedeljko Babić²

UDC 334.75(497.11)

336.71:005(497.11)

Pregledni rad

Primljen: 17. 05. 2018.

Prihvaćen: 20. 09. 2018.

MERDŽERI I AKVIZICIJE U BANKARSKOM SEKTORU – SLUČAJ REPUBLIKE SRBIJE

APSTRAKT: U bankarskom sektoru Srbije je nakon 2000. godine, uz određene *drastične* zakonske promene, deregulaciju tržišta i uticaje raznih faktora, došlo do korenitih promena vlasničke strukture banaka, koncentracije kapitala banaka i dotadašnjeg funkcionisanja bankarskog sistema. Otvaranje tržišta za strane banke i proces globalizacije izazvali su galopirajuće promene u poslovanju banaka, ali i na finansijskom tržištu Srbije, najviše kroz akvizicije domaćih banaka. Autori žele da na osnovu istraživanja u ovom radu identifikuju određene smernice koje će dovesti do harmonizacije bankarskog sektora zemalja u tranziciji i visokorazvijenih zemalja, odnosno do stabilnosti međunarodnog bankarstva na globalnom nivou.

KLJUČNE REČI: merdžeri i akvizicije, bankarski sektor, merdžeri i akvizicije međunarodnog bankarstva.

¹ Venredni profesor, Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu. E-mail: verazelenovic@ef.uns.ac.rs

² Doktorand, Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu. E-mail: nedeljkobbc@gmail.com

1. Uvod

Trend bankarskog sektora, pre pojave globalne finansijske krize 2008. godine, karakterisala je deregulacija finansijskih tržišta. Posle nastanka krize, regulatorna tela teže povećanju regulacije finansijskog sektora. Globalna kriza dovela je do velikog broja merdžera i akvizicija bankarskog sektora. U skladu sa tim, cilj rada ukazuje na značaj stabilnosti bankarskog sektora u uslovima globalizacije, posle globalne finansijske krize kada dolazi do velikog talasa merdžera i akvizicija međunarodnog bankarskog sektora. Predmet istraživanja odnosi se na kvalitativna i kvantitativna istraživanja merdžera i akvizicija u međunarodnom bankarskom sektoru i specifičnosti ovih transakcija u nacionalnim ekonomijama zemalja u tranziciji (slučaj Republike Srbije). U uvodnom delu rada navedena su teorijska razmatranja merdžera i akvizicija. Zatim, specifičnosti merdžera i akvizicija u zemljama u tranziciji, u odnosu na razvijene zemlje. U nastavku ovog rada, kroz obelodanjivanje i analizu kvantitativnih podataka merdžera i akvizicija međunarodnog bankarskog sektora, u SAD i Evropi, identifikovane su specifičnosti ovih transakcija na različitim kontinentima. U drugom delu rada analizirani su merdžeri i akvizicije bankarskog sektora u Republici Srbiji. U radu se koristi metodologija koja podrazumeva prikupljanje i obradu najnovijih podataka, odnosno kvantitativnih podataka relevantnih međunarodnih institucija, kao i njihovu komparativnu analizu. U poslednjim tačkama i zaključku rada, na osnovu prethodnih analiza i rezultata istraživanja, identifikovani su faktori nastanka merdžera i akvizicija, budući trend ovih transakcija i navedene su odredene smernice koje će dovesti do harmonizacije bankarskog sektora zemalja u tranziciji i visokorazvijenih zemalja, odnosno do stabilnosti međunarodnog bankarstva na globalnom nivou.

2. Pojam merdžera i akvizicija

Pojam merdžera i akvizicija (M&A-transakcije) odnosi se na udruživanje, integrisanje, odnosno kombinovanje sredstava dva ili više entiteta ili drugih pravnih lica. Entitet koji želi da izvrši sticanje, odnosno kupovinu ili merdžer naziva se entitet *ponuđač*, dok se entitet koji je predmet sticanja, odnosno kupovine ili merdžera naziva *ciljani entitet*.

tet (banka). Budući da se u teoriji neopravdano različito upotrebljavaju određeni sinonimi koji se odnose na tzv. M&A transakcije, navodimo sledeće:

Merdžer ili fuzija, spajanje (eng. *merger*) predstavlja aktivnost spajanja dve ili više banaka u jednu, novu banku. Pri tome sve ranije banke gube svoj identitet i nastavljaju svoje poslovanje u okviru nove banke i to obično sa novim imenom.

Slika 1. Primer merdžera u Srbiji

Nova ljubljanska banka (NLB), najveća slovenačka banka, specifična je po tome što je izvršila i akviziciju i merdžer na srpskom tržištu. Prvo je u julu 2005. kupila 98,43% akcijskog kapitala novosadske Continental banke za 49,5 miliona evra. Merdžer: potom su se NLB Continental banka Novi Sad i NLB LHB banka Beograd spojile i od 1. januara 2009. nose zajednički naziv NLB banka Beograd, poslujući kao banka univerzalnog tipa.

Izvor: Autori prema, IPF, 2018.

Akvizicija ili pripajanje (eng. *acquisition*) predstavlja aktivnost kada jedna, obično veća, banka pripoji, odnosno preuzme jednu ili više manjih banaka i nastavi poslovanje pod svojim postojećim imenom (Todorović, 2010).

Slika 2. Primeri akvizicija u Srbiji

Godine 2012. Banka Poštanska štedionica a. d. preuzima deo imovine i deo obaveza Nove Agrobanke a. d. Beograd. Zatim, 2013. godine Banka Poštanska štedionica a. d. preuzima deo imovine i deo obaveza Razvojne banke Vojvodine i Privredne banke Beograd. OTP banka iz Budimpešte izvršila je akviziciju, čak, tri srpske banke: Niške banke (za koju se u početku pominjala cifra od 75 miliona evra, potom 38 miliona, da bi na kraju bila prodata za 14,21 milion evra), potom Kulske banke za 118,6 miliona evra i Zepter banke za oko 32 miliona evra.

Izvor: Autori prema, IPF, PBŠ, 2018.

Postupak preuzimanja banke putem merdžera i akvizicija zahteva detaljnu prethodnu analizu koja ima za cilj sagledavanje uticaja transakcije na vrednost buduće banke. Efekat spajanja banaka se zasniva na očekivanom *sinergetskom efektu* procesa preuzimanja banke. Taj proces prikazujemo putem sledeće jednačine (Ćirović, 2004):

$$V(AB) > V(A) + V(B) \quad (1)$$

Pri čemu je: **V** = vrednost banke, **A** = banka koja vrši preuzimanje i **B** = banka koja se preuzima (ciljna banka).

Sinergetski efekti koji se očekuju odnose se na uvećanu poslovnu aktivnost nove banke, odnosno na: povećanje ekonomije obima, veću konkurenčku sposobnost, pristup na nova finansijska tržišta i sl. (Ćirović, 2005). Proces merdžera i akvizicija banaka u savremenim tržišnim privredama je nužan i koristan, a razlozi su sledeći: putem tržišnog mehanizma rešava pitanje slabih performansi, odnosno *izbacivanje* banaka sa tržišta koje imaju slabe performanse i osnivanje novih banaka podrazumeva povećanje konkurenčke snage na bankarskom tržištu. Talasi merdžera i akvizicija u protekle dve decenije u SAD upravo potvrđuju prethodno navedeno (Vunjak, Ćurčić, Kovačević, 2011). U nastavku rada procesi merdžera i akvizicija biće nazivani i procesom restrukturiranja, s obzirom da su merdžeri i akvizicije uži pojam od pojma restrukturiranje.

2.1. *Specifičnosti restrukturiranja bankarskog sektora zemalja u tranziciji u odnosu na razvijene zemlje*

Republika Srbije je, kao i sve zemlje u tranziciji, prošla kroz proces transformacije bankarskog sektora. To se, međutim, desilo sa izvesnim zakašnjnjem i razlozima, pre svega, političke prirode. Proces restrukturiranja bankarskog sektora karakteriše brzo otvaranje tržišta za strane banke, što je za posledicu imalo dramatične promene vlasničke strukture, povratak poverenja u banke, brzi rast kredita, depozita i sl. Broj banaka se konstantno smanjivao, pa je tako od 50, koliko ih je bilo 2002. u Srbiji, taj broj sveden na 33 za nepunu deceniju kasnije, pri-

čemu se uvećavao broj stranih banaka. Na dan 10. 04. 2018. na teritoriji Republike Srbije posluje 28 banaka.

Proces smanjenja broja banaka koje posluju u našoj zemlji nastaviće da se dešava, pre svega, kao posledica ukupnjavanja velikih bankarskih grupacija na globalnom nivou. Iako je u našoj zemlji bilo nekoliko pokušaja restrukturiranja bankarskog sektora, pravi tranzicioni procesi počinju tek 2000. godine. Nakon toga je usledilo restrukturiranje domaćih banaka, značajniji ulazak stranih banaka, a sve to je bilo praćeno i ukupnom makroekonomskom stabilizacijom.

Tržište bankarskih usluga je bilo siromašno, a štednje gotovo da i nije bilo, što je, pre svega, novim bankama na našem tržištu stvorilo velike i značajne mogućnosti rasta (Košak, Čok, 2008). Prilike u bankarskom sektoru su se već nakon nekoliko godina konsolidovale, što je omogućilo da se ostvare visoke stope kreditnog i depozitnog rasta, ali i da se krene u dalju diversifikaciju finansijske infrastrukture. Ovde se ima u vidu razvoj tržišta kapitala, zatim osnivanje drugih finansijskih posrednika, što treba da omogući veću efikasnost u pružanju finansijskih usluga (Brković, 2013). Stabilan i efikasan bankarski sistem je bio podsticaj i za strane direktnе investicije i to ne samo u domenu finansijskog posredovanja, već i u druge delove privrede. Kada je reč o visoko razvijenim ekonomijama, procesi merdžera i akvizicija su vrlo česta pojava. Visoko razvijena finansijska tržišta obezbeđuju veći stepen fer konkurenčije na tržištu. U tom kontekstu može poslužiti primer gde dve banke, pritom obe imaju značajno tržišno učešće i pozitivan efekat poslovanja, jednostavno odluče da svoje poslovanje nastave pod nekim drugim zajedničkim imenom (merdžer), najčešće u okviru svojih globalnih strategijskih ciljeva. U slabo razvijenim ekonomijama takav slučaj skoro da nije poznat. Takođe, značajno je napomenuti da u slabo razvijenim ekonomijama samo jedan stečaj određene banke može dovesti do značajnih negativnih efekata u funkcionisanju finansijskog sistema određene nacionalne ekonomije. Još jedna bitna specifičnost leži u činjenici da su restrukturiranja bankarskog sektora u nerazvijenim ekonomijama uglavnom počela određenim političkim ili nekim drugim institucionalnim reformama u svim sektorima.

2.2. *Motivi merdžera i akvizicija*

Svi oblici kupoprodaje banaka mogu se povezati sa brojnim motivima, koji se grupisu na sledeće:

- a) ostvarivanje većeg profita,
- b) smanjivanje rizika,
- c) spasavanje investicija koje propadaju,
- d) poresko i tržišno pozicioniranje,
- e) smanjenje troškova i povećanje efikasnosti i
- f) smanjenje konkurenčije.

Drugi faktori koji mogu uticati na odluke o merdžerima i akvizicijama banaka (M&A transakcije) odnose se na želju za proširenjem sopstvenih kreditnih kapaciteta kako bi se zadovoljili zahtevi klijenata, dolazak do mnogo sposobnijeg menadžmenta i pristup novoj, skupljoj tehnologiji (Beccalli, Frantz, 2009). Globalno posmatrajući pojavu merdžera i akvizicija, prisutni su različiti varijeteti zavisno od glavnih aktera i željenih ciljeva. Kod lokalnih banaka, glavni motiv je postizanje ekonomije obima, dok prekogranični merdžeri i akvizicije banaka, sa razgranatom mrežom filijala u većem broju zemalja, teže kreiranju velike banke koja bi imala veliki značaj na finansijskom tržištu. Još jedan od motiva merdžera i akvizicija predstavljaju obrazovani finansijski konglomerati, čime se banke povezuju sa investicionim kompanijama i osiguravajućim društvima sa ciljem diversifikacije poslovanja (Bryan, 2017). Za masovnu pojavu merdžera i akvizicija, kao prvi razlog može se navesti deregulacija na finansijskom tržištu, odnosno u bankarskom sektoru osamdesetih godina XX veka u SAD i devedesetih godina na području Evrope. Drugi, ali jednak bitan, faktor koji je uticao jesu velike promene na polju tehnoloških inovacija i informacionih tehnologija koje su evoluirale poslovanje na finansijskom tržištu u oblasti finansijskih intrumenata, ali i celukopnog poslovanja (Ostojić, 2002).

2.2.1. *Prednosti i nedostaci M&A transakcija*

Kada su u pitanju prednosti i nedostaci ovih transakcija, različiti autori i različita istraživanja izlažu različita mišljenja. Empirijska istraživanja merdžera i akvizicija banaka u SAD ukazala su na sledeće

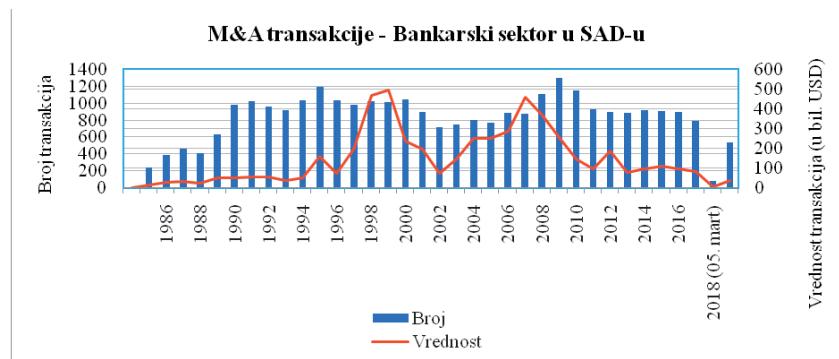
činjenice: dok su akcionari pripojenih banaka ponekad imali abnormalne profite nakon obavljenih merdžera/akvizicija, akcionari banaka koje vrše pripajanje retko su ostvarivali značajniju dobit; povrat na imovinu je retko bio značajno veći od zbiru povrata banke koja je izvršila pripajanje banke i banke koja je pripojena; uz određene izuzetke, u kontekstu merdžera banaka koje pripadaju istom holdingu, nije bilo značajnih smanjenja troškova koji su bili očekivani nakon merdžovanja; veća efikasnost i profitabilnost banaka koje su vršile pripajanje u odnosu na banke koje su bile pripajane, nakon procesa pripajanja obe su bile manje ekikasne i profitabilne u odnosu na najbolje banke. Navedeni razlozi upućuju na zaključak da su aktivnosti merdžera i akvizicija doprinele povećanju krhkosti bankarskog sektora u SAD (John, 2015). Altunbas i Ibanez su 2004. godine analizirali 262 merdžera i akvizicije banaka u Evropskoj uniji koji su bili realizovani u periodu 1992–2001.godine. Tom prilikom su koristili sledeće indikatore za procenu efikasnosti merdžera i akvizicija: prosečnu stopu prinosa po akciji pre merdžera i dve godine nakon merdžera, racio likvidnosti, odnos ukupnih prihoda i ukupnih troškova, odnos kredita i depozita klijenata, odnos kapitala i ukupnih sredstava i odnos ukupne imovine ponuđača prema ukupnoj imovini ciljne banke (Beccalli, Pascal, 2011). Suprotno rezultatima istraživanja sprovedenim nad merdžerima i akvizicijama u SAD, utvrđena su poboljšanja efikasnosti poslovanja, povećanje obima depozita i plasmana, kapitalnih investicija i drugih performansi. Sve značajnije banke Slovenije, Hrvatske, BiH, Makedonije, Crne Gore i Srbije kupljene su, uglavnom, od strane regionalnih banaka Austrije, Italije i Grčke. Svi ti, dobrovoljno ili prinudno, sklopljeni ekonomski „brakovi“ između institucija koje obavljaju finansijsku delatnost odražavaju snažne faktore konsolidacije i konvergencije koji su dramatično izmenili finansijsko-bankarsku delatnost u savremenom periodu, u uslovima intenzivne konkurenциje, ukidanja restriktivnih državnih propisa i drugih obeležja savremenog bankarskog poslovanja (Ristić, 2006). Merdžeri i akvizicije u bankarskom sektoru zemalja centralne i istočne Evrope javljaju se iz razloga: banke imaju mnogo manje kapitala u odnosu na banke u razvijenim tržišnim ekonomijama iz čega proizilazi njihova nemogućnost da budu konkurentne na svetskom tržištu; privatizacija je moguća samo putem akvizicije od strane stranih banaka; nakon devedesetih godina

XX veka veći deo banaka je prestao da postoji; merdžeri i akvizicije stvaraju uslove za transfer *know-how* upravljanja. Nekada može doći i do neodlučnosti stranih banaka da nastupe na tržištu zemalja u tranziciji zbog odgovlačenja dotičnih zemalja sa procesom ekonomskih reformi (Stošić, Stefanović, Vukotić, 2008).

3. Merdžeri i akvizicije bankarskog sektora u SAD

Merdžeri i akvizicije (M&A transakcije) na teritoriji SAD su vodeći, posmatrano u kontekstu globalne ekonomije. Sledeci grafički prikaz daje nam više informacija o broju i vrednostima M&A transakcija po godinama.

Grafik 1. Pregled M&A transakcija u SAD

Izvor: Autori prema podacima, The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances – IMAA, 2018.

Posmatrajući grafički prikaz (Grafik 1), primećujemo da se najveći broj M&A transakcija u bankarskom sektoru na teritoriji SAD desio 1995. godine, a zatim u periodu od 1998. do 2000. godine. Nakon toga dolazi do pada ovih transakcija da bi 2007. i 2008. godine, tokom globalne finansijske krize, došlo do rasta M&A transakcija bankarskog sektora. Rast ovih transakcija primećujemo i tokom 2012. godine, a autori ga poistovjećuju sa drugim talasom globalne finansijske krize. U

sledećem tabelarnom prikazu identifikovali smo određene sektore, odnosno: bankarski sektor, osiguranje i ostali finansijski sektor kako bismo mogli analizirati učešće bankarskog sektora prema broju i vrednostima M&A transakcija u ukupnom finansijskom sektoru.

Tabela 1. Broj i vrednost transakcija prema određenom sektoru u SAD od 1985. godine do 2016. godine

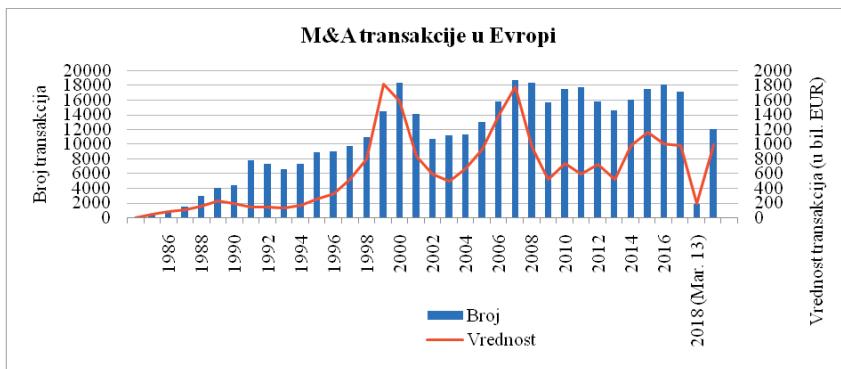
R. br.	Sektor	Broj	Vrednost (u bil. USD)	Vrednost (u bil. EUR)
1.	Bankarski sektor	27.932	5072.24	4298.55
2.	Ostali finansijski sektor	35.446	1388.22	1146.45
3.	Osiguranje	18.024	2093.54	1779.69

Izvor: Autori prema podacima, The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances – IMAA, 2018.

Prethodni tabelarni prikaz nam pokazuje broj i vrednost M&A transakcija bankarskog sektora u SAD. Konstatujemo da je drugi po redu bankarski sektor, po broju transakcija (27.932 transakcije), ali je zato bankarski sektor na prvom mestu ako upoređujemo vrednost ukupnih transakcija – više od 4298,55 milijardi evra (Top bank M&A deals of, USA, 2017).

4. Merdžeri i akvizicije bankarskog sektora u Evropi

Kada posmatramo M&A transakcije u Evropi, glavna karakteristika se odnosi na postojanje velikog broja nacionalnih zakonodavnih propisa, imajući u vidu veliki broj zemalja evropskog kontinenta. Bez obzira da li je posmatrana zemlja članica EU zone ili ne jasno je da se određene direktive ili preporuke zakonodavnih tela EU odnose na zemlje članice, u smislu *preporuka*, ne i obavezujućih zakona (ECB, 2004).

Grafik 2. Pregled M&A transakcija u Evropi

Izvor: Autori prema podacima, The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances – IMAA, 2018.

Posmatrajući prethodni grafički prikaz, primećujemo da se najveći broj M&A transakcija na teritoriji Evrope dogodio 1990. godine, a zatim u periodu od 1998. do 2000. godine. Nakon toga dolazi do pada ovih transakcija da bi 2007. i 2008. godine, tokom izbijanja globalne finansijske krize, došlo do rasta M&A transakcija. Rast ovih transakcija primećujemo i tokom 2012. godine, a autori ga poistovećuju sa drugim talasom globalne finansijske krize.

Tabela 2. Primeri M&A transakcija bankarskog sektora u Evropi

God.	Akvizitor	Ciljna banka (entitet)	Vrednost (u bil. USD)	Vrednost (u bil. EUR)
2009.	HM Treasury	Royal Bank of Scotland Group	41.88	28.45
2006.	Banca Intesa SpA	San Paolo IMI SpA	37.62	29.49
1999.	Royal Bank of Scotland Group	National Westminster Bank PLC	38.41	39.6

Izvor: Autori prema podacima, The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances – IMAA, 2018.

Prethodni tabelarni prikaz autori navode kao primer najvećih M&A transakcija bankarskog sektora u određenim zemljama Evrope. Tokom 2009. godine, akvizitor *HM Treasury* preuzeo je *Royal Bank of Scotland Group*, a vrednost te transakcije je bila 28,45 milijardi evra (Bergmann, Ferreira, Savoia, 2015).

Tabela 3. Procentualni udeo M&A transakcija bankarskog sektora u ukupnom broju transakcija u Evropi u periodu od 2000. godine do marta 2018. godine

R.br.	Sektor	% transakcija (po vrednosti) u ukupnom broju transakcija
1.	Bankarski sektor	9,26
2.	Ostali finansijski sektor	11,12
3.	Osiguranje	5,40

Izvor: Autori prema podacima, The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances – IMAA, 2018.

U Tabeli 3 naveden je procentualni udeo transakcija bankarskog sektora prema vrednostima u ukupnim M&A transakcijama u Evropi za posmatrani period. Bankarski sektor, prema M&A transakcijama, procentualno podrazumeva 9,26% u ukupnom broju transakcija, a ako zbirno posmatramo finansijski sektor u Evropi, onda je udeo M&A transakcija do 30% u ukunom broju. Na osnovu dostupnih podataka, konstatujemo da je udeo M&A transakcija finansijskog sektora u ukupnim M&A transakcijama 25-30%.

U Tabeli 4 prikazan je procentualni udeo transakcija po vrednostima u bankarskom i ostalom finansijskom sektoru u ukupnim M&A transakcijama. Najveći udeo ovih transakcija ima Austrija 26,5%, zatim Švajcarska 17,3%, sledi UK sa 16,6% i Nemačka sa 14,7% transakcija M&A bankarskog sektora u ukupnim M&A transakcijama (Deloitte, 2018).

Tabela 4. Procentualni udeo M&A transakcija bankarskog sektora u ukupnom broju transakcija po pojedinim evropskim zemljama u periodu od 2000. do marta 2018. godine.

R.br.	Država	% transakcija (po vrednosti) bankarskog i ostalog fin. sektora u ukupnom broju transakcija
1.	Nemačka	14,7
2.	UK	16,6
3.	Švajcarska	17,3
4.	Austrija	26,5

Izvor: Autori prema podacima, The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances – IMAA, 2018.

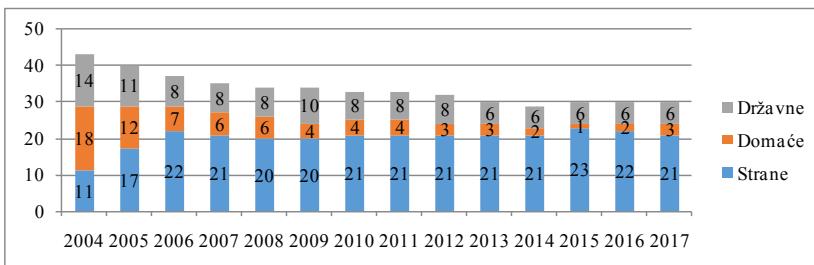
Možemo konstatovati da broj M&A transakcija nije prestao prilikom smanjenja negativnog uticaja globalne finansijske krize, odnosno broj transakcija M&A bankarskog sektora jeste smanjen, ali nije eliminiran. Predviđanja institucionalnih tela upućuju na njihovo postojanje i u narednom periodu, što će za banke biti pravi izazov da zadrže svoje tržišno učešće (Natocheeva, Rovensky, Belyanchikova, Rusanov, 2017).

5. Bankarski sektor Srbije

U Srbiji je početkom 2000. godine započeta reforma bankarskog ali i ukupnog finansijskog sistema. Nekadašnji broj od 115 banaka koje su poslovale na području Srbije pre dve decenije, odnosno 47 banaka neposredno pre akvizicija sveden je na 28 banaka. I pored negativne dinamike u kretanju broja banaka, Srbija se u odnosu na region nalazi na prvom mestu. U Hrvatskoj trenutno posluje 27 banaka, u Sloveniji 20, a Crnoj Gori 12 banaka.

Prema mišljenju stručnjaka iz sveta bankarstva, jedna banka bi trebalo da dolazi na jedan milion stanovnika, pri čemu možemo izvesti zaključak da bi u Srbiji optimalan broj banaka iznosio između pet i sedam (u Kanadi, u kojoj živi 36 miliona stanovnika, posluje sedam banaka).

Grafik 3. Broj banaka u Srbiji u periodu 2004–2017. godine, prema vlasništvu.

Izvor: Autori, prema NBS, 2018.

U grafiku 3 prikazan je ukupan broj banaka, prema vlasničkoj strukturi, koje posluju u Republici Srbiji od 2004. godine do danas. Nakon odluke države o privatizaciji i usled promena zakonodavne regulative bankarskog sektora, drastično je izmenjena vlasnička struktura u korist stranih banaka koje su putem akvizicija preuzele dominantan položaj u vlasničkoj strukturi u odnosu na domaće banke, bilo da je reč o onima u vlasništvu države ili privatnim bankama.

Posmatrajući grafički prikaz, od domaćih privatnih banaka, uprkos dominaciji koju su imale, preostale su samo dve i one zajedno sa državnim bankama čine manje od trećine u ukupnoj vlasničkoj strukturi. Napominjemo da se predstavljeni grafikon ne odnosi na 2018. godinu, jer Narodna banka Srbije još nije obelodanila zvanične podatke.

6. Akvizicije bankarskog sektora Republike Srbije

Kako smo prethodno naveli, od 2000. godine dogodile su se velike promene u svim sektorima naše nacionalne ekonomije. Nakon toga počinje proces restrukturiranja bankarskog sektora Republike Srbije, prvenstveno mislimo na povećanje stepena otvorenosti bankarskog sektora ka internacionalnim tržištima, odnosno dolazak stranih banaka u našu zemlju. Najbitnije promene odnose se na smanjenje udela državnog vlasništva u bankarskom sektoru. Na taj način, eventualni budući, potencijalni „gubici“ pojedinih banaka nisu na teretu Republike Srbije.

Posmatrano sa vremenske distance više od decenije, možemo reći da je najveći i najznačajniji broj akvizicija obavljen u periodu od 2004. do 2006. godine.

6.1. *Specifičnosti merdžera i akvizicija bankarskog sektora u Srbiji*

Jedna od prvih akvizicija u Srbiji bila je preuzimanje *Eksim banke* od strane *Bank Austria* 2004. godine kupovinom 98,34% akcionarskog kapitala. Sledeće godine banka je pripojena *HVB banchi*, a danas je u vlasništvu *Unicredit banke*. U prvoj polovini 2005. godine, *Jubanka* je preuzeta od strane *Alpha Bank* iz Atine, *Pireus banka* je preuzela većinsko vlasništvo *Atlas banke*, *Credit Agricole banka* takođe preuzima *Meridian banku* koja je bila u privatnom domaćem vlasništvu. Krajem 2005. godine *Findomestic banka* je preuzela 89,7% akcionarskog kapitala *Nove banke*, a čiji je danas većinski vlasnik *BNP Paribas*, jedna od najvećih bankarskih grupacija u svetu. U poslednjem kvartalu 2005. godine *Nacionalna štedionica banka* prodata je *EFG Eurobank* iz Atine kupovinom 90,19% akcija i danas posluje pod nazivom *Eurobank*. *Erste Banka* je 2005. godine kupila *Novosadsku banku*, najstariju finansijsku instituciju u našoj zemlji, osnovanu 1864. godine. Najveća akvizicija u domicilnom bankarskom sektoru predstavlja preuzimanje *Delta banke* od strane banke *Intesa Sanpaolo* 2005. godine kupovinom 90% udela akcija za 462 miliona evra. *Banka Intesa* je 2006. godine pripojila i *Pannonsku banku* kupovinom 87,39% akcionarskog kapitala za 130 miliona evra. Preuzimanje vlasništva nad 99,44% akcionarskog kapitala *Vojvođanske banke*, 2006. godine za 385 miliona evra od strane *National Bank of Greece* predstavlja jednu od najvećih i najuspešnijih akvizicija u Srbiji. Zanimljiva je činjenica je da je izjavu o zainteresovanosti podnelo jedanaest strateških investitora nakon objavljenog javnog poziva. Početna strategija, koja se nije pokazala kao najbolja, bila je i promena imena *Vojvođanske banke*, koje je iz marketinških razloga, odnosno velike prepoznatljivosti brenda i navike stanovništva ubrzo vraćeno. Specifičan slučaj predstavlja slovenačka *Nova ljubljanska banka (NLB)* koja je 2005. godine prvo izvršila akviziciju preuzimanjem 98,43% akcionarskog kapitala *Continental banke* za 49,5 miliona evra, a nakon toga 2008. godine, kao *NLB Continental banka* izvršila spajanje sa *NLB LHB bankom*.

Iz tog procesa merdžera nastala je današnja *NLB banka*. Mađarska *OTP banka* iz Budimpešte je 2006. godine kupila 89,39% akcija *Niške banke*, a kasnije iste godine i *Kulsku banku* i *Zepter banku* (World Bank, 2008).

Tabela 7. Akvizicije u bankarskom sektoru Srbije izvršene od 2004. godine.

Naziv banke	Kupac
Jubanka	Alpha bank S.A. Greece, zatim AIK banka
Continental banka	NLB LHB
Novosadska banka	Erste banka AG Wien
Nacionalna štedionica banka	Eurobank EFG Greece
Niška banka	OTP banka
Atlas banka	Pireus banka
Meridian banka	Credit Agricole banka
Delta banka	Banca Intesa
Exim banka	Bank Austria (Unicredit banka)
Centro banka	Laiki Bank (Marfin banka)
Nova banka	Findomestic bank (BNP Paribas)
Panonska banka	Banca Intesa
Vojvođanska banka	National bank od Greece
Čačanska banka	Halkbank
Kulska banka	OTP banka
Zepter banka	OTP banka
Dunav banka	MTS
KBC banka	Telenor banka

Izvor: Autori, prema NBS, 2018.

Druga po veličini ruska banka – *VTB banka* je 2013. godine kupovinom 100% akcija preuzeila *Moskovsku banku* na bankarskom tržištu Srbije. Jedan od novijih primera iz prakse predstavlja kupovina 76,74% akcionarskog kapitala *Čačanske banke*, koje je bilo u vlasništvu Republike Srbije, Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), Međunarodne finansijske korporacije i *Beogradske banke* u stečaju, za 10,1 miliona evra 2015. godine od strane *Halk banke* iz Turske. U drugoj polovini 2016. godine, *Hypo Alpe Adria Bank* preuzeta je od *Addiko banke*. Telekomunikacioni operateri *Telenor* i *Telekom Srbija* postali su većinski vlasnici dve domaće banke. Telekom je dokapitalizacijom 2014. godine i sa udeлом od 55,78% postao većinski vlasnik *Dunav banke* koja se nalazila u izuzetno lošoj situaciji, sa malim tržišnim učešćem i velikom količinom loših odobrenih kredita. Taj potez se smatra i kao praćenje konkurenциje, *Telenora* koji je godinu dana ranije postao vlasnik 100% akcija *KBC banke*. **Akvizicija**, kao način preuzimanja domaćih banaka, pokazala je određene prednosti za strane banke iz razloga bržeg i jednostavnijeg ulaska na tržište. Dana 11. 12. 2017. godine *OTP banka* i *Nacionalna banka Grčke* zatvorile su finansijsku transakciju čime je uspešno završena kupovina *Vojvođanske banke* kojom su do sada upravljali Grci. Ovom kupovinom *OTP banka* u Srbiji se plasirala na sedmo mesto po veličini banaka na tržištu Srbije. Finansijskom transakcijom *OTP banka* Srbija postala je vlasnik 100% udela u *Vojvođanskoj banci*, a prema planovima, integracija će biti završena do proleća 2019. godine. *Vojvođanska banka* u Srbiji uspešno posluje već 150 godina, dok je *OTP banka* Srbija nastala spajanjem *Niške, Cepter i Kulske banke* 2007. godine. Poslednja akvizicija u Srbiji predstavlja pripajanje *Findomestic banke* Beograd *Direktnoj banci* Kragujevac 1. jula 2017.

Pored navedenih motiva u prvom delu rada, na osnovu detaljne prethodne kvalitativne i kvantitativne analize, na kraju ove tačke možemo identifikovati faktore nastanka merdžera i akvizicija.

Prvo, ako posmatramo zemlje u tranziciji i visoko razvijene zemlje, možemo konstatovati da je u zemljama u tranziciji proces merdžera i akvizicija praćen reformama u sklopu promene celokupnog nacionalnog bankarskog sistema i traje duži vremenski period, dok je u razvijenijim ekonomijama proces merdžera i akvizicija brže uspostavljen (Rose, 2003).

Drugo, u zemljama u tranziciji, a primer je i Srbija, najveći broj akvizicija je u bankarskom sektoru i gotovo da nema primera iz prakse koji bi navodio merdžer u kojem bi dve, strateški i tržišno snažne banke jednostavno odlučile da se udruže.

Treće, talas merdžera i akvizicija praćen je određenim državnim reformama, odnosno promenama određenih sistema nacionalnih ekonomija, između ostalog, promenama u strukturama bankarskog sektora.

Četvrto, najveći talasi merdžera i akvizicija izazvani su bankarskim krizama (poslednja velika globalna kriza 2008. godine).

Peto, faktor nastanka merdžera i akvizicija ne mora uopšte biti nijedan od prethodno navedenih. Jednostavno, banke mogu samoinicijativno odlučiti da im je dalje poslovanje i jačanje njihovih performansi na tržištu omogućeno kroz transakciju merdžera ili akvizicija (npr. u formi prijateljskih spajanja) (King, 2016).

Šesto, kao faktore nastanka merdžera i akvizicija nezaobilazno je navesti: deregulaciju pre nastanka finansijske krize, zatim liberalizaciju tržišta, ravoj informaciono-komunikacionih tehnologija, finansijske inovacije, savremene pristupe marketing bankarstvu, ekspanziju interneta u komercijalne svrhe i sl. Sve su to izazovi kojima određene banke nisu adekvatno odgovorile, pa su postale „pleni“ akvizicije jačih banaka (Micu, 2016).

6. Budući trend razvoja merdžera i akvizicija

Nakon talasa merdžera i akvizicija bankarskog sektora, posebno posle izbijanja globalne finansijske krize 2008. godine, banke bi, deset godina kasnije, trebalo da obnove svoje strategije. One se moraju posvetiti veću pažnju unutrašnjem rastu, za razliku od rasta kroz akvizicije. Kupovina ostalih banaka je pasoš za instant rast, ali mnoge akvizicije za posledicu imaju preobiman menadžment, dok korisnički servis često bude zanemaren. Čak i jake inostrane banke imaju usporen rast zbog nedostatka jasne međunarodne strategije. Drugo ključno pitanje jeste: koliki stepen diverzifikacije banka može da toleriše? Trenutno, trend je ka univerzalnim bankama koje nude sve vrste usluga svim profilima kupaca. Dakle, poenta budućeg razvoja finansijskih institucija jeste opstanak na liniji sa preferencijama potrošača bankarskog sektora. Ono što će

bankama sigurno obezbediti održivost i razvoj jesu inovacije kroz nove proizvode, nove marketinške sposobnosti i veštine za korisnički servis. Banke koje ne budu u potpunosti mogle da prate takav strategijski pravac neće opstati na tržištu. Kada su u pitanju zemlje u tranziciji, među kojima je i Republika Srbija, može se očekivati u bližoj budućnosti još (manji broj) transakcija merdžera i akvizicija. S obzirom na broj stanovnika (kao kriterijum), zapažanja idu u pravcu viška broja banaka, a što će zaista biti i kako će se banke izboriti sa velikom konkurenjom ostaje nam da vidimo u budućnosti (Zelenović, 2015). Kada su u pitanju ove transakcije, u budućnosti ih možemo očekivati i u drugim finansijskim sektorima, prvenstveno u sektoru osiguranja koje još uvek u Srbiji nije dovoljno razvijeno. Zatim, moramo uzeti u obzir da je tržište kapitala u Srbiji, takođe, slabo razvijeno, te da je potreban i adekvatan zakonski okvir, što takođe otežava funkcionisanje svih aktera finansijskog sektora (Njegomir, 2008).

Digitalizacija bankarskog sektora predstavlja bitan faktor budućeg trenda merdžera i akvizicija. Spomenuli smo da se informaciono-komunikacione tehnologije menjaju iz dana u dan i da takvim izazovima (novi pristupi klijenata proizvodima bankarskih usluga, inovacije u komunikaciji tj. nova rešenja u vidu aplikacija i sl.) banka mora odgovoriti spremnošću u svim svojim segmentima (Wilson, 2012).

Tradicionalni modeli, koji su podrazumevali odlazak klijenata u banku, zamjenjeni su savremenim modelima koji pružaju mogućnost obavljanja transakcija i drugih bankarskih usluga sa bilo kog mesta gde se klijent nalazi (Babić, 2018). Skraćuje se na taj način vreme potrebno za izvršenje transakcije, klijent može u svakom trenutku obavljati transakciju, nema prostornih ograničenja, cena transakcija putem digitalizacije daleko je niža od cena koje podrazumevaju odlazak u banku i sl. Uspesan razvoj novih proizvoda može postati samo teži u budućnosti (NCC, 2012). Oštra konkurenca dovela je do sve veće fragmentacije tržišta, što znači manje tržište i manje profita. Vladina ograničenja i regulativa, zaštita potrošača, ekološki standardi – sve to stvara dodatni pritisak na postizanje uspeha u bankarskom sektoru. Čak i kada je novi proizvod uspešan, konkurenca prati u stopu, te je na taj način novom proizvodu suđeno da ima samo kratak „srećan život“. Nedostaci digitalizacije bankarskog sektora su: postojanje klijenata koji pružaju otpor

prema inovaciji, mogućnost odsustva sigurnosti pri obavljanju ovakvih transakcija, veće su mogućnosti kriminalnih radnji u svim tzv. *online* poslovima (uslugama) i sl. (Klasens, 2009). Veliki broj banaka, odnosno veliki stepen konkurenčije obezbediće nižu cenu bankarskih usluga, klijenti koji imaju mogućnost izbora između velikog broja banaka svoj će izbor bazirati više na konkretnim uslugama koje pružaju pojedine banke u moru bankarskih usluga velikog broja banaka (Klasens, 2007).

Iako je u Srbiji dosad bio veliki broj M&A transakcija i u budućnosti se mogu očekivati aktivnosti akvizicija. Jedan od razloga može biti taj da je Srbija i dalje u poređenju sa EU zonom u određenim finansijskim uslugama mnogo skuplja, posebno ako posmatramo mikoprivrednu (Zelenović, Drobnjaković, Vojinović, 2017).

Banka koja u svakom trenutku i na bilo koji način može odgovoriti potrebama klijenata obezbediće siguran opstanak i razvoj na tržištu bankarskog sektora. Vlada opšti trend približavanja klijentima tj. opstanak na liniji sa preferencijama potrošača bankarskog sektora, kako smo već naveli. Ako banka ne ispunи zahteve koje klijent smatra da treba, a u skladu su sa zakonom, on će jednostavno promeniti banku kojoj poverava svoje prihode (Morris, 2012).

7. Zaključak

Značajne promene u bankarskom sektoru Srbije, koje traju skoro dve decenije, donele su novi okvir funkcionisanja bankarskog sektora, kao segmenta finansijskog sistema koji je izmenjen na nivou postojanja različitih finansijskih institucija, različitih finansijskih aktivnosti i celokupnog bankarskog poslovanja. Pre svega, deregulacija, koja je napravila prostor za ulazak globalizacije koja sa sobom nosi i permanentne promene u oblasti informacionih tehnologija, bez kojih se u današnjem savremenom svetu ne može zamisliti moderno bankarstvo. Nakon odluke države da se veći broj banaka privatizuje, značajno je izmenjen odnos vlasničke strukture, pri čemu je danas veći broj banaka u stranom vlasništvu. Sprovođenje M&A transakcija, koje je imalo za cilj povećanje efektivnosti i profitabilnosti banaka, širenje u neadekvatno iskorisćene kapacitete za njih do tada zatvorenih geografskih oblasti za povećanje profita, strane banke su iskoristile početkom 2000. godina.

Najveći broj banaka je privatizovan od strane zapadnoevropskih banaka iz Austrije, Italije, Francuske i, sa druge strane, iz Grčke.

Prednost banaka iz razvijenih tržišnih privreda, u odnosu na domaće banke, ogleda se u njihovom višedecenijskom poslovanju pri izraženom stepenu konkurenциje u zemljama iz kojih dolaze, zatim visina kapitala i finansijskih sredstava koji su neuporedivo viši u odnosu na raspoloživa finansijska sredstva domaćih banaka. U radu su detaljno prezentovani i analizirani kvantitativni podaci merdžera i akvizicija bankarskog sektora, posmatrajući globalno SAD i Evropu (detalnjom analitikom analizirane su transakcije merdžera i akvizicija bankarskog sektora u ukupnom sektoru finansija navedenih kontinenata).

Zaključujemo da su jedne od najvećih M&A transakcija u oblasti bankarskog sektora. Tokom rada, teorijski smo obuhvatili i prednosti i mane merdžera i akvizicija, te možemo konstatovati da su takve transakcije značajne prilikom sprovođenja reformi bankarskih sistema i za obezbeđenje fer konkurenциje za sve bankarske učesnike. Nesporno je da je i u budućem trendu razvoja bankarskog sistema Srbije potrebna kompletnejša revizija sistema regulacije i supervizije, konstantno usaglašavanje sa međunarodnim zahtevima iz ove oblasti, očekujući da buduće ukrupnjavanje kapitala banaka može dovesti do novog talasa akvizicija i merdžera kako domaćih, tako i stranih banaka između sebe.

Na kraju, autori na osnovu detaljne teorijske i kvantitativne analize ukazuju na određene smernice koje će dovesti do harmonizacije bankarskog sektora zemalja u tranziciji i visokorazvijenih zemalja, odnosno koje će omogućiti atraktivnost budućim investorima, a to su: 1) usaglašavanje nacionalnih propisa sa propisima međunarodnih institucionalnih tela, pre svega sa novodonetim zahtevima Evropske unije, odnosno blagovremena ratifikacija nacionalnih sa međunarodnim zahtevima, kao i permanentna saradnja između svih relevantnih institucionalnih tela u domenu nacionalnih i međunarodnih okvira; 2) usaglašavanje nacionalnih sa međunarodnim zahtevima prilikom analize i izveštavanja (zemlje različito izveštavaju o određenim promenama finansijskog sektora, koriste različite metodologije prilikom izveštavanja javnosti), radi lakše uporedivosti bitno je voditi ka harmonizaciji propisa i u tom polju; 3) povećanje nadzora NBS, u skladu sa preporukama međunarodnih institucionalnih tela; 4) obezbeđenje transparentnosti

podataka, odnosno objavljenih informacija iz ove oblasti; 5) pojedinačna banka, kako bi obezbedila opstanak i povećanje tržišnog učešća, blagovremeno mora odgovoriti svim izazovima konkurenциje (u smislu digitalizacije, razvoja novih proizvoda, savremenih marketing strategija i sl.), mora imati precizno definisanu poslovnu strategiju, samo u tom slučaju banka neće postati predmet merdžera ili akvizicije niti će joj pretiti zona nelikvidnosti, već naprotiv, na taj način sebi će obezrediti siguran put rasta vrednosti banke, a rast vrednosti pojedinačnih banaka vodi ka stabilizaciji celokupnog nacionalnog bankarskog sektora.

LITERATURA

- Beccalli, E., Frantz. P. (2009). *M&A operations and performance in banking*, London School of Economics, UK, str. 5. (Link: <https://www.fdic.gov/bank/analytical/cfr/2007/mergers-acquisitions/beccall-frantz.pdf> , dana: 01. 03. 2018. godine).
- Beccalli, E. and Pascal, F. (2011). *M&A operations and performance in banking*, London, School of Economics, n.3 (Link: https://www.researchgate.net/profile/Pascal_Frantz/publication/46547713_MA_Operations_and_Performance_in_Banking/links/00b7d51a92b3d7213a000000/M-A-Operations-and-Performance-in-Banking.pdf, dana: 15. 02. 2018. godine).
- Bergmann, D. R. and Ferreira, J. R. and Savoia, Bruno de Melo Souza (2015). *Evaluation of Merger and Acquisition Processes in the Brazilian Banking Sector*, link: http://www.scielo.br/pdf/rbgn/v17n56/en_1806-4892-rbgn-17-56-01105.pdf , dana: 20. 03. 2018. godine).
- Bryan, C. (2017). *2017 Bank M&A Statistics*, USA, Lexology, (Link: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=6c8a70ba-3d9b-4403-b464-88dfdfc0ee0d>, dana: 03. 03. 2018. godine).
- Brković, M. (2013). *Restrukturiranje bankarskog sektora i doprinos privrednom razvoju u tranzicionim uslovima*, Ekonomski fakultet u Nišu, str. 99 (Link: <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/3859> , dana: 28. 03. 2018).
- Babić, N. (2018). *Komparativna analiza dostignutog stepena razvoja digitalizacije međunarodnog platnog prometa u Srbiji u odnosu na zemlje okruženja*. XXIII Internacionarni naučni skup "Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u strategijskom menadžmentu", Subotica, str. 57.
- Ćirović, M. (2004). *Fuzije i akvizicije*, Prometej, Novi Sad, str. 22.
- Ćirović, M. (2005). *Bankarski menadžment*, Ekonomski institut, Beograd, str. 332.
- Deloitte (2018). *Analysis 2018 banking and securities M&A outlook Navigating trends in bank mergers and acquisitions*, Deloitte, link:

- <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/financial-services/articles/banking-securities-mergers-acquisitions-outlook.html>, dana: 20. 03. 2018. godine).
- European Central Bank (2004). *Mergers and acquisitions and bank performance in Europe*, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp398.pdf?c62e2687d93cd599a4e669eb15718802>, dana: 25. 03. 2018. godine).
- Evropska centralna banka (2016). *Financial stability assessment of EU candidate and potential candidate countries*. (Link: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op190.en.pdf?fd7a86c68b22092b9a3b42728265ea73>, dana: 18. 02. 2018. godine).
- IPF (Link: <http://ipf.rs/spajanja-i-pripajanja-aktuelni-primeri-iz-prakse-srbije>, dana 20. 03. 2018. godine) i BPŠ (Banka Poštanska Štedionica, link: http://www.posted.co.rs/o_banci.html, dana 20. 03. 2018. godine).
- Imaa Institute (Link: <https://imaa-institute.org/m-and-a-by-industries>, dana: 29. 03. 2018).
- John, C. H. (2015). *Risk management and financial institutions*, Canada, Wiley, str. 265–269.
- Košak, M., Čok, M. (2008). *Ownership structure and profitability of the banking sector: The evidence from the SEE region*, Zbornik radova, Ekonomski fakultet Rijeka, vol. 26, str. 93–122.
- King, B. (2007). *Breaking Banks - Innovators, Rogues and Strategists Rebooting Banking*, USA, str. 157.
- Micu, A., Micu, I. (2016). *Mergers and Acquisitions in the banking sector during the financial crisis, SEA - Practical Application of Science*, Volume IV, Issue 2 (11)/2016, str. 385–392.
- Natocheeva, N. N. and Rovensky, Y. A. and Belyanchikova, T. V. and Rusanov, Y. Y. (2017). *The Diversification of Banking Capital Sources and Cash Flow Granularity in Merger and Acquisition Transactions*, (Link: <https://www.ersj.eu/dmdocuments/2017-xx-4-a-35.pdf>, dana: 20. 03. 2018. godine).
- Njegomir, V. (2008). *Uloga tržišta kapitala u upravljanju rizikom osiguranja*. Časopis, Industrija., br. 4., str. 115 (Link:<http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-0373/2008/0350-03730804095N.pdf>, dana: 26. 03. 2018).
- NBS, *Broj banaka u Srbiji u periodu 2004–2017*. (Link: https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/50/50_2.html, 20. 03. 2018).
- NBS (Link: https://www.nbs.rs/internet/cirilica/50/50_2.html, dana: 25. 03. 2018).
- National Consumer Council, NCC (2012). *Banking service and the consumer*, Routledge, str.112.
- Ostojić, S. (2002). *Modeli restrukturiranja bankarskih sistema u privredama u tranziciji*, Privredna izgradnja, beograd, str. 212. (Link: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0032-8979/2002/0032-89790203201O.pdf>, dana:15. 03. 2018).

- Peter, S. Rose (2003). *Menadžment komercijalnih banaka*, Mate Zagreb, str. 296.
- Ristić, Ž. (2006). *Privatizacioni procesi u bankarstvu – motivi i modeli*, Panoeconomicus, broj 2, str. 191–221.
- Rože, Klasens (2009). *Banka u savremenom svetu*, Udruženje banaka Srbije, str. 56.
- Rože, Klasens (2007). *Marketing u finansijskim uslugama*, UBS, Beograd, str. 91–97.
- Stošić, I., Stefanović, S., Vukotić, G. (2008). *Privatization and Restructuring of Serbian Economy Real and Banking Sector*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, str.125–128. Link: http://ebooks.ien.bg.ac.rs/204/1/is_2008_01.pdf, dana: 29. 03. 2018.
- Todorović, M. (2010). *Poslovno i finansijsko restrukturiranje preduzeća*, Beograd, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, str. 86–87.
- Timothi, Morris (2012). *Innovations in banking*, Routledge, str. 98.
- The Institute for Mergers, Acquisitions and Alliances (IMAA), <https://imaa-institute.org> , link: <https://imaa-institute.org/m-and-a-us-united-states/> , 30. 03. 2018).
- Top bank M&A deals of 2017.* A. B. USA
(Link: <https://www.americanbanker.com/slideshow/top-bank-m-a-deals-of-2017>, dana: 21. 03. 2018).
- Vunjak, N. i Ćurčić, U. i Kovačević, LJ. (2011). *Strategijski menadžment u bankarstvu*, Ekonomski fakultet Subotica, str. 285.
- Zelenović, V. (2015). *Marketing u bankarstvu*, Ekonomski fakultet Subotica, str. 9–15.
- Zelenović, V., Drobnjaković, M. i Vojinović, Ž. (2017). *Comparison of Structuring the Interest Rates on Micro Loans in Serbia and Montenegro*, TEM Journal. Volume 6, Issue 2, Pages 303–314. (str. 312).
- Wilson, J. S. G. (2012). *Banking policy and structure*, Routledge, str. 76.
- World Bank (2008). *Serbia - Privatization & Restructuring Of Banks & Enterprises Technical Assistance Project*. Washington, DC: World Bank Group. (Link: <http://documents.worldbank.org/curated/en/574571475112240432/pdf/000020051-20140618082122.pdf>, dana: 15. 03. 2018. godine).

MERGERS AND ACQUISITIONS IN THE BANKING SECTOR – CASE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

ABSTRACT: The basic trend of the banking sector before the onset of the global financial crisis in 2008 was characterized by deregulation of financial markets. Following the onset of the crisis, regulatory bodies have been striving to increase regulation of the financial sector. The global crisis has led to great many mergers and acquisitions in the banking sector. Accordingly, this paper points to the significance of the banking sector's stability in the conditions of globalization, following the global financial crisis, when a major wave of mergers and acquisitions of the international banking sector has been produced. The research refers to qualitative and quantitative study of mergers and acquisitions in the international banking sector, and the specifics of these transactions in national economies of the countries in transition (the case of the Republic of Serbia). In the introductory part of the paper, theoretical considerations of the mergers and acquisitions are stated. Specifics follow of the mergers and acquisitions in the countries in transition, compared to those in developed countries. Through disclosure and analysis of quantitative data of mergers and acquisitions in the international banking sector in USA and Europe, this paper then identifies specificities of these transactions in different continents. In the second part of the paper, analysis follows of the mergers and acquisitions in the banking sector in the Republic of Serbia. A certain methodology is employed involving collection and processing of the latest data, i.e. quantitative data offered by the relevant international institutions, as well as their comparative analysis. In its concluding segments, on the basis of the previous analyzes and research results the paper identifies factors of emergence of the mergers and acquisitions, future trends in such, offering certain guidelines hopefully leading to harmonization of the banking sectors of the countries in transition and of highly developed countries, as well as in international banking on the global level.

KEY WORDS: *mergers and acquisitions, banking sector, mergers and acquisitions in international banking*

Gojko Šetka¹
Dragomir Jovičić²

UDC 343.232(497.11)

343.3/.7(497.11)

Stručni rad

Primljen: 05. 10. 2017.

Prihvaćen: 15. 03. 2018.

NAČELA KRIVIČNOG I PREKRŠAJNOG POSTUPKA ZA POSTUPANJE POLICIJE REPUBLIKE SRPSKE

APSTRAKT: U Republici Srpskoj policija predstavlja organ vršenja državne vlasti i njoj je poveren monopol primene državne prinude u cilju zaštite države, građana i pravnog poretku od nasilnog ugrožavanja. Kako bi policija imala mogućnost da nesmetano obavlja poverene joj poslove, zakonodavac je učinio nezaobilaznim faktorom u krivičnom i prekršajnom postupku. Samim tim policija je postala državni organ bez kog je nemoguće zamisliti krivični i prekršajni postupak. Kada se analizira uloga policije u krivičnom i prekršajnom postupku, može se izvesti zaključak da je policija ta koja prikuplja dokaze za pokretanje, uspešno vođenje i okončanje krivičnog i prekršajnog postupka. U cilju ispunjavanja svojih obaveza u ovim postupcima i prilikom svog postupanja, policija može u velikom broju slučajeva da ograniči ljudska prava i slobode. Ovo je opravdano ukoliko se to ograničavanje ljudskih prava vrši na osnovu zakona tj. ako ograničavanje za cilj ima prikupljanje dokaza za glavni pretres, a izvršeno je u slučajevima i na način kako je to predviđeno zakonom. Kako bi policijsko postupanje bilo u skladu sa domaćim i međunarodnim pravnim propisima koji se odnose na

¹ Fakultet bezbjednosnih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, e-mail: gojko.setka@fbn.unibl.org

² Fakultet bezbjednosnih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, e-mail: dragomir.jovicic@fbn.unibl.org

zaštitu ljudskih prava i sloboda, neophodno je da policija u svom radu poštuje opšta načela krivičnog i prekršajnog postupka koja proizilaze iz međunarodnih pravnih akata, kao i opštih načela primene policijskih ovlašćenja.

KLJUČNE REČI: policija, načela, funkcija policije, ludska prava, krivični postupak, prekršajni postupak.

1. Uvod

Država i društvo su pred policiju postavili određene zadatke koje ona mora kroz svoje delovanje u praksi da ispunii. To delovanje policije u praksi, prilikom obavljanja redovnih poslova, naziva se policijskom funkcijom. Policijska funkcija je bitna iz razloga što njenim ostvarivanjem omogućava ostvarivanje pravne funkcije države u celini, pošto policija kroz svoju aktivnost pomaže (asistira) i drugim državnim organima da sprovedu u delo svoja ovlašćenja. Da bi država omogućila policiji nesmetano ispunjavanje svoje funkcije, država je kroz široku lepezu zakonskih i podzakonskih propisa omogućila policiji da u izvršavanju svojih poslova može, poštujući određena načela, ograničavati pojedina ludska prava i slobode.

Ako se ludska prava i slobode shvate kao suština svakog demokratkog sistema i pravnog poretku, onda je interesantno analizirati na koji način policija, koja je jedan od osnovnih državnih organa za zaštitu ljudskih prava i sloboda, može u svom postupanju ograničiti ludska prava i slobode.

Policiji je zakonskim propisima dodeljena mogućnost da u svrhu obavljanja poslova i ispunjavanja zakonskih obaveza iz svoje nadležnosti (između ostalog, postupajući u krivičnom i prekršajnom postupku) ograničava pojedina ludska prava i slobode.

Pošto je jedna od osnovnih delatnosti policije obezbeđivanje unutrašnje bezbednosti države i njenih građana, neophodno je istaći da je to moguće samo ukoliko policija poseduje ovlašćenja kojima može ograničiti ludska prava i slobode onih koji svojim protivzakonitim radnjama ugrožavaju prava i slobode drugih građana i ukoliko ugrožavaju

pravni poredak. Država je i postala pravna kategorija, u pravom smislu te reči, upravo onda kada je na sebe preuzeila ulogu rešavanja sukoba između pojedinaca i grupa, a policija je najvidljiviji državni organ koji ima veoma važnu ulogu u rešavanju tih sukoba.

Posmatrajući na jednoj strani koncepciju ljudskih prava i sloboda, a na drugoj strani ulogu policije u društvu uočava se tzv. dvosmerna veza. Dvosmerna veza se ogleda u tome što je, s jedne strane, policija državni organ koji je osnovan od strane vlasti da bi štitio pravni poredak, a na drugoj strani se nalaze ljudska prava koja služe da bi se građani zaštitili od eventualnih ugrožavanja, pa i od strane onih koji vrše vlast. Ovo iz razloga što se tokom celog istorijskog razvoja države dešavalo da oni koji vrše vlast pozivajući se na državu prekoračuju granice svojih ovlašćenja, što se dešava i danas (naravno u manjem obimu nego ranije), a pravo ima ulogu da ograniči samovolju državnih organa. Dakle, policija je ta koja je zadužena da održava pravni poredak u društvu i štiti društvene vrednosti koje je država proklamovala, ali to mora da radi u skladu sa zakonom na zakonom propisan način. Da bi se proklamovane društvene vrednosti štitele na zadovoljavajući način, neophodno je da država propiše pravila koja se moraju poštovati u svrhu zaštite proklamovanih vrednosti, te da uspostavi sistem u kom će svi oni koji krše ta pravila biti sankcionisani. Uloga policije je upravo da održava društveni poredak tako što obezbeđuje poštovanje pravila ponašanja predviđenih zakonom i suzbija svaki vid nezakonitog delovanja ili, jednostavnije rečeno, suzbija sva ponašanja koja su kvalifikovana kao ponašanja koja se kose sa pravilima koja je država propisala. Postupci u kojima policija omogućava pravosudnim organima sankcionisanje onih koji krše pravila propisana od strane države u našem pravnom sistemu su krivični i prekršajni postupak (potrebno je napomenuti da u prekršajnom postupku u nekim zakonom dozvoljenim slučajevima sama policija može sankcionisati učinioce prekršaja). Ostvarujući svoju ulogu u ovim postupcima, policija ispunjava svoju suštinsku obavezu u zaštiti društvenih vrednosti proklamovanih od strane države. S druge strane, policija u ovim postupcima, prilikom svog postupanja, ograničava ljudska prava onih koji su prekršili društvena pravila i koji su se protivzakonito ponašali tj. ugrožavali zaštićene društvene vrednosti.

Da bi se sprečile eventualne zloupotrebe prilikom policijskog postupanja u krivičnom i prekršajnom postupku, neophodno je da policija poštuje načela koja važe u ovim postupcima, a istovremeno da ispoštuje i načela kojih se mora pridržavati prilikom primene policijskih ovlašćenja u konkretnim situacijama. Dakle, policija prilikom svog postupanja u konkretnim situacijama ne sme da primenjuje zakon na takav način koji će za posledicu imati nova kršenja zakona i ljudskih prava.

Primenjujući svoja ovlašćenja u prekršajnom i krivičnom postupku, ukoliko se ne pridržava osnovnih načela za postupanje, policija može da ugrozi sledeća ljudska prava koja su zagarantovana Ustavom Republike Srpske: pravo na život, pravo na sobodu i ličnu sigurnost, prava koja štite integritet ljudske ličnosti, dostojanstvo, telesni i duhovni integritet, čovekovu privatnost, lični i porodični život, pravo na zabranu od mučenja, svirepog, nehumanog ili ponižavajućeg ponašanja ili kažnjavanja, pravo na slobodu, pravo na jednaku zaštitu prava u postupku pred sudom i drugim državnim organom ili organizacijom, skup prava u krivičnom postupku, pravo na odbranu, prezumpciju nevinosti, načelo legaliteta, pravo na slobodu kretanja, slobodu i tajnost dopisivanja i svake vrste komunikacije, pravo na zaštitu tajnosti podataka o ličnosti, pravo na nepovredivost stana, pravo na mirno okupljanje i javni protest.

2. Ograničavanje pojedinih ljudskih prava kroz policijsko postupanje

U teoriji postoje različiti pristupi koji sa različitim gledišta definišu pojam ljudskih prava. Pošto u ovom radu nemamo nameru da ulazimo u detaljna pravno-filozofska razmatranja o ljudskim pravima raznih teoretičara, navešćemo samo jedno od razmišljanja o ljudskim pravima i to Miše Đurkovića. Ljudska prava nisu prosti elementi, ona nisu atomska, već su molekularna po strukturi. Ona su složeni svežnjevi elemenata. Svako pravo mora imati svoj sadržaj, domen i snagu. Sadržaj sačinjava immanentni deo identiteta jednog prava, a domen i snaga čine relacioni deo koji zavisi od odnosa tog prava sa tuđim pravom ili kolektivnim ciljevima. Svako individualno pravo najčešće povlači korelativne dužnosti drugih individua ili institucija. Ako se krene od prepostavke da

je pravo prosta konstatacija apstraktne slobode ne dobija se ništa. Nužni sastojak za postojanje prava jeste postojanje ograničenja za druge. Naša sloboda delanja prostire se dotle dok drugi imaju dužnosti da nas ne ometaju, kao i što se naša moć pruža donde dok ne najde na moć drugih.³ Kod srazmerno velikog broja ljudskih prava, a naročito onih koja se definišu kao slobode, utvrđena je mogućnost njihovog ograničavanja zakonom i navedeni su razlozi zbog kojih se takva ograničavanja mogu ustanoviti. Ovde se ne misli na ona ograničenja koja važe kao opšta za sva ljudska prava (obaveza poštovanja Ustava i zakona i dostojanstva i prava drugih), već na mogućnost nametanja posebnih ograničenja u uživanju pojedinih prava putem zakona (npr. lišenje slobode, pretres stana, prisluškivanje, ograničenje kretanja, zabrana javnog okupljanja itd.).⁴ Lako se može uočiti da su zakonska ograničenja ljudskih prava usmerena na obezbeđivanje efikasnih ovlašćenja državnih organa zaduženim za očuvanje pravnog poretku (prvenstveno se misli na policiju). Dakle, na ovaj način zakonodavac je omogućio policiji i ostalim službama koje se bave očuvanjem pravog porekla efikasan način prikupljanja dokaza za uspešno pokretanje i vođenje krivičnog i prekršajnog postupka protiv lica koja su počinila krivično delo ili prekršaj.

Jedino zakon ima tu pravnu snagu kojom može da propiše mere ograničenja pojedinih ljudskih prava, kao i da predviđi konkretnе slučajeve u kojima će se primenjivati mere ograničenja pojedinih prava, a pored ovoga zakon može predviđeti i sam način primene pojedinih ograničenja. Posmatrano s aspekta policijskih ovlašćenja, jasno se može zaključiti da upravo policijska ovlašćenja predstavljaju zakonska ograničenja pojedinih ljudskih prava, čiji je krajni cilj stvoriti policiji adekvatne mere koje ona može preduzeti u svrhu ispunjavanja obaveza iz svoje nadležnosti (ostvarivanje policijske funkcije). U vezi sa ovim, treba istaći da se policijska ovlašćenja mogu odrediti kao pravom dopušten i dovoljan instrumentarium za zaštitu države i njenih građana. Međutim, ako se policijsko ovlašćenje posmatra s aspekta pojedinca koji ga primenjuje, možemo reći da je policijsko ovlašćenje pravo i dužnost

³ Đurković, M., *Poredak, moral i ljudska prava*, Institut za evropske studije, Beograd, 2001. godine, str. 80.

⁴ Milosavljević, B., Popović, D., *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2009. godine, str. 173.

ovlašćenog službenog lica (policijskog službenika) da u slučajevima i na način predviđen zakonom može preuzeti određene mere i radnje u izvršavanju poverenih poslova i zadataka iz nadležnosti policije.⁵

Iz navedenog se može zaključiti da policijska ovlašćenja koja ona primenjuje u krivičnom i prekršajnom postupku nisu ništa drugo nego zakonska ograničenja pojedinih ljudskih prava koja omogućavaju policiji da na efikasan način ostvari svoju ulogu u pomenutim postupcima. Treba istaći da policija praktično primenjuje deo zakonskih ograničenja pojedinih ljudskih prava u cilju sankcionisanja i izvođenja pred pravosudne institucije lica koja su počinila krivična dela ili prekršaje.

Treba naglasiti da je kod policijskih ovlašćenja bitna srazmernost i kontrola srazmernosti između javnog i pojedinačnog interesa. Na primer zakonodavac će imati podršku ako ograničava slobodu kretanja da bi policiji omogućio da izvršava zadatke, ali će ta podrška izostati ili biti neuporedivo manja ako ograničava slobodu kretanja da bi se policiji olakšao rad. Korelacija i ravnoteža između policijskih ovlašćenja, s jedne strane, i Ustavom utvrđenih prava i sloboda građana, s druge strane, uspostavlja se već Ustavom. Dakle, možemo zaključiti da pojedina policijska ovlašćenja neposredno proizilaze (kroz zakonsku razradu ustava) iz Ustavom dozvoljenih ograničenja pojedinih sloboda i prava čoveka i građanina zajamčenih Ustavom. Ta su ograničenja Ustavom i utvrđena s ciljem zaštite javnih sloboda i prava drugih, a što je ujedno i cilj delatnosti policije preko koje država tu zaštitu (koju Ustavom jamči) i ostvaruje.⁶

3. Pojedina načela krivičnog i prekršajnog postupka kojih se policija pridržava u svom postupanju

Uloga policije u krivičnom i prekršajnom postupku je od suštinske važnosti za uspeh ova dva postupka. Policija je ta koja svojim radom (iako pod nadzorom tužioca) obezbeđuje dokaze za uspešno pokretanje i vođenje krivičnog i prekršajnog postupka. Uloga policije u prekrša-

⁵ Jovičić, D., Šetka, G., *Organizacija i nadležnost policije*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka, 2015. godine, str. 73.

⁶ Miletic, S., Talijan, M., *Javna bezbednost*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2011. godine, str. 148.

jnom postupku je proširena, u zakonom određenim slučajevima, na mogućnost da policija učinioce prekršaja sankcioniše i odredi im sankciju za njihovo protivzakonito ponašanje. Prilikom ispunjavanja svojih zakonskih obaveza, u smislu prikupljanja dokaza za uspešno pokretanje i vođenje ova dva postupka (svejedno je da li policija ostvaruje svoju krivičnu ili prekršajnu ulogu), policija u svom radu mora koristiti zakonska ovlašćenja koja podrazumevaju i ograničavanje pojedinih ljudskih prava. Ovo se mora dogoditi jer, s jedne strane, priroda policijskog posla je takva da je to neophodno, a, s druge strane, priroda ovlašćenja koja policija primenjuje podrazumeva da se prilikom primene pojedinačnih policijskih ovlašćenja ograničavaju ljudska prava lica nad kojima se ta ovlašćenja primenjuju.

Da ne bi dolazilo do arbitarnog postupanja i zloupotrebe ovlašćenja koja su data policijskim službenicima i ugrožavanja ljudskih prava, neophodno je da se oni pridržavaju određenih načela koja važe u krivičnom i prekršajnom postupku. Ova načela su nastala kao posledica poštovanja opštih načela Ustava Republike Srpske, Ustava Bosne i Hercegovine, obavezujućih međunarodnih konvencija kojima se štite ljudska prava, a na osnovu Zakona o prekršajnom postupku Republike Srpske i Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske.

Pre nego što skrenemo pažnju na načela koja policija prilikom svog postupanja mora poštovati u krivičnom i prekršajnom postupku, treba naglasiti jednu od karakteristika koja prekršajni postupak u Republici Srpskoj upućuje na krivični postupak, što za posledicu ima i primenu istovetnih načela u ovim postupcima. Dakle, prekršajni postupak u Republici Srpskoj je regulisan odredbama Zakona o prekršajima Republike Srpske, ali i odredbama Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske koje se *mutatis mutandis* primenjuju u prekršajnom postupku. Kada su u pitanju osnovna načela prekršajnog postupka, treba istaći da se prekršajni postupak vodi po određenim pravilima ili načelima koja se kao osnovni ili rukovodni principi primenjuju u njemu. Ta načela su preuzeta iz krivičnog postupka, odnosno iz Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske.⁷ Kao što se može videti, načela kojih se policija mora pridržavati u krivičnom postupku su identična sa

⁷ Mitrović, LJ., *Prekršajno pravo*, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, Banja Luka, 2011. godine, str. 120–121.

načelima kojih se mora pridržavati prilikom svog postupanja u prekršajnom postupku. Načela koja važe u krivičnom i prekršajnom postupku policija se mora pridržavati iz dva ključna razloga: prvo, prilikom svog postupanja u navedenim postupcima mora se pridržavati opštih načela postupka, jer predstavlja aktivnog učesnika ovih postupaka od čijeg zakonitog rada zavisi konačan ishod postupka, a drugi razlog jeste taj što poštovanje ovih načela onemogućava zloupotrebu policijskih ovlašćenja u cilju ugrožavanja ljudskih prava.

U krivičnom i prekršajnom postupku važe sledeća načela: načelo zakonitosti, načelo pretpostavke nevinosti, načelo *in dubio pro reo*, načelo *ne bis in idem*, načelo o pravima lica liшенog slobode, načelo ispitivanja okrivljenog, načelo koje upućuje na pravo odbrane okrivljenog, načelo koje upućuje na pravo na upotrebu maternjeg jezika i pisma, načelo upućivanja i dostavljanja pismena, načelo zakonitosti dokaza, načelo pomoći neukoj stranci, načelo koje upućuje na pravo na odštetu i rehabilitaciju, pravo na suđenje bez odlaganja, načelo jednakosti u postupanju, načelo slobodne ocene dokaza, načelo akuzatornosti, načelo legaliteta krivičnog i prekršajnog gonjenja, načelo dvostepenosti krivičnog i prekršajnog postupka, načelo javnosti, načelo kontradiktornosti i načelo neposrednosti i usmenosti.

U nastavku rada biće reči samo o pojedinim načelima. Nаравно, na samom početku treba našto više reći o načelu zakonitosti. Ovo načelo predstavlja osnovno načelo krivičnog i prekršajnog postupka kog se moraju pridržavati svi učesnici u bilo kom od ova dva postupka. Lako se izvodi zaključak da ga, saglasno ovoj konstataciji, mora poštovati i policija prilikom ostvarivanja svoje uloge u ovim postupcima. Poštovanjem ovog načela ostvaruje se njegova suština a to je da niko nevin ne bude kažnjen za krivično delo ili prekršaj, a da se učiniocu krivičnog dela ili prekršaja uvek izrekne odgovarajuća sankcija u skladu sa zakonom. Bitnost ovog načela ogleda se i u činjenici da su sva druga načela u skladu sa načelom zakonitosti.⁸ Načelo zakonitosti podrazumeva i to da predonošenja pravosnažne presude osumnjičeni, odnosno optuženi može biti ograničen u svojoj slobodi i drugim pravima samo pod uslovima koje određuje Zakon o krivičnom postupku. Cilj da niko nevin ne bude

⁸ Đorđević, D., *Prekršajno pravo*, Kriminalističko policijska akademija, 2010. godine, str. 151.

osuđen a da se izvršiocu krivičnog dela (ili prekršaja) izrekne krivična sankcija, Zakon o krivičnom postupku, između ostalog, obezbeđuje prepostavkom nevinosti, načelom *in dubio pro reo*, pravima lica lišenog slobode, pravima osumnjičenog, odnosno optuženog i pravom na odbranu.⁹ Načelo zakonitosti proističe direktno iz člana 111 Ustava Republike Srpske koji propisuje da „državni organi i organizacije koje vrše javna ovlašćenja mogu u pojedinačnim stvarima rješavati o pravima i obavezama građana ili primjenjivati mjere prinude i ograničenja, samo u zakonom propisanom postupku u kojem je svakome data mogućnost da brani svoja prava i interes i da protiv donesenog akta izjavi žalbu, odnosno upotrijebi drugo zakonom predviđeno pravno sredstvo“¹⁰. Takođe, osnovno načelo u primeni policijskih ovlašćenja jeste načelo zakonitosti koje podrazumeva saglasnost nižih pravnih akata sa višim pravnim aktima. Ukoliko se načelo zakonitosti posmatra u kontekstu primene policijskih ovlašćenja od strane policijskog službenika, onda se podrazumeva saglasnost svih materijalnih akata policijskog službenika sa pravnim aktima koji se odnose na te materijalne akte. Posebno treba naglasiti da je važnije da policija radi zakonito nego bilo koji drugi državni organ, a iz razloga što policija ima specifična ovlašćenja (upotreba sredstava sile) čija primena može proizvesti (i u praksi proizvodi) posledice koje se ničim ne mogu otkloniti.

Načelo prepostavke nevinosti predstavlja načelo koje je uneseno u krivični i prekršajni postupak iz Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i Ustava Republike Srpske. Ovo načelo podrazumeva da se niko ne može smatrati odgovornim za krivično delo ili prekršaj dok se to ne utvrdi pravosnažnom presudom (u krivičnom postupku) ili pravosnažnim rešenjem o prekršaju ili konačnim prekršajnim nalogom (u prekršajnom postupku). Prihvatanje i poštovanje ovog načela u postupcima u kojima učestvuje policija podrazumeva garanciju poštovanja ličnosti i dostojanstva okrivljenog i doprinosi sprovođenju u delo koncepta „pravednog suđenja“, kao i zaštite zagarantovanih ljudskih prava.

⁹ Simović, M., Praktični komentar Zakona o krivičnom postupku, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2005. godine, str. 12.

¹⁰Ustav Republike Srpske sa amandmanima od I do CXXII (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 3/92 do 19/10).

Načelo prepostavke nevinosti se oživotvoruje daljom primenom pravila koja se odnose na teret dokazivanja koji je na strani „pokretača“, te na obavezu suda i drugog organa da kad doneše odluku, nedokazanost postojanja prekršaja (ili krivičnog dela) i krivice ocenjuju određenim stepenom verovatnosti, načelom *in dubio pro reo*.¹¹ Načelo *in dubio pro reo*¹² podrazumeva obavezu suda na donošenje rešenja kojim se krivični ili prekršajni postupak obustavlja ne samo kada je dokazana nevinost okrivljenog, nego i kada nije dokazano da okrivljeni nije učinio krivično delo ili prekršaj.¹³

Načelo koje upućuje na prava lica liшенog slobode sa aspekta postupanja policije u krivičnom i prekršajnom postupku, naravno pored drugih načela, ima izuzetnu ulogu u zaštiti ljudskih prava od eventualnog ugrožavanja. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, kao i Zakon o prekršajima Republike Srpske, predviđa situacije u kojima policija može lice koje je izvršilo krivično delo ili prekršaj lišiti slobode. Ovo ovlašćenje, kao što je i logično, dosta se restriktivnije primenjuje u prekršajnom postupku. Primenom ovog ovlašćenja policija ograničava pravo na slobodu građana. Zbog mogućnosti da prilikom lišenja slobode dođe do eventualnog ugrožavanja jednog od najvažnijih ljudskih prava (prava na slobodu) neophodno je da se poštuju prava lica liшенog slobode, bez izuzetka. Prava lica liшенog slobode direktno proizilaze iz Ustava Republike Srpske, kao i zakonskih propisa na osnovu kojih se vode krivični i prekršajni postupak. Svako lice koje je lišeno slobode ima sledeća prava:

¹¹ Vejić, P., Gluščić, S., *Prekršajno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2009. godine, str. 99.

¹² Ovo načelo predstavlja jedno od osnovnih načela i njegova suština se ogleda u tome što u slučaju sumnje u pogledu vinosti okrivljenog sud treba da doneće presudu u njegovu korist. Dakle, ako sud nakon sprovedenog krivičnog postupka ima sumnju u pogledu krivične odgovornosti optuženog, sud mora doneti oslobođajuću presudu. Takođe, u toku samog dokazivanja kada određena činjenica ili okolnost koja ide na štetu okrivljenog nije dokazana u potpunosti tj. sud u nju nije uveren van razumne sumnje, ona se mora uzeti kao da nije dokazana. Isto tako u pogledu činjenica koje okrivljenom idu u korist a sa izvesnošću nisu utvrđene moraju se uzeti u obzir kao da su utvrđene.

¹³ Mitrović, LJ., *Prekršajno pravo*, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, Banja Luka, 2011. godine, str. 123.

- da odmah bude obavešteno o razlozima lišenja slobode i krivičnom delu ili prekršaju koje mu se stavlja na teret, na maternjem jeziku ili jeziku koji on razume,
- da bude poučeno da nije dužno davati iskaz, a da sve što bude izjavio može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega,
- da njegova porodica ili lice koje on odredi budu obavešteni o njegovom lišenju slobode,
- da odabere branioca koji će ga braniti u toku suđenja,
- na nesmetanu komunikaciju sa svojim braniocem,
- da branilac bude prisutan prilikom njegovog saslušanja,
- da u najkraćem vremenskom periodu bude predat u nadležnost tužilaštva (u slučaju da se radi o lišenju slobode zbog izvršenog krivičnog dela to se mora desiti najkasnije u roku od 24 časa) ili da odmah, ili najkasnije u roku od 12 časova bude izveden pred sud (ukoliko je lišenje slobode izvršeno zbog ispunjavanja uslova za lišenje slobode zbog izvršenog prekršaja),
- na suđenje u razumnom roku (u prekršajnom postupku suđenje se mora održati u roku od 12 časova od momenta lišenja slobode),
- da o lišenju slobode stranog državljanina o tome bude obavesten konzularni predstavnik,
- pravo ulaganja žalbe u slučaju lišenja slobode, te druga prva.

Suština načela koje smo obradili, kao i onih koje smo nabrojali, jeste da ih u krivičnom i prekršajnom postupku moraju poštovati i policija i sud i tužilaštvo kako ne bi došlo do ugrožavanja ljudskih prava i sloboda lica koja su učinila krivično delo ili prekršaj.

Skup prava koja se štite primenom i poštovanjem navedenih načela u krivičnom i prekršajnom postupku odnose se na: pravo na nezavisno, nepristrasno i javno suđenje pred sudom ustanovljenim na osnovu zakona, pravo na prepostavku nevinosti okrivljenog, pravo na poznavanje predmeta optužbe, pravo na odbranu, pravo na pregledanje dokaza i prisustvovanje dokaznim radnjama, pravo na čutanje okrivil-

jenog, pravo na predlaganje dokaza i prisustvovanje dokaznim radnjama, pravo na žalbu, priznanje načela *ne bis in idem*, pravo na jednakost, poštovanje principa zakonitosti.

U svrhu zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda prilikom postupanja policijskih službenika donesen je Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona. Osnovni cilj donošenja Kodeksa bio je unapređenje zaštite integriteta ljudske ličnosti, posebno u situacijama gde postoje široke mogućnosti kršenja ljudskih prava i zloupotrebe vlasti. Kodeks je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija Rezolucijom 34/169 od 17. 12. 1979. godine. Izraz „lica odgovorna za primenu zakona“ odnosi se na sve predstavnike zakona, bez obzira da li su imenovani ili izabrani i koji imaju policijsku vlast, a naročito vlast lišenja slobode. Lica odgovorna za primenu zakona po ovom kodeksu obavezna su da štite ljudsko dostojanstvo i osnovna prava svakog pojedinca. Prilikom primene zakona, sila se može upotrebiti samo u neophodnim situacijama i u meri u kojoj to zahteva dužnost. Jedna od obaveza je i čuvanje tajnosti poverljivih podataka do kojih su došli vršenjem svoje dužnosti, kao i zabrana zloupotrebe tih podataka i informacija. Lica odgovorna za primenu zakona dužna su voditi računa o zdravlju lica lišenih slobode, ne smeju pribegavati aktima torture, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, ne smeju biti korumpirana i zakon ih obavezuje na jednak način kao i sve druge građane, da moraju poštovati zakon i kodeks i ukazivati na njegovo kršenje licima ili organima koji kontrolišu njegovu primenu.¹⁴ Iz ovog se jasno vidi da je namera ovog međunarodnog pravnog akta da zaštititi integritet ličnosti i ljudska prava lica čije ponašanje nije u skladu sa zakonom, odnosno iz kodeksa se jasno uočava kojim se sve pravilima i načelima ograničavaju oni koji vrše vlast kada prilikom svog delovanja zadiru u osnovna ljudska prava.

¹⁴ Bakšić-Muftić, J., *Sistem ljudskih prava*, Fond otvoreno društvo BiH – Pravni centar FOD BiH, Sarajevo, 2002. godine, str. 201–203.

4. Zaključak

Vršeći svoju funkciju, policija se pojavljuje kao nosilac dvostrukе uloge u odnosu na ljudska prava: ona je, s jedne strane, nosilac aktivne uloge glavnog zaštitnika ljudskih prava, jer vršenjem svoje funkcije u društvu stvara uslove za ostvarivanje ljudskih prava svih članova društva, a s druge strane, u obavezi je da to čini uz maksimalno poštovanje ljudskih prava. Dakle, iako je zaštitnik ljudskih prava u jednom društvu, policija prava pojedinaca narušava u situaciji kada je na to ovlašćena zakonom, a radi zaštite ljudskih prava i sloboda drugih lica i pravnog poretku u celini. Naravno, narušavaju se prava lica koja su se protivpravno ponašala, a to sve radi prikupljanja dokaza da je neko lice izvršilo prekršaj ili krivično delo.

Poštovanjem načela krivičnog i prekršajnog postupka i postupanjem u skladu sa njima policiji se ne ostavlja mogućnost zlupotreba i ugrožavanja ljudskih prava lica koja su osumnjičena/okrivljena za učinjeno krivično delo ili prekršaj. Pored načela pomenutih postupaka, policija u svom radu poštuje načela kojih se pridržava prilikom primene policijskih ovlašćenja.

Neophodno je da policija, pored načela koja važe u navedenim postupcima, poštuje i načela koja su od suštinske važnosti za zaštitu ljudskih prava lica nad kojima se primenju policijska ovlašćenja, a posebno sredstva prinude od strane policijskih službenika. Kao najvažnija načela izdvajaju se: *načelo zakonitosti* (primena samo onih mera kojima se sa najmanje štetnih posledica za građane i njihove organizacije postiže izvršenje poslova), *diskreciono odlučivanje, humanost i zaštita ljudskih prava i sloboda, efikasnost i restriktivna upotreba sredstava prinude*. Suština postojanja i poštovanja ovih načela ogleda se upravo u tome da se zaštite ljudska prava lica nad kojima se primenjuju policijska ovlašćenja.

Potrebno je ukazati na tezu da se često od strane pripadnika policije mogu čuti prigovori na račun koncepta ljudskih prava, prema kojima taj koncept ima negativne posledice na efikasnost policijskog postupanja, kao i da više štiti učinioce krivičnih dela nego žrtve krivičnih dela. Mnogi smatraju da je policija prilikom svog postupanja u krivičnom i prekršajnom postupku ograničena načelima i pravilima

koja im onemogućavaju veći stepen efikasnosti, te da su ta ograničenja upravo vezana za koncept ljudskih prava. Smatramo da se ovde radi o zameni teza, a u prilog ovoj tvrdnji ističemo sledeće: od policije se u našem pravnom poretku ne zahteva da preuzme ulogu suda i bude glavni delilac pravde, već je njena uloga da učinioce nezakonitih radnji privede pravdi i prikupi dokaze za njihovo procesuiranje, ali je potrebno da prilikom postupanja policija svoje aktivnosti uskladi sa zakonom i svoja ovlašćenja primenjuje samo u situacijama koje je zakon pred-video i na način kako je to zakon propisao. Mišljenja smo da konceptu ljudskih prava nisu nepoznata ograničenja pojedinih ljudskih prava na osnovu zakona, ali ovom konceptu su protivna bilo kakva arbitarna ili proizvoljna ograničenja ljudskih prava, kao i bilo koji vid povrede jednakosti građana pred zakonom.

Smisao ljudskih prava i njihovog poštovanja od strane policijskih službenika prilikom postupanja u krivičnom i prekršajnom postupku nalazi se u ograničavanju moći slobodnog delovanja represivnih državnih organa (policije) do granice iza koje počinje prostor ličnih prava i sloboda građana, pravno zaštićen od uplitanja trećih lica i državnih organa (policije), odnosno zahtev da svaka takva radnja (koja se odnosi na narušavanje tih prava) mora biti zasnovana na zakonu. Svrha postojanja ljudskih prava se ogleda u garanciji pojedincu po pitanju njegove samostalnosti u odnosu na državnu vlast, gde se zahtev prema državi sadrži u njenom nečinjenju tj. nepreduzimanju određenih postupaka kojima bi ljudska prava i slobode pojedinca bili dovedeni u pitanje.

LITERATURA

- Bakšić-Muftić, J. (2002). *Sistem ljudskih prava*, Fond otvoreno društvo BiH – Pravni centar FOD BiH, Sarajevo.
- Vejić, P., Gluščić, S. (2009). *Prekršajno pravo*, Narodne novine, Zagreb.
- Jovičić, D., Šetka, G. (2015). *Organizacija i nadležnost policije*, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka.
- Milosavljević, B., Popović, D. (2009). *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd.
- Mitrović, LJ. (2011). *Prekršajno pravo*, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, Banja Luka.
- Miletić, S., Talijan, M. (2011). *Javna bezbednost*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
- Simović, M., Simović, V. (2011). *Krivično procesno pravo II*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Simović, M. (2005). *Praktični komentar Zakona o krivičnom postupku*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka.
- Đorđević, Đ. (2001). *Prekršajno pravo*, Kriminalističko policijska akademija, Beograd.
- Durković, M. (2001). *Poredak, moral i ljudska prava*, Institut za evropske studije, Beograd.
- Ustav Republike Srpske sa amandmanima od I do CXXII (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 3/92 od 19/10).

CRIMINAL AND INFRINGEMENT PROCEDURE PRINCIPLES GOVERNING ACTIONS OF THE POLICE OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ABSTRACT: In the Republic of Srpska, Police is the body practising state authority, entrusted with the monopol of administrative enforcement aiming at protecting the State, its citizens and its legal order from threat of force. So as to enable unobstacled performance of the tasks and duties delegated to the Police, the legislative authorities have defined this force as an unavoidable factor in all criminal and infringement procedures. This is what really makes Police the State body no criminal and infringement procedure can possibly be imagined without. When analysing the role of Police in criminal and infringement procedures, conclusion can be made that it is exactly Police who is in charge of collecting evidence necessary to initiate, successfully conduct and finalise all criminal and infringement procedures. Aiming at meeting its obligations concerning such procedures, and in the course of own practical actions, Police is entitled to restrict and limit human rights and freedoms in many different instances. Such restrictions are justified if brought about observing the Law i.e. if and when aiming to collect evidence necessary for the main court hearings, in cases and in manners envisaged by Law. In order to conduct all actions in harmony with the domestic and international legal regulations concerning human rights and freedoms protection, Police must necessarily carry out all activities observing the general principles of criminal and infringement procedures deriving from international legal documents, as well as from the general principles governing implementation of the Police authorizations.

KEY WORDS: *Police, principles, Police force functions, human rights, criminal procedure, infringement procedure*

Zoran Grbić¹

UDC 323.1:28

323.28:28

Stručni rad

Primljen: 16. 06. 2017.

Prihvaćen: 12. 09. 2017.

„MUSLIMANSKA BRAĆA“ – TERORISTIČKA ORGANIZACIJA ILI NE?

APSTRAKT: Početkom 2017. godine američke vlasti pokrenule su inicijativu za proglašenje *Muslimanske braće* (skrać. MB) za terorističku organizaciju. Ovaj rad pokušaće, u kratkim crtama, da ukaže na najvažnije događaje u Egiptu koji su ovu organizaciju, posle dužeg vremena, doveli u fokus najnovijeg interesovanja američke administracije. Rad će se primarno baviti analizom ovih događaja – iz ugla praćenja islamističke linije u politici ove organizacije, kao i ustanovljavanjem terorističkih zastranjivanja na toj liniji u različitim vremenskim etapama, te i takve politike MB. Reč je o periodizaciji, čija početna etapa neposredno prethodi izbijanju Egipatske revolucije januara 2011. godine. Njen nastavak vezuje se za dolazak Muslimanske braće i predsednika Muhameda Mursija na vlast u ovoj zemlji 2011–2013. godine, dok se završetak vremenskog okvira analize smešta u godine koje su usledile nakon zabrane rada Muslimanske braće i masovnog političkog progona članova ove organizacije. U zaključku, biće učinjen pokušaj sumiranja i ocene rezultata analize tj. ustanovljenih elemenata koji daju eventualni osnov za aktuelno američko preispitivanje terorističke strukturisanosti Muslimanske braće.

KLJUČNE REČI: Muslimanska braća, američka administracija, inicijativa, teroristička organizacija.

¹ doktorand Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Banja Luka, E-mail: zorangrbic26@gmail.com

1. Uvod

Početkom 2017. godine u američkom Senatu i Kongresu pokrenuta je inicijativa u vezi s preispitivanjem osnovanosti da se organizacija „Muslimanska braća“ (*ar. Ikhwan Muslimun*, u daljem tekstu MB) proglaši za stranu terorističku organizaciju. Zakonodavne vlasti SAD zatražile su od Stejt Departmenta da se precizno odredi u tom pogledu i da, na osnovu postojećih kriterijuma koji regulišu ovu materiju, navede argumentaciju u prilog ili protiv osnovanosti ovog zahteva, podnetog od strane jednog republikanskog senatora.² U dokumentu kojim je zvanično pokrenuta ova inicijativa američki Kongres ukazao je na činjenicu da su vlasti nekoliko zemalja (Saudijske Arabije, UAE, Bahreina i Egipta) u periodu 2013–2014, proglašile ovu organizaciju za terorističku organizaciju a da su druge zemlje, poput Rusije i Sirije, učinile to još ranije (sirijska vlada 1980. i Vrhovni sud Ruske Federacije 2013. godine).

Otvaranje pitanja odnosa SAD prema MB, koje se poklopilo sa pripremama za otpočinjanje predsednikovanja Donalda Trampa i rada nove državne administracije, izazvalo je veliku pažnju američke stručne i šire javnosti. U nekim krugovima pojavila se i zabrinutost zbog ovog ponovnog fokusiranja na MB, uz upozorenje da bi stavljanje ove organizacije na Stejt Departmentovu listu stranih terorističkih organizacija³ moglo imati negativne posledice po američku spoljnu politiku na Bliskom istoku. Posmatrano iz ugla kritičara senatske inicijative, američki interesi u pomenutom regionu mogli bi biti ugroženi, prema njihovoj oceni, nepotrebnim preispitivanjem američkog stava prema ovoj, izvorno egipatskoj organizaciji, koju je 1928. godine osnovao egipatski propovednik i nastavnik arapskog jezika, Hasan al-Bana.⁴

²https://www.cruz.senate.gov/files/documents/Bills/20151103_MuslimBrotherhoodTerroristDesignation.pdf. Pриступљено 10. 05. 2017. године.

³ Списак са осталим подацима видети на адреси: <https://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>. Приступљено 13. 05. 2017. године.

⁴ Jedna od najčešće citiranih zapadnjачkih studija na temu Muslimanske braće i njenog osnivača i ideologa Hasana al-Bane jeste od Ričarda Mičela. Mitchell, R.P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, New York, 1993.

Posle nepune četiri godine otkako je izveden vojni udar u Egiptu, kojim je svrgnut s vlasti demokratskim putem izabrani predsednik iz redova MB (Muhammed Mursi) i nakon što je zabranjen rad ovoj organizaciji (i grupama koje su iz nje potekle, kao i njenim nevladinim organizacijama), MB se ponovo našao u žiži interesovanja kreatora globalne i regionalne politike u ovom, ratom devastiranom, području. Bez pretenzija da damo odgovor na pitanje koje se prirodno nameće u pogledu motiva i uzroka za preispitivanje terorističke strukturisanosti MB, ovim radom ćemo pokušati ukazati na moguće okvire i pravce promišljanja na ovu temu.

2. Buđenje MB

Početak novog milenijuma zatekao je organizaciju MB i njen rukovodstvo u dubokom ideoološkom previranju i preispitivanju dotadašnjih programskih načela – sve u cilju aktivnijeg učešća u javnom političkom životu Egipta. Novo vreme i izmenjene geostrateške i geopolitičke okolnosti i odnos snaga u međunarodnoj zajednici, kao i refleksije ovih krupnih promena na političke procese u regionu Bliskog istoka i severne Afrike, posebno u prvoj polovini početne dekade, doveli su čelnike organizacije do spoznaje o potrebi aktivnijeg prilagođavanja MB promenama unutar egipatskog društva. Da bi se taj proces mogao uspešno okončati bilo je neophodno najpre izvršiti određene reforme unutar samog ideoološko-političkog koncepta organizacije.

Ni čitava decenija od septembarskog terorističkog napada 2001. godine nije bila dovoljna da uminu strepnje Zapada od islamizma, a organizacija koja je iznikla na ovoj ideologiji i koja je pritom imala funkcionalnu i gusto razuđenu mrežu polumilionskog članstva, već je sredinom te decenije bila spremna za preuzimanje vlasti u Egiptu.

Holandski ekspert za Bliski istok i stručnjak za islamske pokrete, Rul Mejer (Roel Meijer), u jednoj od svojih studija posvećenih MB, navodi da je suštinski problem i izazov za organizaciju bio izbor načina na koji je trebalo izvršiti promene unutar ideoološkog diskursa tj. kako izvršiti zamenu starih ideja novim, a ne udaljiti se previše od bačićne ideologije islamskog aktivizma po kojem je organizacija postala globalno prepoznatljiva i bila uzor mnogim islamskim grupama još od vremena svog osnivanja, s kraja dvadesetih godina prošlog veka.

Najveći izazov nalazio se u prilagođavanju pravilima i vrednostima same demokratije, što nije išlo lako, jer su mnoga važna društvena pitanja, poput prava žena i manjina u egipatskom društvu, zatim pitanje slobode izražavanja, posebno u sferi kulture i dr., različito tumačena iz ugla islamske dogme koja je insistirala na tome, kako navodi Mejer, da se „demokratija mora uklopiti u islamske reference“. Ishod ovih promena, posmatrano iz ravni ideološke svesti većine članova MB, napravio je pravu „zbrku starog i novog u terminologiji, da've⁵ i politike, verovanja u Boga (iman) i građanskih prava“.⁶ I pored očigledne pojmovno-terminološke zbumjenosti koja je zahvatila članstvo nakon ovih ideoloških prestrojavanja, učestvujući na parlamentarnim izborima 2005. godine pod sloganom „Islam je rešenje“, organizacija je uspela da osvoji najveći broj poslaničkih mandata.⁷ Bilo je ovo iznenađenje za mnoge, međutim, pojedini eksperti ocenjuju da je ovakav uspeh napravljen zahvaljujući „otvorenijoj političkoj klimi i odluci Mubarakovog režima, donetoj bez presedana, da se omogući slobodna kampanja tzv. nezavisnim kandidatima“.⁸

Bez obzira na ove ustupke režima, okolnosti u kojima se organizacija predvođena liderom Muhamedom Badijem (Mohammed Badie) nalazila već duže vreme nisu bile povoljne za masovniji otpor vlastima s obzirom na zapažanje pojedinih autora da se „na hiljade članova Braće nalazilo u zatvorima zbog zagovaranja političkih reformi i liberalizacije, suprotno politici Mubarakove vladajuće Nacionalne demokratske partije (NDP). Ustavni amandmani iz 2007. godine samo su još otežali grupi [MB] učešće na parlamentarnim i predsedničkim izborima pošto su, prema novim zakonskim okvirima, na izborima mogle učestvova-

⁵ Apel, poziv. Ovde u značenju „poziva, upućenog ljudima od Boga i njegovih poslanika da se veruje u islamsku religiju“. Božović, R./Simić, V., *Pojmovnik islama*, Narodna knjiga-Alfa, Beograd, 2003.

⁶ Meijer, R., *The Muslim Brotherhood and the Political: an Exercise in Ambiguity*. http://www.academia.edu/10333357/_The_Muslim_Brotherhood_and_the_Political_An_Exercise_in_Ambiguity_in_The_Muslim_Brotherhood_in_Europe_Roel_Meijer_and_Edwin_Bakker_eds._Hurst_and_Co._Columbia_University_Press_2012_pp._291-316. (24. 05. 2017).

⁷ Isto.

⁸ American Foreign Policy Council, *Muslim Brotherhood*. http://almanac.afpc.org/sites/almanac.afpc.org/files/Muslim%20Brotherhood_1.pdf

ti samo registrovane partije dok je verskim pokretima bilo zabranjeno učešće, zbog čega je MB bojkotovao izbore 2010. godine u zemlji“.⁹

3. Egipatska revolucija 2011. i osvajanje vlasti MB

Talas krupnih demokratskih promena u arapskim zemljama, koji se iznenada pojavio u Tunisu, stigao je do Egipta krajem januara 2011. godine. Masovni protesti organizovani širom zemlje protiv policijske brutalnosti i korumpirane vlasti predsednika Mubarak, pokrenuli su MB na odlučniju političku akciju. U proteste koji su na ulice egiptskih gradova izveli milone ljudi, uglavnom mlađe životne dobi i različitih političkih uverenja, uključila se i omladina MB samorganizujući svoje aktivnosti, pošto se u početku rukovodstvo organizacije i starije članstvo držalo po strani od ovih događaja i nije imalo jasan politički stav prema novonastaloj situaciji u zemlji.

Nakon što je Mubarak svrgnut s vlasti i pošto je Vrhovni vojni savet preuzeo privremenu upravu u zemlji, najavivši raspisivanje parlamentarnih izbora, organizacija MB je donela odluku o osnivanju političke partije, pod nazivom Partija slobode i pravde, radi učešća u demokratskom izbornom procesu održanom krajem iste godine.

Prema oceni Nejtana Brauna (Nathan J. Brown), američkog stručnjaka za Bliski istok, znatno pre nego što će izbiti Egipatska revolucija 2011. godine, u odnosu između rukovodstva organizacije i mlađih aktivista MB pojavile su se krupne razlike ne samo u pogledu političko-ideološkog programa, već i po pitanju budućeg ustrojstva same organizacije. Grupa mlađih aktivista organizacije „protivila se dotadašnjem centralizovanom načinu upravljanja i odlučivanja unutar MB, zalažeći se za decentralizaciju i otvoreniji odnos među samim članovima, kao i za liberalniji stav po pitanju stvaranja koalicija sa drugim političkim činiocima u zemlji“¹⁰.

Suštinsko pitanje, oko kojeg su se vodile polemike u egipatskoj javnosti, ali i u međunarodnim akademskim krugovima, ticalo se

⁹ Isto.

¹⁰ Brown, N., *The Muslim Brotherhood*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D. C., 2011. http://carnegieendowment.org/files/0413_testimony_brown.pdf (10.05.2017.)

budućeg odnosa MB prema čitavoj lepezi bazičnih ideoloških komponenti programa same organizacije od kojih je, svakako, najvažnija bila ona ideološka odrednica o apriornoj i sveobuhvatnoj islamizaciji države i društva. Neizvesnost u tom pogledu, Braun je definisao kao dilemu o postojanju „skrivene agende“ u programu MB.¹¹ Reč je, zapravo, o sumnjama koje su pojedini analitičari i eksperti u regionu Bliskog istoka i izvan njega, u zapadnom krugu zemalja, imali prema stvarnim namerama rukovodstva MB po pitanju reformi egipatskog društva, strahujući da će organizacija, po preuzimanju vlasti, izvršiti radikalnu islamizaciju države i celokupnog društvenog života u zemlji.

Odnevši pobedu na parlamentarnim izborima krajem 2011. godine, zvaničnici MB, odnosno predstavnici pobedničke političke opcije Partije slobode i pravde, u svojim postizbornim izjavama pokušali su da odbace ove sumnje iznoseći da „Muslimanska braća nisu zainteresovana za nametanje islamskih vrednosti u Egiptu [dodajući] mi smo umerena i poštena stranka. Želimo da primenimo osnove šerijatskog zakona na pošten način, koji uvažava ljudska i lična prava [...] Muslimanska braća poštuju svačiji izbor u vezi sa religijom i načinom života“¹²

Ni po svojoj formi, a još manje po svom sadržaju, ova izjava nije bila ubedljiva, pogotovo za stanovnike Egipta neislamske vere, ali i za posmatrače na Zapadu, posebno u redovima državnih administracija koje su u prošlosti ekonomski i vojno podržavale egipatske režime. S primetnom rezervom i nervozom prema izjavama ove vrste, odnosio se i sam egipatski vojni vrh, koji je takođe učestvovao u formiranju centralne predstavničke vlasti februara 2012. godine predloživši po sopstvenom izboru gotovo jednu petinu od ukupnog broja poslanika u Donjem domu egipatskog parlamenta.

¹¹ Isto.

¹² Srna, (04. 12. 2011), *Muslimanska braća: Nećemo ugroziti lične slobode*. Preuzeto 11. 05. 2017 sa Blic online-vesti. Adresa sajta: <http://www.academia.edu/vesti/svet/muslimanska-braca-necemo-ugroziti-licne-slobode/qn12ekv>.

4. Vojni prevrat i zabrana rada MB

Već u julu 2013. godine, samo godinu dana od preuzimanja predsedničke dužnosti, Muhamed Mursi (Mohamed Morsi el-'Ayat), visoki funkcijonер MB i Partije slobode i pravde, posle niza masovnih građanskih protesta organizovanih širom Egipta, zbačen je s vlasti vojnim pučem. Iza vojnih generala, organizatora prevrata predvođenih komandantom Vrhovnog saveta oružanih snaga, Abdulom Fatahom el-Sisijem ('Abdel Fattah el-Sisi), stajala je i grupa predstavnika građanske opozicije – otvorenih kritičara Mursijevog režima.

Pristalice ovog kratkotrajnog režima, uglavnom iz redova članstva i simpatizera MB, nakon Mursijevog svrgavanja s vlasti i hapšenja, organizovale su brojne proteste u znak podrške svom lideru, što je izazvalo energičnu reakciju vojnih vlasti prema demonstrantima. Usledila je ubrzo i reakcija vrhovnih sudskih organa koji su, septembra 2013. godine, doneli presudu o zabrani rada MB, njenih nevladinih organizacija, kao i grupa koje su nastale iz MB.

Sumirajući rezultate Mursijeve jednogodišnje predsedničke vladavine nameće se zaključak o opravdanosti sumnji o kojima je prethodno bilo reči. Postavši, peti po redu, egipatski predsednik, Mursi je nakon kraćeg vremena počeo da priprema egipatsku javnost za korenite ustavne promene s ciljem dublje islamizacije društva i proširenja svojih predsedničkih ovlašćenja. Efekat ovakve politike bio je masovni odijum građana u čijoj je percepciji Mursi postao novi „faraon i egipatski dikator“ koji je usurpirao poverenje najširih slojeva egipatskog stanovništva. Nezadovoljstvo je počelo da poprima forme ozbiljnog uličnog nasilja već u ranoj fazi predsedničkog mandata. Na meti napada našli su se objekti MB i Partije slobode i pravde koje su demonstranti u pojedinim gradovima opljačkali i devastirali.¹³

Zanimljiva je analiza ovih događaja iz perspektive jednog od vodećih savremenih islamologa i stručnjaka za Bliski istok, američkog profesora Džona Espozitoa (John L. Esposito). U svom članku za pozna-

¹³ Richard Spencer, (23. 11. 2012.), *Violence breaks out across Egypt as protester decry Mohammed Morsi's constitutional 'coup'*. Preuzeto 06.06.2017. sa The Telegraph-News. Adresa sajta: <http://www.telegraph.co.uk/news/9699801/Violence-breaks-out-across-Egypt-as-protesters-decrys-Mohammed-Morsi-s-constitutional-coup.html>.

ti novinski portal Hafingtonpost (Huffingtonpost), Espozito iznosi uporedne podatke o broju napada tj. akata nasilja izvršenih u Egiptu u periodu od nepune dve godine – pre i posle vojnog udara iz jula 2013. godine. „U dvadeset dva meseca nakon egipatskog puča u julu 2013. bilo je više od 700 napada širom Egipta, u odnosu na 90 napada u [istovetnom] periodu koji je prethodio puču. Hjumen rajts voč (Human Rights Watch) objavio je podatak o zlostavljanju 41.000 političkih zatvorenika (uglavnom članova Muslimanske braće). Prema Amnesti internešenalu (Amnesty International), u Egiptu je 2014. godine izvršeno 509 smrtnih kazni, [što je] drugi najviši broj u svetu. Sisijev egipatski režim postavio je rekorde u državnom nasilju, represiji, masovnom hapšenju, zatvaranju i smrtnim kaznama kojima nema poznatog primera u modernoj egipatskoj istoriji“.¹⁴

Prema ovom ekspertu, nakon puča i političkog obračuna vlasti sa organizacijom MB, egipatskoj omladini preostao je jedino izbor jedne od dve alternative: da se pomiri sa stanjem u društvu i prihvati postojeći, kako ga Espozito naziva, neofašistički poredak ili da razmišlja o pridruživanju jednom revolucionarno-političkom i utopijskom projektu, kao što je ISIS.

I zaista, u obračunu s demonstrantima avgusta 2013. godine, egipatske snage bezbednosti upotrebile su krajnje prekomernu silu ubivši, prema izveštaju Hjumen rajts voča objavljenom godinu dana kasnije, najmanje 817 lica na kairskim trgovima al-Nahda i Raba al-Adavija.¹⁵ Posle ovih događaja, „... više od 20.000 članova MB je uhapšeno i odvedeno u policijski pritvor na neodređeno vreme, od kojih je 195 osuđeno na smrtnu kaznu u masovnim i nezakonito vođenim postupcima. I sam predsednik [Mursi] osuđen je na smrt“¹⁶.

¹⁴ John L. Espozito, (03. 09. 2016.), *The Muslim Brotherhood, Terrorism and U.S. Policy*. Preuzeto 06.06.2017. sa Huffpost. Adresa sajta: http://www.huffingtonpost.com/john-l-esposito/the-muslim-brotherhood-te_b_9329246.html

¹⁵ Index.hr (12. 08. 2013.), *Izvješće HRW-a: Masakr u Egiptu 2013.planiran!* Preuzeto 11.06.2017. sa Index.hr/ viesti. Adresa sajta: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/izvjesce-hrwa-masakr-u-egiptu-2013-planiran/765087.aspx>

¹⁶ House of Commons Foreign Affairs Committee, (07. 11. 2016.), *“Political islam”, and the Muslim Brotherhood Review. Sixth Report of Session 2016-17*. Preuzeto 12. 05. 2017. sa Publications.parliament.uk. Adresa sajta: <https://www.publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmfaff/118/118.pdf>.

5. Odnos MB prema političkom nasilju i veze s terorističkim organizacijama

Brojni autori i eksperti za terorizam ukazuju na postojanje nesumnjivih i čvrsto uspostavljenih veza i relacija između MB i pojedinih islamskih terorističkih organizacija na Bliskom istoku i severu afričkog kontinenta. U argumentovanju ove povezanosti obično se polazi od analize zajedničkih imenitelja, u prvom redu od islamske platforme u programima MB i ekstremnih terorističkih organizacija islamskog tipa. Pritom, ideološki okvir i pitanja koja se razmatraju kreću se od preziranja demokratije i odbacivanja zapadnjačkih civilizacijskih vrednosti i modela organizovanja države i društva, preko islamizacije sveukupnih društvenih odnosa u zemljama s većinskim muslimanskim stanovništvom, pa do uspostavljanja globalnog halifata i vladavine šerijata u jednoj, jedinoj i nedeljivoj muslimanskoj zajednici – *ummi*. U redim slučajevima predmet uporedne analize eksperata odnosi se na metodologiju kojom se ostvaruju konkretni teroristički ciljevi.

Prema istraživanjima koja kontinuirano preduzima američka nevladina organizacija Di Investigativ prodžekt on terorizm (The Investigative Project on Terrorism – IPT), specijalizovana za praćenje i analizu pojava radikalnog islamskog terorizma u svetu, organizacija MB i danas ima aktivnu ulogu u promovisanju terorizma koji je na liniji suprostavljanja američkim interesima. Kao primer za ovu opštu konstataciju, navodi se podrška koju MB pruža palestinskoj organizaciji Hamas u sukobu ovog islamskog pokreta otpora sa „američko-cionističkim interesima na palestinskoj okupiranoj teritoriji“.¹⁷ U prilog zaključku da je MB teroristička organizacija, pomenuta nevladina organizacija se u jednom od svojih dokumenata poziva na saopštenje vrhovnog vođe MB, Muhameda Akifa (Muhammad Mahdi Akef) iz novembra 2007. godine u kojem se kaže da „grupa [MB] ostaje posvećena nasilju nad onima koje smatra za okupatore [te da je] obećao 10.000 boraca za Palestinu ali da je na [egipatskoj] vlasti da ih naoruža i vojno obuči“.¹⁸ U istom saopštenju, navodi se dalje u pomenutom dokumentu, Akif je negirao postojanje

¹⁷ The Investigative Project on Terrorism, *The Muslim Brotherhood*. Preuzeto 12. 05. 2017. sa IPT. Adresa sajta: <http://www.investigativeproject.org/documents/misc/135.pdf>

¹⁸ Isto.

al-Kaide smatrajući da je posredi američko-cionistička obmana. Nekoliko meseci kasnije, lider MB javno je priznao da je Osama bin Laden mudžahid, a ne terorista, dodavši kako ne sumnja u njegovu iskrenost kada je reč o borbi protiv okupacije. „Ime [al-Kaida] je američki izum, ali kao koncept i organizacija, al-Kaida potiče od tiranije i korupcije“.¹⁹

Ovakve izjave eksplisitne podrške bin Ladenu naiše su na kritiku vodećih političkih i verskih ličnosti u zemlji, pa ih je lider MB, prvom prilikom koja mu se ukazala, javno ublažio tvrdnjama kako „MB nema nikakve veze sa al-Kaidom, ili Osamom bin Ladenom...[te da je MB] protiv nasilja, osim u borbi protiv okupatora“.²⁰

Prema izveštaju britanske organizacije Najn Betford Rou (Nine Bedford Row), koja osim u oblastima kao što su britansko i međunarodno pravo vrši istraživanja i na polju međunarodnog terorizma, ključne ličnosti pomenute zloglasne terorističke organizacije „...Osama bin Laden, Ayman Zawahiri i Aballah Yusuf Azzam...sva trojica su imali direktnе veze s Muslimanskom braćom“.²¹ I ne samo čelnici al-Kaide, već i lideri drugih terorističkih organizacija i grupa, poput Islamske države, Boko Harama, al-Šababa i militantnih islamista na Sinajskom poluostrvu (poznatijih kao Ansar Beit al-Maqdis) bili su direktno ili indirektno povezani s MB zagovarači „iste bazične ideološke vrednosti čiji koren vode do MB“. Pomenućemo samo najpoznatije među njima, kao što su: Jusuf al-Karadavi (Yusef al-Qaradawi), bivši član MB i samoprovani princ Islamske države, Muhamed Jusuf (Mohammed Yusuf), osnivač Boko Harama i bivši član nigerijskog ogranka MB i Ahmed Abdi Gola ni, generalni sekretar Saveza islamskih sudova, somalijske organizacije nastale iz okvira somalijskog ogranka MB (9 Bedford Row 2015: 92–95).

Pozivajući se na mišljenje saudijskog novinara i dobrog poznavaca aktuelnih islamističkih pokreta i organizacija, Mšarija al-Zajdija (Mshari al-Zaydi), ova londonska ekspertska organizacija zaključuje svoj izveštaj o MB stavom da bi bilo pogrešno i opasno poći od pretpostavke da MB nisu više uticajni, jer postoji realna mogućnost

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ The History of the Muslim Brotherhood, A Report by 9 Bedford Row (02.04.2015). Preuzeto 12.05.2017. sa 9Bedford Row. Adresa sajta: 9bri.com/wp-content/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf

da ova organizacija ponovo aktivira svoje vojno krilo tzv. Tajnu službu, iz osvete prema Sisijevom režimu (9 Bedford Row 2015: 150).

Ispitivanjem povezanosti MB sa aktuelnim terorističkim strukturama, koje deluju u kriznim područjima, kao što su Sirija, Irak, Palestina, Sinajsko poluostrvo i Jemen, bavio se detaljno i britanski parlament, tačnije njegov Donji dom. U studiji koju je objavio krajem prošle godine Komitet za spoljne poslove Donjeg doma, sublimirani su rezultati ekspertskega istraživanja na ovu temu.²²

U poglavlju koje se odnosi na involviranost MB u nasilje i terorizam, polazi se od načelnog stava da je ova organizacija u političkom životu, uglavnom, koristila postepene i nenasilne metode za osvajanje vlasti, prihvatajući sopstveni opozicioni status sve dok bi proces islamizacije odnosa u društvu napredovao. Međutim, kada bi islamizacija u zemlji popuštala ili u situaciji kada bi njen učinak bio beznačajan i neefikasan, MB je, s vremena na vreme, pribegavao nasilju i, ređe, terorizmu. Nakon gubitka vlasti 2013. godine, pojedine grupe unutar članstva egipatskog MB okrenule su se nasilju. Reč je o grupama s nazivima poput *Narodni pokret otpora*²³ i *Revolucionarna kazna*²⁴, čiji pripadnici za izvođenje terorističkih akcija koriste improvizovana eksplozivna sredstva.

²² House of Commons Foreign Affairs Committee, „Political Islam“, and the Muslim Brotherhood Review. Sixth Report of Session 2016-17.

²³ Prema podacima dostupnim na sajtu TRAC (Terrorism Research & Analysis Consortium), u pitanju je pokret čiji pripadnici podržavaju oružani otpor egipatskim vojnim i bezbednosnim snagama, s ciljem povratka egipatskog društva na političke pozicije neposredno nakon Egipatske revolucije iz 2011. Pokret je povezan s različitim grupama koje se, takođe, oružano suprotstavljaju egipatskim vlastima, poput *Revolucionarne kazne*, *Narodnog otpora u Gizi*, *Zastršivanja u Aleksandriji* i *Pokreta Molotov*. Područje aktivnosti pokreta je u Gizi i Aleksandriji. Pristupljeno 08. 06. 2017. Adresa sajta: <https://www.trackingterrorism.org/group/popular-resistance-movement>.

²⁴ Područje aktivnosti ove grupe, koja se vremenom izdvojila iz Narodnog pokreta otpora, nalazi se u Fajumu, Aleksandriji i Beni Suefu. Njeni pripadnici, koji bi se pre mogli opisati kao revolucionarni nacionalisti, nego džihadisti, preduzimali su nasilne akcije uglavnom manjeg stepena opasnosti protiv egipatskih snaga bezbednosti i pučišćkih elemenata u društvu, političkih opomenata svrgnutog predsednika Mursija. Grupa je poznata po korišćenju improvizovanih eksplozivnih sredstava koje je upotrebila u skoro 50% svojih akcija. Poslednja akcija pripisana istovremeno ovoj grupi i ISIS-ovoj filijali u Egiptu, izvedena je januara 2016. godine na policijske snage u Gizi, kada je smrtno stradalo deset lica (sedam policajaca i tri civila), dok je trinaest osoba ranjeno. The Tahrir Institute for Middle East Policy, *Revolutionary Punishment*. Pristupljeno 08. 06. 2017. Adresa sajta: <https://timep.org/esw/terror-groups/revolutionary-punishment/>

Pojedini stručnjaci prave jasnu paralelu između MB i militantnih islamističkih grupa, poput palestinskog Hamasa²⁵ i libanskog Hizbulaha²⁶, tvrdeći da se MB, kao što to ove organizacije čine u svojim zemljama, uključuje na istovetan način u demokratske procese u Egiptu, pritom vešto kombinujući demokratska s nasilnim sredstvima, kad god je to neophodno, ponekad i istovremeno. Poređenje s Hamasom u prvom planu se tiče konekcija članova MB s pripadnicima vojnog krila ove palestinske organizacije Izedin al-Kasam brigada ('Izz ad-Din al-Qassam Brigades).

Ispitujući povezanost MB s terorističkim organizacijama, članovi Komiteta za spoljne odnose britanskog Donjeg doma ustanovili su da političke islamističke grupe u koje ubrajaju i MB, čak i kad same ne preduzimaju nasilje, ohrabruju i podržavaju druge u njegovom korišćenju radi ostvarivanja nekog poltičkog cilja. Postoje ozbiljne sumnje u pogledu postojanja pragmatičnih saveza sklopljenih između MB i islamističkih i militantnih organizacija koje deluju u pojedinim ratnim područjima Sirije i Jemena. Prema jednim pokazateljima, MB i al-Kaida su već uključene u oružane konflikte protiv zajedničkog neprijatelja u ovim zemljama. Prema drugima, kad je reč o sirijskom ratištu, pojedini elementi povezani sa sirijskim ogrankom MB uveliko ratuju protiv Asadovog režima. U Libiji, iako organizacija MB ove zemlje nije direktno uključena u sukobe, pojedini njeni pripadnici u savezu su s najekstremnijim islamističkim elementima koji deluju u ovoj zemlji protiv kontrarevolucionarnih snaga različitih ideooloških boja i usmerenja. U vojnom sukobu u Jemenu, deo članstva provladine partije Islah, koja osim salafiskih i plemenskih elemenata u svojim redovima ima i članove

²⁵ Iako je ova organizacija osvojila većinu poslaničkih mesta na palestinskim parlamentarnim izborima održanim januara 2006. godine, „brojne zemlje, uključujući Sjedinjene Države, proglašile su Hamas terorističkom organizacijom“, Хурани, А., *Историја арапских народа*, Клио, Београд, 2016, стр. 563.

²⁶ „Kao i uvek, libanska politika održavala je šire geopolitičko nadmetanje u regionu, uz prozapadne snage koje je podržavala Saudijska Arabija...usmerene protiv osovine Irana, Sirije i Hezbolaha. Sledеćeg maja, [2006], posle odlučnog nastupa na izborima, [šiitska paravojna organizacija] Hezbolah se pridružio libanskoj vlasti i postao njen najmoćniji činilac... Pošto su pregovori o integrisanju [Hizbulahovih] jedinica u regularne vojne snage propali, Hezbolah [2011] napada gradove u severnom Izraelu koristeći rakete nabavljene u Iranu, provocirajući reakciju Izraela, u kojoj je nastradalio više od hiljadu i po civila“. Isto, str. 546–547.

jemenskog ogranka MB, aktivno učestvuje u borbama protiv šiitskog Huti stanovništva i svrgnutog predsednika Alija Abdulaha Saleha ('Ali 'Abdullah Saleh).

Sumirajući rezultate istraživanja na temu involviranosti MB u islamski terorizam, poslanici Donjeg doma britanskog parlamenta oprezno su definisali svoj stav koji upućuje na zaključak da je, u pogledu donošenja odluke o proglašavanju MB za terorističku organizaciju, neophodno i dalje pomno pratiti društvene procese u Egiptu, pošto se ključna argumentacija u vezi s ovim, za britanski parlament i vladu podjednako važnim bezbednosnim pitanjem, nalazi upravo u toj zemlji.

Kada je reč o američkoj spoljnoj politici i njenom odnosu prema arapskim islamskiim grupama i organizacijama, „posmatrano uglavnom, ali ne i isključivo kroz prizmu egipatske Muslimanske braće“, Stiven Bruk (Steven Brooke), profesor političkih nauka na Univerzitetu Luisvil i stručnjak za Bliski istok, razlikuje, mogli bismo reći, nekoliko etapa u razvoju ovih odnosa tokom poslednjih nekoliko decenija.

Prva etapa odnosi se na razdoblje „epizodne saradnje tokom Hladnog rata, koja je počivala na logici konkurenkcije među supersilama“²⁷. Druga se tiče kraja Hladnog rata, koji se „sablasno“ poklopio s pokušajem alžirskih islamista da na demokratski način, putem izbora, osvoje vlast u zemlji, u čemu ih je sprečila alžirska vojska podržana od strane Zapada. Treća etapa, prema Brukovom mišljenju, obuhvata period „dugog procesa formulisanja zvanične američke politike prema islamistima, vođenog u senci alžirskih događaja, tokom administracije predsednika Klintona“. Naredna etapa je etapa „zvaničnog odbacivanja islamskih pokreta“ nakon događaja od 11. septembra 2001. godine, čak i u slučaju kada zahvaljujući islamskom aktivizmu ovi pokreti dođu na vlast (slučaj s Irakom i Palestinom). Poslednja etapa obuhvata period Obamine administracije, koja je, prema Brukovoj oceni, napravila provizorne ali značajne korake u pravcu obnavljanja kontakata s islamskim pokretima i čiji učinak tek treba procenjivati i vrednovati i to iz perspektive tzv. Arapskog proleća (Brooke, 2013).

²⁷ Steven Brooke, (februar 2013.), *U.S. Policy and the Muslim Brotherhood*. Preuzeto 13. 05. 2017. sa [www.fpri.org](http://www.fpri.org/docs/West_and_Muslim_Brotherhood.pdf). Adresa sajta: http://www.fpri.org/docs/West_and_Muslim_Brotherhood.pdf.

Prilikom promišljanja na temu američkog odnosa prema islamskičkim i terorističkim grupama i organizacijama na Bliskom istoku, Bruk ukazuje i na jedno korisno pravilo u pristupu ovoj tematiki. Kao prvo, neophodno je uvek poći od nepromenljivosti američkih strateških interesa, kao što su podrška državi Izrael i zaštita bliskoistočnih energetskih resursa i drugo, imati na umu činjenicu da uprkos ovim fiksnim interesima, američka spoljna politika u ovom regionu stalno varira (Brooke, 2013).

6. Zaključak

U dugoj i krvavoj istoriji naroda širom Bliskog istoka i Severne Afrike ne bi bilo prvi put da se nađu u mreži izukrštanih i „stalno varirajućih“ interesa velikih sila, kako je to lepo primetio Stiven Bruk u američkom slučaju. Skoro po ustaljenom pravilu, posledice ovog interesnog preplitanja velikih bile su uglavnom katastrofalne po ove narode i njihove društvene zajednice. U traganju za putem izbavljenja iz ovog košmarnog stanja znalo se čekati i decenijama, često i uzalud, sve dok vreme i izmenjene društvene okolnosti – pod uticajem promena interesnih pozicija krupnih političkih aktera – ne bi sami ponudili izlaz iz krize.

Posmatrano iz naše perspektive, bez obzira na to o kojim i koliko opravdanim interesima američke politike da je reč, preispitivanje terorističke pozadine MB u ovom trenutku moglo bi da ima negativne bezbednosne posledice po bliskoistočni region i šire i da dovede do povećanja stepena političke napetosti u ovom delu sveta. Ovo posebno s obzirom na činjenicu da se u ovom regionu već naziru krupna politička i strateška prestrojavanja, kao što su: vojna defanziva Islamske države, uz njenu istovremeno pojačanu terorističku aktivnost u međunarodnim okvirima, sve veći uticaj Irana i Rusije na zbivanja u regionu, međusobno približavanje Turske i Rusije, konsolidacija sirijskog režima, aktuelna kriza u odnosima između pojedinih zalivskih arapskih zemaljama i njihova diplomatska izolacija Katara, trivenja i napetosti u odnosima između Egipta i Libije itd.

Neodmeren američki pritisak na MB doneo bi dodatnu radikalizaciju članstva ove organizacije, koje se već nalazi pod snažnim pritis-

kom egipatskog režima. Konstantni policijski i sudski progoni članova i simpatizera MB u Egiptu primorali su delove ove organizacije da se radikalizuje i ponovo okrene praktikovanju nasilja, kao što je to bio slučaj s MB tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, u vreme njenog progona od strane Naserovog režima.

Pored toga, dosadašnje iskustvo međunarodne zajednice i arapsko-islamskih zemalja u suočavanju s politikom SAD upućuje na neophodnost pojačanog opreza u pogledu ocene adekvatnosti izbora mera i pravovremenosti poteza koje je ova zemlja spremna da preduzme u cilju otklanjanja ili ublažavanja posledica kriznih situacija u ovom delu sveta, posebno u slučajevima kada su izazivači tih kriza islamisti i njihove vlade, regularne vojne i bezbednosne snage islamističkih režima ili islamističke terorističke grupe i organizacije. Primera za neadekvatno ili pogrešno držanje SAD u kriznim situacijama ima na pretek u savremenoj istoriji arapsko-islamskih zemalja, od izbijanja Iranske revolucije i sovjetske agresije na Avganistan, preko iračko-iranskog sukoba i događaja u Alžиру početkom devedesetih godina prošlog veka, zatim Prvog i Drugog zalistkog rata, Prve i Druge palestinske intifade, kao i američkog rata u Avganistanu, pa do tzv. demokratskih revolucija širom arapskog sveta tokom „Arapskog proleća“ i ratova koji su potom usledili i koji se još uvek vode u Siriji, Iraku i Jemenu.

Poslednji slučaj pogrešne reakcije SAD poznat javnosti jeste onaj iz vremena Obamine administracije koja ni početkom 2014. godine nije imala pravi uvid u veličinu i ozbiljnost ISIS-ove pretnje u Iraku i Siriji.²⁸ O promašenosti i licemerju američke strategije „rata protiv terorizma“ i njegovog, navodno, humanog cilja – spasavanja života, na koji su se vlasti i najšira javnost u SAD uporno pozivali, svedoči i podatak od preko šeststo hiljada ljudi pobijenih tokom američkih vojnih intervencija u Avganistanu 2001. i Iraku 2003. godine, naspram „nešto više od tri hiljade trista ljudi“²⁹, koliko je ukupno likvidirala dotad najekstremnija islamistička teroristička organizacija al-Kaida u četrnaestogodišnjem periodu svog delovanja.

²⁸ Na ovakav zaključak indirektno upućuje i intervju predsednika SAD za Njujorker, u kojem je Barak Obama potcenjivački pripadnike ISIS-a nazvao „juniorskom ekipom terorista“. Vidi: Weiss, M./Hassan, H., *ISIS: u srcu vojske terora*, Buybook, Zagreb, 2015, str. 7.

²⁹ Тоденхефер, Ј., *Десет дана у „Исламској држави“*, Лагуна, Београд, 2016, стр. 29.

LITERATURA

a) Knjige

Božović, R./Simić, V., *Pojmovnik islama*, Narodna knjiga-Alfa, Beograd, 2003.
Хурани, А., *Историја арапских народа*, Клио, Београд, 2016.
Mitchell, R.P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, New York, 1993.

Weiss, M./Hassan, H., *ISIS: u srcu vojske terora*, Buybook, Zagreb, 2015.

Тоденхефер, Ј., *Десет дана у „Исламској држави”*, Лагуна, Београд, 2016.
b) Članci

American Foreign Policy Council, *Muslim Brotherhood*. www.almanac.afpc.org/www.cruz.senate.gov/files/documents/Bills/20151103_MuslimBrotherhood-TerroristDesignation.pdf.

House of Commons Foreign Affairs Committee, "Political islam", and the Muslim Brotherhood, www.publications.parliament.uk.

The History of the Muslim Brotherhood, A Report by 9 Bedford Row (02. 04. 2015) Review. Sixth Report of Session 2016-17. www.9bri.com.

The Investigative Project on Terrorism, *The Muslim Brotherhood*, www.investigativeproject.org/documents/misc/135.pdf.

Index.hr (12. 08. 2013) Izvješće HRW-a: Masakr u Egiptu 2013. planiran! www.index.hr.

John L. Esposito, (03. 09. 2016), *The Muslim Brotherhood, Terrorism and U.S. Policy*, www.huffingtonpost.com

Nathan Brown, *The Muslim Brotherhood*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D. C., 2011. www.carnegieendowment.org.

Richard Spencer, (23. 11. 2012), *Violence breaks out across Egypt as protester decry Mohammed Morsi's constitutional 'coup'*. www.telegraph.co.uk

Roel Meijer, *The Muslim Brotherhood and the Political: an Exercise in Ambiguity*, www.academia.edu.

Srna, (04. 12. 2011), *Muslimanska braća: Nećemo ugroziti lične slobode*. www.blic.rs.

www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm.

Steven Brooke, (februar 2013), *U.S. Policy and the Muslim Brotherhood*. www.fpri.org.

The Tahrir Institute for Middle East Policy, *Revolutionary Punishment*. [www.timep.org/esw/terror-groups/revolutionary-punishment/](http://timep.org/esw/terror-groups/revolutionary-punishment/).

TRAC (Terrorism Research & Analysis Consortium). www.trackingterrorism.org/group/popular-resistance-movement.

MUSLIM BROTHERHOOD – TERRORIST ORGANIZATION, OR NOT?

ABSTRACT: In early 2017 the US authorities started the initiative to attach *The Society of the Muslim Brothers (MB)* a terrorist designation. This paper attempts to briefly bring to the readers' attention the most significant development of events in Egypt pushing this organization into the focus of the US Administration's latest interest after quite some time. The primary intention is to analyse such events – from the aspect of following the Islamic lines in the *Society's* policies, as well as through stating and defining terrorism-stained deviations along these lines during different periods of such *MB* policies in practice. The word is of the periodicity whose initial stretch immediately precedes the outburst of the constitutional 'coup' in Egypt in January 2011. The continuation thereof coincides with the 2011-2013 *Muslim Brotherhood* and President Mohammed Morsi's coming into power in this country, while the final stretch of the analysed time frame covers the years following ban on the *MB* activities and the massive political persecution of the organization's members. The concluding part of the paper offers an attempt to sum up and evaluate the obtained results i.e. defined elements possibly serving as basis for the current American reassessment of the MB's terrorism-inspired structure.

KEY WORDS: *Muslim Brothers, US Administration, initiative, terrorist organization*

Prof. dr Savo D. Marković¹

UDC 34(37)

Stručni rad

Primljen: 01.08.2018

Prihvaćen: 25.10.2018

KAZNA BEŠČAŠĆA U RIMSKOM PRAVU

APSTRAKT: Čast je u rimskom društvu imala veliki značaj, jer je ona bila jedna od odrednica pravnog statusa građanina. Postoji nekoliko oblika umanjenja časti, kao posledice kazni *intestabilitas*, *infamia* i *turpitudo*. Takođe, kazna beščašća se mogla izreći i kao posledica zloupotrebe dobrog poverenja (*fiducia*, *societas*, *tutela*, *mandatum*, *depositum*), privatnog delikta (*furtum*, *iniuria*, *calumnia*, *rapina*, *dolus malus*), moralnog delikta, a u oblasti naslednog prava se pojavljuje u vidu ograničavanja pasivne i aktivne testamentalne sposobnosti. U rimskom društvu je davan naročit značaj čistoti vestalki, pa je uvreda njihove časti bila kažnjavana beščašćem.

KLJUČNE REČI: *rimsko pravo, čast, kazna, infamia, vestalke*

1. Pojam časti u rimskom pravu

Od najstarijih vremena rimsko pravo imponuje svojim modernim rešenjima, prvenstveno u oblasti privatnog prava. Ali koliko god bila moderna i inventivna, pravna rešenja su morala da plate danak primitivizmu i predrasudama vremena u kojem je pravni sistem Rimljana odgojen. Tako, rimsko pravo ipak nije moglo da izbegne opšte načelo starovekovne penalne politike, po kojem se svrha kažnjavanja sastoji u osveti, odmazdi nad učiniocem krivičnog dela, fizičkom ataku na telo delinkventa sa neskrivenom namerom da mu se nanese bol i u zastrašivanju eventualnih delinkvenata da bi se odvratili od izvršenja krivičnih dela, a ne, kao u savremenim pravima, u njegovom prevaspitanju i specijalnoj i generalnoj prevenciji.

¹ Pravni fakultet Univerziteta Mediteran, Josipa Broza bb, 81000 Podgorica; E-mail: savo.markovic@unimediteran.net.

Rimsko pravo i zahtevi društvenog morala insistirali su na časti i savesnosti pri svakodnevnom ponašanju i komunikaciji među ljudima, kod sklapanja pravnih poslova, u izvršavanju preuzetih obaveza. Ovo je naročito bilo izraženo u najranijem periodu rimske istorije, gde je broj pravnih pravila bio mali i gde se veliki broj društvenih odnosa odvijao mimo prava tj. bio je zasnovan na časti, obrazu, savesti, na dobroj veri. Odsustvo pravnih normi i efikasne državne prinude ne mogu nas ohrabriti na zaključak da su Rimljana bila nepoznata i neka druga ponašanja i da su dozvoljene sve one radnje koje predstavljaju delikt koji sankcioniše država. Pogrešno bi bilo smatrati da su ovi prestupi ostali sasvim nesankcionisani, samo se mehanizam prinude ispoljava drugačije: kroz bojkot, prezir, gubljenje časti.

Čast (*existimatio*) je prvenstveno pojam društvenog morala, dakle van sfere prava. U tom smislu treba tumačiti i poznato mišljenje Rimljana koje parafrazirano glasi: ako se pravo počne baviti moralom, onda s moralom nešto nije u redu. Rimljani su pod čašću smatrali dostojanstvo koje neki kolektivitet, na osnovu običaja, pa i zakona, priznaje pojedincu². Mada je čast najpre moralna kategorija, ne možemo joj odreći i vrlo relevantne pravne posledice, jer umanjenje ili gubitak časti utiče na pravnu i poslovnu sposobnost pojedinca. Te posledice su mogle biti toliko teške da je ponekad gubitak časti izazivao *capitis deminutio maxima* koja se naziva i *građanska smrt* tj. gubitak statusa subjekta prava (O. Stanojević, 2007; M. Horvat, 1974; A. Romac, 1981). Glavni razlozi umanjenja časti bili su: *intestabilitas, nota censoria, infamia i turpitude*.

2. Oblici umanjenja časti

Intestabilitas je, prema osmoj tablici Zakona dvanaest tablica, svojevrsna talionska kazna za onoga koji obeća da će biti svedok ili *libripens*, pa odbije da svedoči – biće nečastan i lišen prava da svedoči³.

² Digesta (u daljem tekstu: D), 50. 13. 5. 1; Ante Romac, *Rimsko pravo*, PFZ, Zagreb, 1981, 90.

³ Tab. VIII, 21: *Qui se sierit testarier libripensive fuerit, ni testimonium fatiatur. Improbus intestabilisque esto.*

Intestabilis nije mogao biti svedok niti drugoga zvati za svedoka u pravnim poslovima koje bi sam sklapao. To je predstavljalo krupno ograničenje, jer su u starom pravu svi važniji pravni poslovi sklapani u prisustvu svedoka, pa je tako *intestabilis* gotovo sasvim izgubio pravo da sklapa pravne poslove (*ius commerci*) i aktivnu testamentalnu sposobnost.

Nota censoria (*nota* – znak, pismena primedba, beleška; *censorius* – cenzorov) – cenzorska beleška tj. napomena, koju su cenzori upisivali pored imena nekog građanina prilikom popisa rimskih građana po razredima i imovini zbog vojne službe, a koji je vršen „svake pete godine“ (Ž. Bujuklić, 2005). Ova beleška je imala i karakter kazne, ako je ukazivala na nečasne i nemoralne radnje pojedinca kojima je povredio interes države (ogrešenje o vojsku ili državnu službu, davanje mita, rasipništvo, raspusnički život) ili se nečovečno ponašao prema srodnicima, klijentima i robovima. Kod lakših moralnih prestupa, cenzorska beleška je umanjivala čast građanina, a kod težih prestupa pojedinac je mogao biti isključen iz Senata, premešten iz sela u grad ili kažnjen deklasiranjem u najniži centurijski red, a moglo mu je, čak, biti potpuno uskraćeno pravo glasa (*ius suffragii*).

Infamia (nepoštenje, bešašće, besramnost, sramota, loš glas, poročnost) je gubitak građanske časti koji istovremeno znači i gubitak čestitosti, časti, poštenja, „dobrog glasa“ među članovima sopstvenog kolektiviteta (u Rimu među sugrađanima), a infamnog je sprečavalo da nesmetano učestvuje u pravnom saobraćaju (Ž. Bujuklić, 2005). U Rimu je najraniji način javnog žigosanja nepoštenih građana bila cenzorska beleška (*nota censoria*), da bi kasnije i pretor nastavio tu aktivnost, lišavajući u svom ediktu moralno žigosana lica nekih prava, najpre procesualnih (*ius postulandi*). Ako imamo u vidu uslove koji su izazvali infamiju, postoje: *infamia immediata*, koja deluje direktno (*ipso iure*), a rezultat je životnih navika, odnosno određenih zanimanja ili radnji neke ličnosti (nepoštenog otpuštanja iz vojske, prostitucije, bigamije, dvostrukе veridbe, „bankrota“, gladijatorskog i glumačkog zanimanja i dr.), kao i *infamia mediata*, gde bešašće nastupa posredno, kao mera državnog intervencionizma. *Infamia mediata* je prevashodno rezultat sudske presude za neke delikte – teška zlodela čiji je progon vršen u javnom krivičnom postupku (*iudicium publicum*), kao i za određene privatne prestupe koji su „uživali“ loš glas – prevaru (*dolus malus*), krađu

(*furtum*), razbojništvo (*rapina*), telesno sakaćenje (*iniuria*) i najzad, zbog izbegavanja konkretnih građanskopravnih obaveza i dužnosti, a sugerisu nam na zloupotrebu dobronamernog poverenja – neizvršavanje obaveza iz tutorstva (*tutela*), ortakluka (*societas*), ostave (*depositum*), zaloge (*fiducia*), ugovora o zastupanju (*mandatum*) (Gaj, 1982).

Turpitudo (nepoštenje, nečasnost, loš glas) se zasniva na javnom mnjenju sredine, na lošem glasu u kolektivitetu (otud *infamia facti*) i ne zavisi od odluke bilo kog državnog organa, dok se infamija temelji na sudskoj odluci (otud *infamia iuris*). U turpitudisane osobe spadali su: pijanice, rasipnici, cirkuske igračice, podvodači, prostitutke i sl. i uskraćivano im je pravo da budu svedoci, tutori, da traže nužni deo pri nasleđivanju kod pobijanja testamenta. U Rimu nikad nije povučena oštra granica između infamnih i *turpes* osoba, pa su u Justinijanovom pravu obe počivale ne na zakonu, već na sudijskom uverenju, tako da je infamija, koja se zasnivala na pravu, sasvim izobičajena (M. Horvat, 1974; A. Romac, 1981).

a) Kazna beščašća pri zloupotrebi dobronamernog poverenja

Dešavalо se kod fiducijarnih pravnih poslova, koji su se temeljili na veri, poverenju i poštenju, da je onog koji prekrши te moralne vrednosti, uz imovinsku sankciju, pogađala istovremeno i infamija. Tako kod fiducije, ako založni poverilac proda ili pokloni trećem licu založenu stvar bio je dužan da, na osnovu tužbe *actio fiduciae*, vrati založnom dužniku stvar ili plati njen novčani iznos, a čekala ga je i infamna kazna (O. Stanojević, 2007). Slična imovinska i infamna sankcija je čekala i tutora, ako je zloupotrebio svoja ovlašćenja i izigrao poverenje (O. Stanojević, 2007). Ostava (*depositum*) je, takođe, bila pravni posao, koji je počivao na poverenju i prijateljstvu, pa je povreda tih moralnih postulata povlačila za sobom i imovinsku kaznu u vidu naknade štete i kaznu gubitka časti (*infamia*), ako ostavoprimac neće da vrati deponovanu stvar, ako je ošteti ili je upotrebljava (O. Stanojević, 2007), čime čini „krađu upotrebe“ (*furtum usus*). Iznos imovinske kazne je dvostruko veći (*in duplum*), ako depozitar kod ostave u nevolji (*depositum miserabile*) neće da vrati ostavljene stvari ili negira postojanje pravnog posla. Uz to, ostavoprimac je postajao nepošten (O. Stanojević, 2007).

Kumuliranje imovinske kazne i moralne osude na gubitak časti srećemo i kod ugovora o ortakluku (*societas*), zato što je neki od ortaka izigrao odnos posebnog poverenja, bez kog nema ortakluka (O. Stanojević, 2007). Takođe, kumulativno je osuđivan na imovinsku kaznu i kaznu beščašća zastupnik kod ugovora o zastupništvu (*mandatum*). Rezon imovinske sankcije je naknada materijalne štete, dok je motiv za ovu drugu kaznu taj što je zastupnik izigrao poverenje koje mu je ukazao vlastodavac iz ovog ugovora (O. Stanojević, 2007). I tutorstvo (*tutela*) je počivalo na načelima savesnosti i poštenja, pa je još u ranom rimskom pravu štičenik (*pupilla*) imao pravo da protiv nesavesnog zakonskog tutora podigne deliktnu tužbu (M. Milošević, 2011).

Nesavesnog testamentalnog tutora je svaki građanin mogao krivično goniti (M. Milošević, 2011; M. Mitić, 1983). Negde sredinom perioda republike ustanovljeno je pravilo po kojem zakonski tutor nije mogao dobiti odobrenje magistrata za preuzimanje na upravu pupilinog imanja pre nego se stipulacijom obaveže da će imovinom savesno upravljati i ustupiti je po isteku tutorstva (*cautio rem pupilli salvam fore*) (M. Milošević, 2011). Vremenom se, takođe, iskristalisalo načelo, koje bi se danas moglo podvesti pod sukob imovinskih interesa, da se za tutora nisu mogli postaviti pupilini dužnici niti poverioci (M. Mitić, 1983). Konačno, s prelaskom na formularni postupak uvedena je *actio tutela*, na osnovu koje su odnosi između štičenika i tutora, nakon prestanka tutorstva, rešavani po načelima *bona fides* (savesnosti, poštenja), pa je nesavesnog tutora, uz imovinsku sankciju, pogađala i infamna kazna.

b) *Kazna beščašća u naslednom pravu*

Oblast naslednog prava, a naročito testamentalno nasleđivanje, bili su pod snažnim uplivom moralnih pravila. Ovo najpre zbog značaja imovine koja je nasleđivana, jer je nasleđivanje u arhaičnim društvima, pa sve do srednjovekovnog procvata gradske privrede, bilo glavni, a često i jedini način da se dođe u posed imovine veće vrednosti. Pored toga, nasleđivanje je ponekad imalo i lični neimovinski karakter, pa se u ranom rimskom pravu, uz imovinu, nasleđivao i položaj porodičnog starešine (*pater familias*), a nasleđivanje je imalo i religijsku dimenziju, jer je služilo negovanju i očuvanju kulta predaka i porodičnih božanstava, kao značajnog dela rimskog politeizma.

Vremenom su slobodi testiranja postavljene jasne granice merama državnog intervencionizma i vladajućim moralnim načelima, iako odredbe pete tablice Zakona dvanaest tablica ostaviočevu volju poistovećuju sa zakonom: „Uti legassit... ita ius esto“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 32). Ostaviočeva sloboda testiranja bila je ograničena – formalnim i materijalnim nužnim naslednjim pravom. U početku se nije bilo ukorenilo shvatanje o tome koja sve lica imaju pravo na nužni naslednički deo. Krug nužnih naslednika se širio, pa su se u nužne naslednike ubrajali: potomci, preci i ostaviočeva braća i sestre. U nužne naslednike su spadali i polubraća i polusestre, ako je zaostavštinu nasledila „nedostojna osoba“ (*turpis persona*), a to su obično bili: glumci, cirkuske igračice, podvodači, prostitutke. Ako bi testator svojim testamentom uskratio pravo na nužni deo⁴, nužni naslednik je protiv njega mogao podići tužbu koja se zvala *querella inofficiosi testamenti* (tužba zbog nedoličnog testamenta), jer se, prema mišljenju većine, smatralo da testator postupa protivno moralu (*inofficiosus*), izbegavajući prirodne dužnosti prema srodnicima (S. Marković, 2004). Rimski pravnici su držali da se takav testator nalazi u fazi svojevrsnog ludila. Međutim, ne bi bilo baš oštroumno lako posezati za ovom tužbom, jer je njen podizanje nosilo veliki rizik za tužioca. Ako izgubi spor, pogađala ga je infamna kazna, a uz to je proglašavan i nedostojnim (*indignitas*) da nasledi bilo šta, po bilo kom osnovu iz ostavine, jer se „ogrešio o pjetet prema pokojniku“ (O. Stanojević, 2007: 305).

Nedostojnost je igrala krupnu ulogu kod aktivne i pasivne testamentalne sposobnosti, uz primetnu tendenciju da se broj nedostojnih lica za pravljenje testamenta i nedostojnih da budu testamentalni naslednici stalno smanjivao. Tako su već krajem klasičnog perioda svi oni koji su bili vlasnici imovine i koji su imali pravno valjanu volju imali aktivnu testamentalnu sposobnost (S. Marković, 2004), osim osoba zvanih *intestabiles* (osobe koje je pogađao naročiti vid diskvalifikacije zato što su neopravdano odbile da svedoče).

⁴ Isprrva se nije znalo koliki deo pripada nužnom nasledniku. Vremenom su centumviralni sudovi, u čiju su nadležnost inače spadali ovi sporovi, pod uticajem pravne doktrine, preuzeli analogno rešenje iz *lex Falcidia*, koji je donesen 40. g. p. n. e., a odnosio se na legate, odreditivši da taj deo iznosi četvrtinu onog dela koji bi dobili zakonski naslednici, kao svoj zakonski deo.

Krug lica koja zbog nedostojnosti nisu imala pasivnu testamentalnu sposobnost, (razlikovala se od opšte pravne sposobnosti) tj. nisu mogla biti testamentalni naslednici, bio je bitno širi i vremenom se menjao, ponekad sužavao, ali i širio. Da bi očuvao javni i porodični moral, koji je sve više tonuo, moralista starog kova, Marko Porcije Katon Stariji je predložio čuveni Vokonijev zakon iz 169. g. p. n. e. (*Lex Voconia*), koji je zabranjivao ženama da budu testamentalne naslednice senatora (prvi cenzorski red) (M. Horvat, 1974), osim ako se kao naslednice pojavljuju: čerka, supruga ili devica – vestalka (O. Stanojević, 2007; A. Romac, 1981; S. Marković, 2004). Pored aktivne testamentifikacije i pasivna je, takođe, bila uskraćena osobama iz kategorije *intestabiles* (M. Horvat, 1974). Justinijanovo pravo uskraćuje obe testamentalne sposobnosti iz prevashodno verskih razloga: nevernicima, jereticima i apostata (otpadnicima od vere) (M. Horvat, 1974; O. Stanojević, 2007).

Nedostojnost (*indignitas*) je bila jedan od razloga za uskraćivanje pasivne testamentalne sposobnosti. Istina, *indignus* je mogao biti testamentalni naslednik, mogao je biti imenovan za naslednika, mogao je i primiti ostavinu, ali je nije mogao zadržati, nego mu je oduzimana u korist države (M. Horvat, 1974). U nedostojne naslednike su, uglavnom, ubrajana ova lica: ubica ostavioca; naslednik koji je sprečio mučenje roba da bi se otkrio ubica ostavioca; naslednik koji je ograničio ostaviočevu slobodu testiranja i naslednik koji podigne *querella inofficiosi testamenti* (tužbu zbog nedoličnog testamenta) (O. Stanojević, 2007; A. Romac, 1981).

c) *Kazna beščašća u privatnim deliktima*

Zanimljivo je da se i kod nekih privatnih delikata kumuliraju imovinske sankcije koje su najčešće penalnog (kaznenog) karaktera i infamne kazne, s tim što je u starom pravu izricana imovinska kazna, a kasnije, uglavnom od klasičnog perioda, i kazna beščašća. Tako su u starom rimskom pravu tretirani kao privatni delikti *iniuria* (delikt uperen protiv ličnosti) i *furtum* (krađa – koja je bila usmerena protiv imovine), gde su kazne imale sličan razvojni put. Injurija je prvobitno bila delikt koji je uperen protiv fizičke ličnosti, ali u klasičnom pravu menja svoj karakter i transformiše se u napad na moralni integritet,

nalik savremenoj uvredi ili kleveti. Rimljanima je od davnina bilo poznato krivično delo lažnog optuživanja, pa je počiniocu usijanim gvožđem utiskivan „žig na čelu u obliku slova K – od *kalumniator*, što znači klevetnik, spletkaros“ (O. Stanojević, 2007). Tako je uz krivičnopravnu ustanovljena i zaštita časti i ugleda. Kasnije se, carskim zakonima, Pretorovim ediktom i tumačenjem pravnika, injurija ekstenzivno tumači i obuhvata: javne uvrede, upadanje u stan koje ima uvredljiv karakter, dobacivanje na ulici, sprečavanje odlaska u pozorište tzv. „mačja“ serenada (kad više lica glasno uzvikuju ili peva uvredljive i pogrdne pesme). Posebnu zaštitu su uživale žene na javnom mestu, a matrone više od drugih žena.

Zanimljivo je rimsko shvatanje krađe, naročito u prvim stoljećima njegove istorije. Pre svega, krađa je široko tumačena, pa su u nju spadale i današnja utaja ili pronevera (O. Stanojević, 2007). Pored toga, bilo je više oblika krađe i bile su zaprećene različitim sankcijama koje su, uglavnom, bile relativno blage, osim za roba lopova i lopova uhvaćenog na delu. Uz sve rečeno, napominjemo da su, kako svedoči Katon Mlađi, Rimljani imali blagonakloniji stav prema lopovima, nego prema zeleničima, pa su lopove kažnjavali *in duplum* (dvostruki iznos), a zeleniče *in quadruplum* (četverostruki iznos). Možda uzrok ovakvom stavu treba tražiti u ratničkom mentalitetu Rimljana kojima pljačka i otimačina u ratu nisu bili nezakoniti oblici bogaćenja⁵. Rimljani su držali „da je ono što je oteto od neprijatelja u najvećoj meri njihova svojina“ (Gaj, 1982: 253). U Sparti je krađa bila uzdignuta na nivo svojevrsne ratne veštine, jer su Spartanci decu ohrabrirali da kradu hranu, naročito voće. Nespretnog lopova su tukli bezdušno, ne zbog krađe, nego zato što je uhvaćen na delu (S. Marković, 2005), odnosno, narodski rečeno, što nije umeo da krade.

⁵ Sličan stav imamo i u ratničkoj tradiciji Crnogoraca, kod kojih ratni plen i otimačina nisu nailazili gotovo ni na kakvu moralnu osudu. Štaviše, krađa i otmica od neprijatelja bile su uzdignute na nivo vojničkog podviga.

3. Moralni delikti u rimskom zakonodavstvu

Najraniji rimski zakon – Kraljevski zakoni (*Leges regiae*), nije baš krcat odredbama koje govore o moralnim deliktima i kaznama koje su zaprećene za ova dela. Ovaj zakon propisuje najtežu kaznu za ženu preljubnicu ili ako je pila vino, jer za oba moralna prestupa „Romul je dopustio smrtnu kaznu“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 28). Istina, muž prestupnice nije mogao doneti ovakvu odluku bez saglasnosti „saveta“ rođaka. I preposlednji rimski vladar, Servije Tulijs, propisuje kapitalnu kaznu – žrtvovanje „očevim bogovima“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 28) za teško moralno zlodelo „ako sin tuče roditelja ali tako da ovaj zajauče“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 28).

Prva rimska kodifikacija – čuveni Zakon dvanaest tablica (*Leges duodecim tabularum*), nešto je bogatiji normama koje se mogu svrstati u krivična dela protiv morala od napred pomenutih Kraljevskih zakona. Tako osma tablica ovog zakona propisuje najtežu sankciju – smrtnu kaznu za dela koja predstavljaju praznoverje i sujeverje, poput bacanja čini pesmom na tuđe useve (J. Danilović, O. Stanojević, 2003). U istoj tablici su istom sankcijom zaprećeni i ovi moralni delikti: ako se neko drugom javno ruga ili mu speva uvredljivu ili klevetničku pesmu (J. Danilović, O. Stanojević, 2003), koja će u srednjem veku biti nazvana „mačjom“ serenadom. Zakon dvanaest tablica, takođe, u osmoj tablici smatra teškim moralnim deliktom i noćno preoravanje ili seču tuđih plodova, propisujući smrtnu kaznu i naređujući da se počinilac tog zlodela obesi u slavu boginje Cerere (J. Danilović, O. Stanojević, 2003), ako je delinkvent odrasla osoba, a ako je počinilac maloletan, onda je pretor naređivao da ga išibaju i da „plati dvostruki iznos štete“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 36). Pomena je vredna i činjenica da najranije rimsko pravo nijansira pojам krivice, pa umišljaj kažnjava drastično oštiriće od nehata. Tako, ako bi neko umišljajno zapalio kuću ili seno blizu kuće, onda su ga vezanog batinali i spaljivali, ali ako je isto zlodelo učinjeno nehatno, onda je počinilac morao da nadoknadi štetu, dok su siromaha lakše šibali (J. Danilović, O. Stanojević, 2003).

U istoj tablici Zakon propisuje infamnu kaznu za onoga koji je obećao da će biti svedok ili *libripens* (merać sa vagom), pa pogazio obećanje. Onda takav delinkvent „nek bude nečastan i lišen prava na svedočenje“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 37).

Moralno žigosana dela sadrži i Pretorov edikt (*Edictum perpetuum*) iz 131. g. n. e., pa tako njegov deseti titulus nosi naziv *De calumniatoribus* (O klevetnicima). Pretor je propisao da je klevetnik dužan da plati četvorostruki iznos novca koji je primio „da radi klevete nešto uradi ili da ne bi uradio“ (O. Lenel, 1907: 106). Posle godinu dana, kad oštrica odmazde za nanetu klevetu otpipi, klevetnik će biti dužan da plati samo jednostruki iznos primljenog novca (O. Lenel, 1907). Uočava se da je ovaj moralni delikt prvenstveno tretiran sa imovinskog i procesualnog aspekta, a tek posle sa etičkog stanovišta, jer određuje naknadu štete za moralni prestup koji, istina, ima penalni karakter, a ne propisuje nikavu sankciju koja bi atakovala na čast i ugled klevetnika.

4. Čast vestalki

Kao opštu tendenciju, zajedničku karakteristiku većine starovekovnih prava, apostrofiramo pravni i društveni položaj obrednih ženskih likova. Ove zavetovane žene bile su u fokusu rigoroznih moralnih pravila, pa je ogrešenje o njih često drakonski kažnjavano. Najtipičniji primer u tom smeru je društveni i pravni položaj rimskeh zavetovanih devojaka – devica vestalki.

Vestalke (lat. *vestales*) su bile sveštenice boginje Veste, koja ulazi u red najstarijih božanstava, a njeni tragovi vode nas do sinojkizma i postanka rimske države (T. Livije, 2012)⁶ i čuvarke večnog ognja (*ignis inextinctus*), tog simbola čvrstine i dugovečnosti Rima. One su prvobitno bile razvrstane u posebnu grupu u kojoj je bilo četiri, a kasnije šest devica, po dve u svojstvu predstavnica svakog od tri plemena – osnivača Rima (Ticiji, Luceri i Ramni).

Naime, zna se da vatra predstavlja jedan od najznačajnijih pronalazaka primitivnog čoveka, pa su je primitivna društva ljubomorno čuvala, jer se do nje teško dolazilo. Zato je ustanovljena obaveza čuvanja vatre koja bi, na određenom mestu, stalno gorela. U početku je obaveza čuvanja večne vatre nominalno padala na porodičnog starešinu, mada je čin neposrednog izvršenja pritiskao najmlađe ukućane, pre svih, čerke paterfamilijasa (Ž. Bujuklić, 2005). Racionalan razlog za ovakvo rešenje nalazimo u organizacionoj strukturi patrijarhalnog društva,

⁶ Videti, napomenu 27.

u kojem su muškarci obično bili odsutni iz kuće (poljski radovi, lov i ribolov, ratovi), dok su žene bile okupirane kućnim poslovima i retko su preskakale kućni prag. Kućnoj posluzi i patrijarhalnim robovima, ako ih je i bilo, takva čast se nije smela ukazati, pa je ova sakralna obaveza, poveravana najčednjim ukućanima tj. čerkama, pre sticanja punoletstva, koje su svojom čestitošću i čistotom bile dostoјne takve časti. Zato ognjište (*focus*) izrasta u simbol kuće, a večni plamen postaje garancija dugovečnosti patrijarhalne porodice. Nepodeljeno mišljenje svih članova porodice bilo je da njihovu najveću nesreću predstavlja gašenje ognjišta „osim kad je to namerno činjeno jednom godišnje (1. marta) i ponovo ritualno paljeno“ (Ž. Bujuklić, 2005: 550).

Sveštenice vestalke su birane među devojčicama patricijskog porekla i uzrasta od šest do deset godina. U početku je izbor vršio sam kralj, a kasnije prvosveštenik (*pontifex maximus*). Za vestalke su traženi prilično strogi uslovi: roditelji su im morali biti živi (*patrime et matrime*); morale su biti rođene u braku zaključenom na strogo formalan, svečan način (*confarreatio*) i da su bez ikakve gorovne ili neke druge fizičke mane (Ž. Bujuklić, 2005). Uz to, njihovi roditelji nisu nikad smeli imati status roba, pa ni privremeno, morali su časno postupati sa neprijateljem i morali su imati imanje na Apeninskom poluostrvu. U početku je prvosveštenik odabirao dvadeset devojčica od kojih je kockom, konačno, birano njih šest (K. Tacit, 2006)⁷, da bi se spričila eventualna pristrasnost, mada je preimručstvo ipak bilo na strani onih kandidatkinja koje su već imale sestruru vestalku ili su im očevi bili visoki sveštenici (Ž. Bujuklić, 2005). Posle izbora, devojčice su napuštale roditeljski dom i živele su u kući vestalki (*Atrium Vestae*).

Za vestalke je važio strog režim života koji je, podeljen po dekadama, izgledao ovako: prvih deset godina savladavale su tajne veštine, narednih deset su se posvećivale izvršavanju svojih dužnosti i, najzad, poslednjih deset godina su podučavale podmladak. Po isteku tridesetogodišnje službe oslobođale su se zaveta čednosti, mogле su napustiti grupu, a mogле su se i udati (Ž. Bujuklić, 2005). Međutim, bilo je uobičajeno da se vestalke i posle napuštanja službe pridržavaju predašnjeg načina života, budući da je napuštanje kolegije tumačeno kao loše predskazanje koje može naneti zlo ne samo vestalki, nego i

⁷ videti napomenu 177.

Rimu, pa u tom smislu svedoči i činjenica da su dve vestalke u doba Avgusta dužnost obavljale „57 godina (*Occia*), odnosno 64 godine (*Iunia Torquata*)“ (Ž. Bujuklić, 2005: 551). O revnosnom izvršavanju religijskih obaveza i određivanju redosleda izvršavanja dužnosti, koje su vestalke obavljale danonoćno, starala se najstarija članica kolegije (*virgo vestalis maxima*). Polaganje zakletve nevinosti bilo je podvrgnuto strogim procesualnim pravilima, pa je prilikom tog čina vestalka bila dužna da odseče svoju kosu i zaveže je za „sveto lotosovo drvo kao dar boginja“ (Ž. Bujuklić, 2005: 551), a onda, kad joj nova izraste, povezivala je šest pletenica sa crvenim i crnim vunenim trakama. I odeća vestalki je bila skromna – primerena njihovom načinu života. Oblačile su beli ogrtač, sličan odeći budućih nevesta „pred venčanje“ (Ž. Bujuklić, 2005). I jednostavna odeća, skroman život i čestito ponašanje sugerisu na obavezu vestalki o bespogovornom izvršavanju krutih moralnih pravila zaveta čednosti i smernosti. Rimski istoričar, Tit Livije, beleži da je jedna vestalka navodnu povredu ovih pravila (425. p. n. e.) umalo platila glavom: „Iste godine je vestalka Postumija optužena da je prekršila zavet čednosti. Nevina u vezi sa tom optužbom, ipak nije uspela da otkloni svaku sumnju zato što je isticala svoju lepotu i bila slobodnjeg ponašanja nego što priliči devici. Kada je ispitana, bila je oslobođena, pri čemu joj je vrhovni sveštenik, izražavajući mišljenje kolegijuma, naredio da bude uzdržanija u svom ponašanju i da više neguje pobožnost nego lepotu“ (T. Livije, 2012: 280). Ovakva odluka je, verovatno, motivisana političkim progonom gensa Postumija, pa je i njen brat Postumus bio teško optužen (T. Livije, 2012). Izgleda da je eventualna ljubavna veza sa vestalkom nekog od pretendenata na najviše državne funkcije, pa i sam presto, bila omiljen oblik političke diskvalifikacije političkog protivnika, o čemu svedoči i slučaj Lucija Sergija Katiline. Naime, od brojnih optužbi sručenih na njega, jedna se odnosila na Katilinu tobožnju ljubavnu vezu sa jednom vestalkom, što je predstavljalo neoprostiv greh i težak zločin. Osumnjičeni Katilina je svaki put pred sudom bio oslobođen zbog nedostatka dokaza ili možda pre zbog korupcije rimskih sudova (bolesti od koje pati i savremeno sudstvo), o čemu resko svedoči iskričavi komentar jednog savremenika: „Katilina je svaki put izlazio iz sudnice siromašniji tačno onoliko koliko su njegove sudije bile bogatije“ (V. Janković, 2018: 209).

Vestalke su živele život pun vrlina, koji je podrazumevao odricanje od nekih ovozemaljskih zadovoljstava i radosti, ali su imale i odredene, brojne pravne i društvene privilegije koje su drugim ženama bile nedostupne. Među njihovim pravnim privilegijama ističu se ove: bile su oslobođene očinske vlasti (*patria potestas*); nisu imale tutora i imale su potpunu pravnu i poslovnu sposobnost (Ž. Bujuklić, 2005). Vestalke su po isteku svoje tridesetogodišnje službe, do kraja života živele po svom pravu (*sui iuris*), budući da su potpuno kidale agnatsku vezu sa porodičnim domom. O pravu vestalke da sačini testament, još dok joj je otac živ, i da sklapa druge pravne poslove bez tutora, svedoči jedan kraljevski zakon Nume Pompilija, koji je vestalkama „podario veliku čast među kojima pravo pravljenja testamenta za života oca“ (Plutarh, 1988: 120) i jedna izričita odredba Zakona dvanaest tablica (J. Danilović, O. Stanojević, 2003)⁸. Uz to, vestalke su svedočile bez zakletve, a onog ko bi ih povredio čekala je najteža kazna. Međutim, život vestalki je bio u svakodnevnom fokusu prvosveštenika i krug njegovih ovlašćenja prema njima bio je sličan ovlašćenjima *pater familiasa*. Porodični starešina je prema članovima svoje porodice imao široka lična ovlašćenja, pa ih je mogao kazniti čak i smrtnom kaznom, ako su se nedolično ponašali ili učinili neki prestup. Ipak, položaj vestalke je više podsećao na položaj supruge porodičnog starešine (*mater familias*), od položaja crkve (*filiae familias*).

Vestalke je sve vreme službovanja u kolegiji pritiskala obaveza bespogovornog poštovanja zaveta čednosti, a svaki prekršaj zaveta brutalno je kažnjavan na taj način što je prestupnica živa zaziđivana u odaji ispod zemlje, zato što se vestalkina krv nije smela prolivati. Onoga ko je obljudio vestalku javno su šibali do smrti. Odluku o vestalkinoj krivici izričao je kolektiv pontifika (Ž. Bujuklić, 2005), s tim što je mišljenje kolektiva imalo najpre savetodavni karakter, jer je konačnu reč o krivici, kazni i izvršenju kazne imao pontifeks. A da li se vestalka ogrešila o zavet devičanstva utvrđivano je merenjem obima njene ruke ispod pazuha, budući da se znalo „da se posle polnog odnosa taj obim povećava“ (O. Stanojević, 2007: 221). Nakon donošenja presude

⁸ Tab. V, 1. Gde se izrekom kaže: „Stari su hteli da žene, makar sasvim punoletne, budu pod tutorstvom, osim devica Vestalki, kojima su ostavljali slobodu. Tako je propisao Zakon 12 tablica.“

pristupalo se uklanjanju spoljnih simbola vestalkinog dostojanstva, zatim su je u prekrivenoj nosiljci odevenu u mrtvačku odeždu prenosili Forumom u pratnji njene rodbine. Ceremonija, nalik pogrebu (*pompa funebris*), okončavala se na mestu jezivog imena – „Polje okaljano zločinom“ (*Campus Sceleratus*), smeštenom među gradskim zidinama, kod Kolinske kapije, gde su najčešće sahranjivani teški delinkventi. Tu je već bila napravljena mala podzemna odaja „sa ležajem, stočićem, lampom i nešto hrane“ (Ž. Bujuklić, 2005: 552). U poslednjem činu pogrebne ceremonije prvosveštenik je, u pobožnom stavu, izgovarao molitvu, a zatim je otkrivajući nosiljku izvodio iz nje prestupnicu i odvodio je do ulaza u podzemnu odaju u koju se silazilo jedino merdevinama. Onda ju je predavao svojim pomoćnicima koji su je uvodili u grobnicu, tu je ostavljali a pri izlasku su „izvlačili merdevine i zatrtpavali otvor“ (Ž. Bujuklić, 2005: 552). Mesto gde je vestalka sahranjena moralo se potpuno poravnati, a grobniča nije smela da ima nikakva obeležja. Tako je grešnicu i njenu grobniču prekrivao veo većitog zaborava, pa njena porodica više nije imala a nije ni znala ni gde da joj napravi pomen.

Uz ovako velike obaveze i odricanja, išli su i veliki ugled i značajne privilegije koje im je rimska država dodelila. Među glavnim je bilo njihovo pravo intercesije (*intercessio*) tj. pravo poništenja nekih odluka magistrata, pa su mogli sprečiti izvršenje smrtne kazne, ako bi srele osuđenog koga vode na gubilište. I sam konzul je bio dužan da zastane i propusti vestalke da prođu prve, kada su prolazile gradom, dok su ka zemlji oboreni snopovi (*fastes*) njegovih liktora simbolizovali počast vestalkama (Ž. Bujuklić, 2005). Samo su se one mogle kočijama provoziti po Forumu. Vestalke je pratilo jedan liktor, a prilikom svetkovina za njih su bila rezervisana počasna sedišta (T. Livije, 2012)⁹.

O ogromnom poverenju koje su uživale vestalke svedoči i činjenica da su kod njih pohranjivani pravni spomenici od izuzetne važnosti. Zna se da je Cezar, uoči svoje smrti (44. p. n. e.) njima poverio na čuvanje svoj testament, a tako je postupio i Avgust (K. Tacit, 2006)¹⁰, što je od vremena njegovih naslednika postala i redovna pojava (Ž. Bujuklić, 2005).

⁹ videti napomenu 27.

¹⁰videti napomenu 38.

Najzad, najupečatljivije svedočanstvo o ugledu sveštenica boginje Veste jeste legenda o osnivanju grada Rima, prema kojoj je čak i nastanak rimske države vezan za ime jedne od vestalki. Reč je o Rei Silviji, čerki kralja Numitora, kome je, proteravši ga, presto preoteo brat Amulije, koji je naložio smaknuće svih Numitorovih sinova. Uzurpator prestola je naterao Numitorovu kćи Reu Silviju da bude vestalka i položi zavet čednosti, da ne bi imala potomstva, koje bi bilo legalni naslednik prestola njegovog silom svrgnutog dede.

LITERATURA

1. Ante Romac, *Rimsko pravo*, PFZ, Zagreb, 1981.
2. Otto Lenel, *Das Edictum perpetuum, Ein versuch zu Seiner wiederherstellung*, Zweite, Verbesserte auflage, Leipzig, Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1907.
3. Gaj, *Institucije*, Nolit, Beograd, 1982.
4. Jelena Danilović – Obrad Stanojević, *Tekstovi iz Rimskog prava*, praktikum za vežbe, Beograd, 2003.
5. Kornelije Tacit, *Anali*, TEMA, Beograd, 2006.
6. Marjan Horvat, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
7. Mihailo Mitić, *Rimsko statusno i porodično pravo sa elemntima procedure*, Svetozar Marković, Beograd, 1983.
8. Miroslav Milošević, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2011.
9. Obrad Stanojević, *Rimsko pravo*, Dosije, Beograd, 2007.
10. Plutarh, *Uporedni životopisi*, prema Z. Dukat, I – III, August Cesarec, Zagreb, 1988.
11. Savo D. Marković, *Testament u starovjekovnom pravu*, Glosarijum, Beograd, 2004.
12. Tit Livije, *Istoriјa Rima od osnivanja grada* (prevod, predgovor i objašnjenja M. Mirković), Službeni glasnik, Beograd, 2012.
13. Vladeta Janković, *Antičke izreke*, Laguna, Beograd, 2018.
14. Žika Bujuklić, *Forum romanum – rimska država, pravo, religija i mitovi*, Dosije, Beograd, 2005.

PENALTIES OF DISHONOR IN ROMAN LAW

ABSTRACT: Honour was of great importance in Roman society, because it was one of the determinants of the legal status of a citizen. There were several forms of diminishing the honour, as a result of *intestabilitas*, *infamia* and *turpitudo* penalties. Also, the punishment of dishonour could be sentenced as a consequence of the abuse of good trust (*fiducia*, *societas*, *tutela*, *mandatum*, *depositum*), private delict (*furtum*, *iniuria*, *calumnia*, *rapina*, *dolus malus*), moral delict, and in the field of inheritance, it appeared in the form of limiting the passive and hereditary testamentary capacity. In Roman society, special significance was attributed to the purity of the Vestals, so insulting their honour would result in the punishment of dishonour.

KEY WORDS: Roman law, honour, punishment, infamia, the Vestals

Prikazi

Marko Krstić¹

UDC 323.1:28

323.28:28

Stručni rad

Primljen: 07.09.2018.

DERADIKALIZACIJA ISLAMISTIČKIH EKSTREMISTA²

Delo Rabase i saradnika u okviru RAND-a³ sadrži procenu programa deradikalizacije islamističkih ekstremista širom sveta i naglašava potrebu fokusiranja na radikalne pojedince. Prema ovom izveštaju, napor da se stimuliše deradikalizacija mogu se, najefikasnije, sprovesti u ključnim ranim fazama, na primer, uticanjem na „strateški proračun“; uz mere koje dodatno povećavaju troškove ekstremističkim organizacijama i istovremeno dovode do podsticaja koji povećavaju koristi u procesima odvraćanja ekstremista od terorizma. Dok je deradikalizacija zapravo proces modeliranja sopstvenih uverenja, razdvajanje je samo proces promene ponašanja tako što se pojedinac uzdržava od nasilja i povlači iz radikalne organizacije.

Mere za sprečavanje radikalizacije „ranjivih“ pojedinaca i rehabilitacija onih koji su već prihvatali islamistički ekstremizam, primenjene su u nekoliko zemalja Bliskog istoka, jugoistočne Azije i evropskih zemalja. Ova monografija opisuje i ocenjuje snage i slabosti ovih programa i predlaže korake koji se mogu preduzeti za promovisanje i ubrzavanje procesa deradikalizacije. Ključno pitanje je: da li bi cilj ovih programa trebalo da bude razdvajanje ili deradikalizacija militanata? Razdvajanje podrazumeva promenu u ponašanju (tj. uzdržavanje od nasilja), ali ne i nužnu promenu verovanja. Osoba bi

¹ master pravnik; Ministarstvo unutrašnjih poslova, Policijska uprava u Šapcu, e-mail:marko.krstic.1982@gmail.com

² Angel Rabasa, Stacie L. Pettyjohn, Jeremy J. Ghez, Christopher Boucek (2011). Deradicalizing Islamist Extremists.

³ <https://www.rand.org/>; prikaz knjige.

mogla izaći iz radikalne organizacije i uzdržati se od nasilja, ali, ipak, zadržati radikalni pogled na svet. Deradikalizacija je proces promene sistema verovanja pojedinaca, odbacivanje ekstremističke ideologije i prihvatanje *mejnstrim* vrednosti.

Autori smatraju da je deradikalizacija neophodna kako bi se trajno smanjila opasnost koju predstavljaju ovi pojedinci. Ako se militant isključi prvenstveno iz instrumentalnih razloga, kada se okolnosti promene, on može ponovo posegnuti za oružjem. Nasuprot tome, kada deradikalizacija prati odustajanje, stvaraju se dodatne barijere za recidivizam, štaviše, može doći i do preokreta. Kada se dovoljno egzaltiranih osoba odrekne radikalnog islamizma, ideologija, kao i organizacije koje je upražnjavaju, fatalno se diskredituju. Ukoliko se veći broj militanata odrekne ekstremizma, radikalne islamske organizacije će se suočiti s većim preprekama u privlačenju pristalica i simpatizera unutar muslimanske zajednice. Napuštanje islamističke grupe podrazumeva odbacivanje radikalne ideologije ili suštinskih delova te ideologije, posebno obaveza učestvovanja u oružanom sukobu. Sledi da, iako je militant sklon da napusti grupu iz drugih razloga, artikulacija teološki utemeljenih imperativa za odricanje od nasilja predstavlja važan faktor u donošenju odluke o napuštanju grupe.

Vlade na Bliskom istoku i u jugoistočnoj Aziji uspostavile su zatvorske individualne programe rehabilitacije za one koji promovišu određeni kult islama sankcionisan od strane države. Prototip ovog pristupa bio je model teološkog dijaloga u Jemenu koji se zasnivao na pretpostavci da većina militantnih islamista ne razume dovoljno islam, te da se njihov pogled na islam može preoblikovati i reformisati. Vlade ovih zemalja (izuzev Singapura) eksplicitno pokazuju spremnost da se uključe u pitanja tumačenja religije sa ciljem promovisanja zvanične verzije islama. Prema autorima, pregled ovih programa sadrži četiri ključne implikacije.

Prvo, čini se da ovi napori zavise od sposobnosti države da pronađe valjane sagovornike koji mogu razviti odnose sa zatvorenim militartima i iskoristiti svoj legitimitet i lične veze kako bi ove militante ubedili u pogrešnost njihovih stavova.

Drugo, programi za deradikalizaciju moraju biti izbalansirani s afektivnim, pragmatičnim i ideološkim komponentama koje nastavljaju

da deluju i nakon što zatvorenici budu pušteni na slobodu. Jasno je da se programi rehabilitacije unutar zatvorskih jedinica ne mogu oslanjati isključivo na debate o preobražaju pritvorenika. Sam dijalog ne prekida afektivne i praktične veze militanata sa radikalnim pokretom niti ih snabdeva veštinama koje su im potrebne da dobiju samopouzdanje tj. da postanu produktivni članovi svoje zajednice. Štaviše, teško je proceniti da li je militant zaista promenio svoja uverenja (iako, kako se kasnije navodi, postoje potencijalni načini procene promena u verovanju).

Treće, kako bi se osiguralo da militanti i dalje budu isključeni iz terorizma, programi deradikalizacije moraju sadržati i nadziranje bivših zatočenika i pružanje podrške nakon njihovog puštanja na slobodu. Dakle, neophodno je izvršiti detektovanje nekadašnjeg militanta i kroz podršku olakšati mu reintegraciju u društvo. Najbolje osmišljeni programi rehabilitacije (na npr. u Singapuru) i dalje nude (a ponekad i zahtevaju) teološko i psihološko savetovanje za one koji su pušteni na slobodu. Kontinuirana interakcija sa verodostojnim sagovornikom pruža trajnu emocionalnu podršku, pomaže u otklanjanju sumnji i osigurava istrajnost ponašanja i ideja.

Četvrto, izgleda da programi koji uključuju i učešće porodice ekstremiste povećavaju verovatnoću da će pojedinac ostati distanciran od drugih ekstremista i militanata. Programi deradikalizacije mogu uključivati porodice militanata i to kroz pružanje podrške ili savetovanje.

Autori tvrde da se kolektivna deradikalizacija događa retko – samo onda kada država pobedi ekstremističku organizaciju ubijanjem ili zatvaranjem većine, odnosno lidera grupe. Ovaj vid deradikalizacije razlikuje se od programa uspostavljenih radi rehabilitacije pojedinih ekstremista u onim državama u kojima se desila kolektivna deradikalizacija i gde se nisu uspostavili obimni, organizovani programi za rehabilitaciju zatvorenih terorista. Umesto toga, vlade su odgovorile na uveravanja data od strane lidera radikalnih grupa, onih koji su već počeli da preispituju svoje stavove, da bi potom angažovale ove lidere s ciljem olakšavanja procesa njihovog distanciranja od terorizma.

Analiza kolektivne deradikalizacije iz ugla autora ima brojne implikacije za kreatore politike. Prvo, kreatori politike treba da podstiču grupnu deradikalizaciju tamo gde je to izvodljivo i da olakšaju javno promovisanje tekstova i argumenata militanata koji se odreknu

ekstremizma. Kada se uticajni ideolog ili operativni vođa odrekne ekstremističke ideologije i, što je još važnije, kada javno objavi razloge za takav čin, to izaziva sumnju u iskrenost takvog postupka kod onih radikala koji dele sličan pogled na svet. Zbog porasta broja i kredibiliteta nekih autora, ovi razgovori predstavljaju najveći izazov ekstremističkoj ideologiji koja se mora delegitimizovati da bi se trajno uklonila pretnja koju predstavlja radikalni islamizam. Ekstremisti koji su još uvek na slobodi tvrdiće, očekivano, da su ta odricanja učinjena pod prinudom. Shodno tome, vlade bi sa sumnjom trebalo da prihvataju stavove onih ekstremista koji bi to negirali, jer takva lica zasigurno žele da izbegnu kompromitaciju.

Na osnovu analize procesa razdvajanja i deradikalizacije na pojedinačnim nivoima, autori tvrde da rehabilitacije radikalnih islamista zahtevaju velike napore i rigoroznu primenu programa koji se sastoje u odvraćanju od radikalne, afektivne, pragmatične i ideološke posvećenosti ekstremističkoj organizaciji.

Da bi odgovor upućen radikalnom islamizmu bio efikasan, program mora da angažuje sagovornika kog militanti smatraju kredibilnim. Pored toga, nakon što se program okonča, neophodno je da se pažljivo prati dalji razvoj polaznika i da im se pruža kontinuirana podrška kako bi se smanjila mogućnost recidivizma.

Dakle, velika je verovatnoća da program deradikalizacije neće uspeti, osim ako se sve veze sa terorizmom prekinu i obezbede alternativna sredstva za ispunjavanje psiholoških i materijalnih potreba militanta. Jednostavno odbijanje ideologije verovatno neće dovesti do trajnog odvajanja ili deradikalizacije ukoliko pojedinac ostane u kontaktu sa radikalnim istomišljenicima i ukoliko ima male šanse da uspostavi novi život izvan grupe. Borba protiv radikalne islamskičke ideologije je neophodna, ali nedovoljna da doprinese trajnoj rehabilitaciji bivših ekstremista.

Kolektivna i individualna deradikalizacija, kako navode autori, međusobno su zavisni procesi koji imaju niz sličnosti, ali i neke kritične razlike. Kolektivna deradikalizacija počinje onda kada lider grupe počne da dovodi u pitanje korisnost džihad-a. Dakle, pažljivo prati osobu koja se odvaja od radikalne organizacije. Naime, postoji jedan okidač koji skoro uvek predstavlja stratešku krizu, što dovodi do perioda ispitivanja

i ideološke krize. Ako očekivana upotreba odvajanja i deradikalizacije prevazilazi očekivanu korisnost kontinuiranog radikalizma, lideri dolaze do prekretnice i odlučuju se za umereno delovanje. Zatim, kolektivni aspekt kolektivne deradikalizacije stvarno postaje značajan; lideri koji su orijentisani ka reformama nastoje da ubede ostatak organizacije da promeni svoje ponašanje i ideologiju.

Kao što je ranije rečeno, mnogi programi deradikalizacije se fokusiraju na diskreditaciju ekstremističke ideologije kroz teološki dijalog. Ove diskusije će, verovatno, biti efikasne ako militanti poštuju stavove svojih sagovornika. Takvo poštovanje može da proistekne iz formalne teološke obuke sagovornika, iskustva kao ostvarene militantne ili lične verske predanosti. Čak i verodostojni partneri moraju uporno da angažuju militante koji su često, na početku, neprijateljski ili neprihvatljivi. Model teološkog dijaloga nije jedini način na koji program rehabilitacije može da bude opozit ekstremističkim uverenjima. Drugi načini uključuju pružanje informacija o islamu, kroz časove ili pristup verskim tekstovima, tako da militanti, koji često imaju površno shvatanje islama, mogu dublje i na svim nivoima razumeti ovu religiju. U tom smislu, program može da obezbedi informacije o alternativnim tumačenjima kako bi se podstakla debata među militantima kao način indirektnog podrivanja ekstremizma.

Program deradikalizacije, takođe, mora da onemogući radikalnu afektivnu i pragmatičnu posvećenost grupi. Da bi se potkopala afektivna posvećenost radikalnoj organizaciji, program mora da pruži osobi emotivnu podršku i da joj pomogne da se poveže s onim njenim vršnjacima koji se suprotstavljaju radikalizmu. Dakle, programi deradikalizacije treba da pomognu bivšim militantima i njihovim porodicama da pronađu alternativne izvore prihoda, stanovanja, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Na kraju, nakon što se program završi, postoji obaveza praćenja rehabilitovanih ekstremista i njihove podrške kako bi im se olakšala reintegracija u *mainstream* društvo. Ukratko, napori za rehabilitaciju islamskih ekstremista trebalo bi da imaju afektivne, pragmatične i ideološke elemente, kao i robusni program naknadnog zbrinjavanja ovih lica. Verske diskusije moraju da se vode verodostojnim argumentima, a praktična podrška, koja se nudi, treba da se proširi na bivše militante i njihove porodice.

Prema autorima, neophodno je prevazići policijske i bezbednosne pristupe u borbi protiv terorizma, objavljivanjem faktora koji podstiču i olakšavaju regrutovanje u ekstremne i terorističke grupe, kao u programu *Prevent*, britanske strategije za borbu protiv terorizma CONTEST. Dva su elementa oblikovala evropski pristup suprotstavljanja radikalizaciji: nedostatak širokog političkog konsenzusa o tome kako se suočiti sa islamističkim ekstremističkim faktorom i alati za suočavanje sa ideološkom dimenzijom procesa radikalizacije. Shodno tome, put koji su vlade evropskih zemalja odabrale za suprotstavljanje radikalizaciji postepeno je, ali značajno, varirao od zemlje do zemlje, uprkos tome što je Evropska unija nastojala da stvori sveobuhvatnu kontraradikalizacionu strukturu – strategiju EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja terorizma.

Dalje, u knjizi se navodi da je kultura veoma važna u borbi protiv radikalizacije. Kako ova monografija pokazuje, programi deradikalizacije odražavaju društvene i kulturne karakteristike zemalja u kojima su sprovedeni. Najbolje dizajnirani planovi primenjuju lokalne kulturne obrasce kako bi postigli svoje ciljeve. Jedna od implikacija ove opservacije jeste da programi deradikalizacije ne mogu jednostavno biti prebačeni iz jedne zemlje u drugu, čak i kada je reč o istom regionu, već oni moraju da se razvijaju organski u određenoj zemlji i kulturi. Kad se čini da su uspešni, programi deradikalizacije su bili sveobuhvatni napori koji su razbijali afektivnu, pragmatičnu i ideološku posvećenost ekstremista radikalnoj organizaciji i njihov pogled na svet. Ovo je veoma težak i skup poduhvat koji ne garantuje uspeh. Neke države, Jemen na primer, možda nemaju sredstva za sprovođenje sveobuhvatnog programa. U drugim slučajevima, mogu postojati pravne ili političke barijere koje sprečavaju vladu da razvija programe koji ulažu u versku sferu.

Evropske vlade, ne manje od vlasta muslimanskih zemalja, žele da razviju strategije za suzbijanje radikalizacije muslimanskog stanovništva. Ali za razliku od muslimanskih zemalja, gde programi protiv radikalizacije i deradikalizacije uključuju značajnu teološku komponentu, evropske vlade, čak i one koje održavaju vezu sa zvaničnom crkvom ili crkvama, teško uspevaju da promovišu određeno tumačenje islama, kao deo njihovih programa protiv radikalizacije. Umesto toga,

Evropljani vide radikalizaciju u kontekstu šireg socijalnog problema integracije muslimanskih zajednica na kontinentu. Problem integracije se vidi, pre svega, u smislu neadekvatnog ekonomskog, društvenog i političkog učešća, visoke stope nezaposlenosti, kriminaliteta, urbane fragmentacije i drugih socijalnih anomalija.

Kako bi bili uspešni i efikasni, programi deradikalizacije moraju predstavljati opsežne napore koji uključuju afektivne, pragmatične i ideološke komponente i značajnu naknadnu brigu. Kada je reč o programima za deradikalizaciju koji se vrše u zatvorskim sredinama, posebno je neophodno biti oprezan i pažljivo procenjivati svakog pojedinca pre njegovog puštanja na slobodu i pre otpočinjanja primene zaštitnih mera, kao što je praćenje, kako bi se društvo zaštitilo od eventualnih neželjenih recidiva, jer bi, u slučaju pogrešne procene, nekadašnji militanti mogli ponovo posegnuti za oružjem.

POZIV I UPUTSTVO AUTORIMA

Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radeve iz oblasti društvenih istraživanja ukoliko isti ranije nisu objavljivani u drugim časopisima. Rok za prijem kompletneih radeva za prvi broj je **01. april** a za drugi broj je **01. oktobar**.

Naučni radevi koji će biti objavljivani u časopisu CIVITAS ograničeni su obimom od 10.000 do 20.000 karaktera. Radevi treba da se pišu u fontu Times New Roman, veličine slova 12 pt i sa proredom 1,5.

Tekst rada mora biti predat kao Word dokument (.doc).

Radevi moraju biti napisani na **srpskom ili engleskom** jeziku, sa rezimeima, ključnim rečima i naslovom na **srpskom i engleskom jeziku**. Ukoliko radeve dostavljaju strani autori dostavlja se samo rezime na engleskom jeziku.

Autori bi trebalo da predaju svoje radeve elektronski, putem internet stranice časopisa - <http://www.civitas.rs>. U prijavi rada, uz sam rad, neophodno je dostaviti Izjavu o originalnosti rada.

Objava radeva je besplatna.

Jedan autor može objaviti samo jedan rad godišnje u časopisu. Objava rada uslovljena je dobijanjem dve pozitivne anonimne recenzije i preporuke recenzenata za štampu.

Autori će dobiti besplatan primerak broja časopisa u kom je njihov rad štampan.

Redakcija časopisa zadržava pravo da članak prilagodi jedinstvenim standardima uređivanja i pravopisnim pravilima srpskog i engleskog jezika.

FORMAT I STIL RADA

Svi radovi koji se šalju započinju navođenjem (u gornjem levom uglu) **imena i prezimena autora** fontom Times New Roman 12 pt, a u fusnoti označenoj zvezdicama za svakog autora navodi se titula, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, adresa i kontakt podaci fontom Times New Roman 10 pt.

Naslov rada piše se na sredini, velikim slovima i podebljano (font Times New Roman 14 pt).

Pre samog teksta piše se kratki **rezime** obima do 8 redova i **pet ključnih reči** (u proredu *sin-gle* i fontu 10).

Podnaslovi se pišu na levoj strani, malim slovima i podebljano i moraju biti numerisani arapskim brojevima (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. itd.). Paragrafi 1., 2. itd. odvajaju se od prethodnog paragrafa jednim praznim redom, a paragrafi 1.1., 1.2. itd. razmakom od 6 pt.

Tekst se piše fontom Times New Roman 12 pt i trebalo bi da sadrži cilj rada, korišćene metode, rezultate istraživanja i zaključke. Na kraju teksta, posle zaključka navodi se **literatura**.

Posle navođenja literature, pišu se **naslov rada, rezime i ključne reči** na engleskom jeziku ukoliko je rad na srpskom ili srpskom jeziku ukoliko je rad na engleskom. Naslov rada piše se velikim slovom, podebljano, fontom Times New Roman 14 pt a rezime i ključne reči pišu se fontom Times New Roman 10 pt.

Ukoliko rad sadrži fusnote (napomene uz tekst koje ga dodatno pojašnjavaju), one se pišu u proredu *single* i fontu 10. U fusnotama se *ne navodi* literatura, nego se ona, sledstveno *APA stilu*, navodi kao integralni deo osnovnog teksta.

CITIRANJE I POZIVANJE NA LITERATURU PREMA APA STILU **CITIRANJE U TEKSTU**

LITERATURA

Citiranje unutar teksta

- Kod APA stila izvor, koji se koristi, navodi se unutar teksta, tako što se elementi (autor, godina izdanja, broj strane na kojoj se nalazi deo koji se citira) navode u zagradama i odvajaju zarezom. Citirani izvori se navode na kraju rečenice neposredno pre tačke.

- Na **referensnoj strani** se nalaze puni podaci o izvorima koji su korišćeni u tekstu.

Pravilo: Jedan autor

- a. Kada se u rečenici pominje autor i navode njegove reči, onda se posle imena autora navodi godinu izdanja citiranog rada u zagradi, a na kraju rečenice potrebno je staviti broj strane na kojoj se nalazi rečenica u tekstu iz koga se navodi:

primer:

Poričući kao osnovni aspekt sopstvene seksualnosti i identiteta muškog, on se, prema rečima Volfenštajnove (1974), „okrenuo od stvarnosti koja se pokazala tako nepodnošljivo razočaravajuća“ (str. 9).

- b. Kada se autor ne pominje u rečenici onda njegovo prezime, godinu izdanja rada i broj strane u radu stavljamo u zgrade i na kraj rečenice. Ako je citat nastao **parafraziran-jem** ili **rezimiranjem** onda podatak o broju strane nije neophodan.

primer:

Produktivan stvaralački nivo gubi svojstva umetničke komunikacije, a dobija svojstva magijskog ili vračanja (Kris, 1953).

- c. Ako citat koji se navodi u tekstu sadrži više od 40 reči ne koriste se znaci navoda, nego se citat piše u posebnom bloku.

primer:

Vigotski (1996) značenje izraza „socijalno“ takođe određuje svojstveno sebi:

Reč socijalno primenjena na naš predmet je od velikog značaja. Pre svega, u najširem značenju ona označuje da je sve kulturno-socijalno. Kultura i jeste produkt socijalnog života i društvene delatnosti čoveka i zato nas već samo postavljanje problema kul- turnog razvoja ponašanja neposredno uvodi u socijalni plan razvoja. Dalje, moglo bi se ukazati na to da je znak koji se nalazi van organizma, kao i oruđe, odvojen od ličnosti i u stvari služi kao društveni organ ili socijalno sredstvo (str. 114).

Pravilo: Rad sa dva autora

Između prezimena autora se ubacuje znak &:

primer:

Tomas i Česova (1984) definišu temperament kao „kategorički termin bez ikakvih implikacija u odnosu na etiologiju“ (str. 4).

Temperament se definiše i kao „kategorički termin bez ikakvih implikacija u odnosu na etiologiju“ (Thomas & Chess, 1984, str. 4).

Pravilo: Rad sa 3-5 autora

Prilikom prvog navođenja takvog izvora navesti sve autore:

primer:

(Rokai, Đere, Pal, & Kasaš, 2002)

Kod kasnijih navođenja ovog izvora navesti samo prvog autora i dodati „i dr.“ ako je knjiga pisana na srpskom, ili ”et al.“, ako je knjiga pisana na stranom jeziku.

primer:

(Rokai i dr., 1982)

Pravilo: Rad sa 6 i više autora

Pri prvom i svakom daljem navođenju navesti samo prvog autora i dodati „i dr.“ ako je knjiga pisana na srpskom, ili ”et al.“, ako je knjiga pisana na stranom jeziku:

primer:

(Nikolić i dr., 2010)

Pravilo: Radovi udruženja, korporacija ili drugih organizacija

Kada je autor rada neka organizacija onda njen naziv treba staviti u zgrade kao autora tog dela. Ako organizacija ima poznat skraćen naziv, tada se taj skraćeni naziv piše u uglastim zagradama, posle punog naziva, u prvom navođenju; svako sledeće navođenje obeležava se ovim skraćenim nazivom.

primer:

prvo navođenje:

(Srpska akademija nauka i umetnosti [SANU], 1998)

kasnija navođenja:

(SANU, 1998)

Pravilo: Nepaginirani izvori

Kada se citira izvor koji ne prikazuje broj strana (kao što su elektronski izvori) koristi se broj paragrafa ili naslov odeljka i broj paragrafa u tom odeljku:

primer:

(Bogdanović, 2000, para. 5)

(Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1)

Pravilo: Autori sa istim prezimenom

Kod autora sa istim prezimenom koriste se inicijali imena kako bi se izbegla konfuzija.

primer:

Istraživanje koje je sproveo N. Jovanović (2002) dovelo je do ...

Pravilo: Više referenci od istog autora

Ako postoje dve ili više referenci od istog autora iz iste godine onda se posle podatka o godini dodaju slovne oznake „a“, „b“, itd.

primer:

(Torma, 2000a) (Torma, 2000b)

Pravilo: Dva ili više radova u jednom citatu

Kada se navode dva ili više radova, onda se u zagradi navode autori originalnih radova po redu objavljivanja i oni se razdvajaju tačkom-zapetom:

primer:

Interesantno je da drugi autori, opet, relativizmu suprotstavljaju realizam, naročito jedan nje- gov vid posebno popularan u epistemiologiji - konvergentni realizam (Sinđelić, 1988; Kirk, 1999).

Format APA stila

- Ovde su prikazani primeri korišćenja APA stila za citiranje u raznim oblicima pojavljivanja (knjiga, članak u časopisu, zbornik, ...). Prikazani su osnovni primeri i ne odgo- varaju svakoj mogućoj situaciji.

Knjige (štampani izvori)

- Knjiga sa jednim autorom

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela.* Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

-Knjiga sa više izdanja (ne navodi se ako ima samo jedno izdanje)

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela* (br. izdanja). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama* (4. izd.). Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

- Knjiga sa više autora

Kada postoji više autora, svi se navode, s tim što se pre poslednjeg prezimena dodaje amper- send (&). Ako postoji više od sedam autora, navodi se prvih šest, zatim se pišu tri tačke, i na kraju podaci o poslednjem autoru.

Prezime autora, inicijal(i) imena, & prezime, inicijal(i) (godina izdanja). *Naslov dela.* Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

dva autora:

Đorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

četiri autora:

Rokai, P., Đere, Z., Pal, T., & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

-Knjiga, prevod dela

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela*. (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Beo- grad: Clio.

-Knjiga sa urednikom ili priređivačem, zbornik radova

Ako je knjiga zbornik radova sa nekog naučnog skupa ili na neku odgovarajuću temu, kao autora navodi se priređivač tog dela i uz njegovo prezime i inicijal imena u zagradi se dodaje „ured.“ ako je urednik, ili „prir.“ ako je priređivač, ili pak ”Ed.“ kao editor ako je knjiga pi- sana na stranom jeziku.

Prezime autora, inicijal(i) imena (Ed.) (godina izdanja). *Naslov dela*. (Inicijal(i) imena prezi- me, prev.). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Članci u časopisima

-Članak iz zbornika

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov odeljka ili članka. U: Inicijal(i) imena Prezime, (priredio), *Naslov dela* (str. broj strana). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27-38). Beograd: Institut za evropske studije.

-Članak iz naučnog časopisa

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov članka. *Naslov dela, godište*, opseg strana.

primer:

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485- 502.

-Članak iz magazina

Članak iz magazina ima isti format kao kad se opisuje članak iz naučnog časopisa samo što se dodaje podatak o mesecu (ako izlazi mesečno), i podatak o danu (ako izlazi nedeljno).

primer:

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110-117.

-Članak iz novina

Za prikaz ovih izvora treba dodati podatak o godini, mesecu i danu za dnevne i nedeljne no-vine. Takođe, koristiti „str.” (ili ”p.“ ako su novine na stranom jeziku) kod broja strana.

primer:

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

A ako se ne spominje autor članka:

primer:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Onlajn izvori

- Napomena:

Prema šestom izdanju uputstva za APA, kad god je moguće, treba upisivati DOI broj. DOI broj se upisuje na kraju opisa bez tačke.

- Ako DOI nije dostupan koristiti URL, ali ne treba upisivati datum pristupa sajtu, osim kod sajtova koji će se najverovatnije vremenom menjati (npr. wiki).

-Članak iz onlajn naučnog časopisa

primer:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ako članak nema DOI broj možemo iskoristiti URL adresu:

primer:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topo- logical assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

- E-knjige

Pri citiranju knjiga ili poglavlja iz knjiga koja su jedino dostupna onlajn umesto podatka o mestu izdavanja i izdavaču staviti podatak o elektronskom izvoru iz kog se preuzima:

primer:

Milone, E. F. & Wilson, W. J. F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

-Veb sajt

Podatak o godini se odnosi na datum kreiranja, datum kopirajta, ili datum poslednje promene.

Veb sajt kome se zna autor:

primer:

Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Veb sajt kome se autor ne zna:

primer:

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

—

Veb sajt gde je autor korporacija ili organizacija:

primer:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (15. februar 2008).

Stop underage drinking. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.stopalcoholabuse.gov>

Strana unutar veb strane:

primer:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: *Union of Concerned Scientists*. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/soulutions

-Blog i wiki

Napomena: Viki (wiki) su strane koje svako može da uređuje i menja. Informacije koje nalažimo na ovakvim sajтовима ne moraju biti pisane od strane eksperata.

blog:

primer:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

wiki:

primer:

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

- Video post (*YouTube*, *Vimeo*, ...)

Za podatak o autoru se uzima prezime i ime autora (ako postoji taj podatak) ili ime koje je autor uzeo kao svoj alias (obično se nalazi pored podatka „uploaded by“ ili „from“):

primer:

Triplexy. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

Referensna strana

- Svi izvori koji su navedeni u toku teksta navode se na kraju rada u odeljku pod naslovom

„Literatura“, ili „Korišćeni izvori“. Ako postoje neki dodatni izvori koji nisu citirani u sa-mom radu, ali su poslužili pri pisanju rada, ili mogu da posluže za dalje izučavanje date teme, mogu biti navedeni u odeljku sa naslovom „Bibliografija“ ili „Dodatna literatura“.

Izgled i redosled

APA stil nalaže da naslovi sa referensne strane budu poređani tako da prva linija svakog unosa stoji do leve margeine, a ostale linije da budu uvučene. Ova lista bi trebalo da ima dvostruki prored.

Reference treba da budu poređane po alfabetском redosledу. Naslovi na stranim jezi- cima koji počinju sa određenim ili neodređenim članovima ("a", "the", "Die", ...) se redaju kao da član ne postoji. Isto tako, ako neki naslov počinje brojem naslov piše se slovima.

- Izgled referensne strane: Literatura:

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110- 117.

Đorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

- Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485-502.
- Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.
- Global warming solutions. (2007, May 21). U: *Union of Concerned Scientists*. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions
- Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>
- Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>
- Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safecchild.org/>
- Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd : Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Milone, E. F. & Wilson, W. J. F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1
- Mišić, M. (2012, februar 1). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.
- Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27-38). Beograd: Institut za evropske studije.
- Рокан, П., Ђеје 3., Пал Т., & Касап А. (2002). *Историја Мађара*. Београд: Clio.
- Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>
- Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Beograd: Clio.
- Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5
- Straževica gotova za dva meseca. (2012, februar 1). *Politika*, str. 10.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (15. februar 2008).

Stop underage drinking. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.stopalcoholabuse.gov> Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionano-technology (how a virus works) [video]. Preuzet sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

INVITATION AND INSTRUCTIONS TO AUTHORS

We invite all interested authors to submit their papers related to areas of research in social sciences, provided that the same paper has never been published before in other journals. The time limit set for receiving the completed paper for the first issue is **April 1**, and for the second is **October 1**.

The papers to be published in the journal CIVITAS are limited in length from 10.000 to 20.000 characters written in Times New Roman (font) 12 pts., double spaced.

The text should be submitted as Word document (.doc).

The papers should be written in **English** or **Serbian**, with abstracts, key words and title both in **English** and **Serbian**. In case the paper is submitted by a foreign author only an abstract in English should be added.

The authors should submit their papers in electronic form via the internet page of the journal <http://www.civitas.rs>. When submitting, it is necessary to attach the Statement concerning originality of the work.

The publishing of the work is free of charge.

An author can publish only one paper per annum in the journal. Two positive reviews by anonymous reviewers and their references for publishing are required for the paper to be published.

The author will receive a copy of the journal in which his/her paper is published.

The editorial board of the journal reserves the right to adapt the text to unifying editing standards as well as accepted conventions of usage and orthography in the English and Serbian language.

FORM AND STYLE

All the papers submitted should begin by stating (in the left upper corner) **the last name and the first name** of the author in Times New Roman 12 pts. In the footnote introduced by an asterisk for every author his/her degree, institution where he/she works and address and contact data should be given in Times New Roman 10 pts.

The title of the paper in capital (upper-case) letters, in bold, should be written in the middle (Times New Roman 14 pts.)

Before the main body of the text a short **abstract** (summary) in length up to 8 lines should be given with **five key words** single spaced in font 10 pts.

The subtitles should be written to the left on the page in lower-case letters and must be marked with numbers (e.g. 1., 1.1, 1.2, 1.2.1). The paragraphs (1., 2. etc.) are separated from the preceding ones by a blank space, and the paragraphs (1.1, 1.2 etc) by a 6 pts space.

The text is to be written in Time New Roman 12 pts and should contain the aim of the work, methods applied, the results obtained and the conclusions. At the end after the conclusion **references** should be listed.

After the references list, **the title of the paper, a summary and key words** should be written in English, if the text is in Serbian, or in Serbian, if the text is in English. The title is in bold upper-case letters, Times New Roman 14 pts, the summary and key words in Times New Roman 10 pts.

In case the paper contains footnotes (elucidating remarks added to the text), these should be written single spaced in 10 pts font. The footnote *does not contain* the citation of sources, since in accordance with the *APA style* they are integral part of the text.

QUOTING AND REFERRING TO LITERATURE APA STYLE CITATIONS IN THE TEXT

According to APA style quoting is considered to be integral part of the text; the source is given in brackets containing the elements (the name of the author, year of publication and page number) separated by comma. The source is quoted at the end of the sentence in front of the period.

At the end of the text a **reference list** is given with the documentation regarding all the sources used, in alphabetical order by the author's last name.

RULE: Single author

- a. If in a sentence one author is mentioned and his/her words are quoted, then the year of the publication is given in brackets and the page number after the sentence(s) quoted. (the sentence(s) is separated by quotation marks).

EXAMPLE:

Kripke (1972) makes a similar comment: " 'Possible worlds' are *stipulated*, not *discovered* by powerful telescopes" (p.267).

- b. If in the sentence the author's name is not mentioned, then his/her surname together with the year of publication and page number is given in brackets at the end of the sentence. If the source is **paraphrased** or **summarized**, then it is not necessary to add the page number.

EXAMPLE

The internal structure is taken to be part not of the content of sentences but of the way in which such content is represented (Stalnaker,1984)

- c. If the quotation contains more than 40 words, quotation marks are not used, but written as a separate paragraph.

EXAMPLE:

David Lewis in (1973) offers a vivid characterization of possible worlds in the following often quoted paragraph:

It is uncontroversially true that things might have been otherwise than they are. I believe, and so do you, that things could have been different in countless ways. But what does this mean? Ordinary language permits the paraphrase: there are many ways things could have been besides the way they actually are. On the face of it, this sentence is an existential quantification. It says that there exist many entities of certain description, to wit, "ways things could have been". I believe permissible paraphrases of what I believe; taking the paraphrase at its face value, I therefore believe in the existence of entities which might be called "ways things could have been". I prefer to call them "possible worlds".

RULE: Two authors

If the source quoted is in brackets insert the sign& between the names of authors. EXAMPLE:

Heim and Kratzer (1998) explain the notion 'type driven interpretation' as follows: "it's the semantic types of the daughter nodes that determine the procedure for calculating the meaning of the mother node" (p.44).

The notion of type driven interpretation may be explained as follows: "it's the semantic types of the daughter nodes that determine the procedure for calculating the meaning of the mother node" (Heim & Kratzer, 1998, p.44)

RULE: 3-5 authors

When quoted for the first time the names of all the authors should be mentioned e.g. (Gazdar, Klein, Pullum & Sag, 1985)

Later it is sufficient to mention the name of the first one adding “et al.” if the book is in English or “i dr.” if the book is written in Serbian.

e.g. (Gazdar et al., 1985) (**RULE: 6 or more authors**

It is sufficient to mention only the first author’s name with “i dr.” or “et al.” added in any occurrence of the quotation.

EXAMPLE:

(Nikolić i dr., 2010)

RULE: Works by associations, corporations or other organizations

If the author of the work is some organization, then the name of the organization should be mentioned in brackets as the author of the work. If the organization has a well known acronym, then the acronym should be put in square brackets, after the full name of the organization in its first occurrence, after that only the acronym is used.(p.84)

EXAMPLE:

First occurrence:

(Srpska akademija nauka i umetnosti [SANU], 1998)

Thereafter: (SANU, 1998)

RULE: Sources without page numbers

When sources without pagination (e.g. some electronic sources) are quoted the number of paragraph is used or the subtitle of the section and the number of paragraph in that section:

EXAMPLE:

(Bogdanovic, 2000, para. 5)

(Johnson, 2000, Concluding section, para. 1) **RULE: Authors with the same surname**

If there are two authors having the same surname, then the initial of the given name is used to avoid confusion.

EXAMPLE:

The investigation carried out by N. Jovanovic (2002) showed....

RULE: More than one work by the same author

When more than one work by the same author published in the same year is quoted, letters "a" and "b" should be inserted after the year of publication.

EXAMPLE:

Hall, S. L. (1980a). *Attention deficit disorder*. Denver: Bald Mountain Press
Hall, S. L. (1980b). *Taming your adolescent*. Detroit: Morrison Books

RULE: Two or more works in the same quotation

When two or more works by different authors are quoted in the same sentence, then the names of authors should be given in chronological order of publishing their works separated by a semicolon.

EXAMPLE:

It is interesting that other authors, again, oppose realism to relativism, especially one aspect of it that is especially popular in epistemology – convergent realism (Sindelić, 1988; Kirk, 1999).

REFERENCES APA STYLE

Here we are giving examples of entries APA style for different form of publications (books, articles in journals, collections etc.) We are giving samples which may not be suitable for every situation.

BOOKS (PRINTED SOURCES)

Books by one author

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized); place of publication, the name of the publisher

EXAMPLE:

Gould, S. J.(1985). *The flamingo's smile*. New York: W.W. Norton

BOOKS HAVING MORE THAN ONE EDITION (In case there is one edition this is omitted)

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized, the number of edition)

EXAMPLE:

Haegeman, L. (1994). *Introduction to Government and Binding Theory* (2.ed.) Oxford: Blackwell..

BOOKS BY MORE THAN ONE AUTHOR

If there are more authors to the book, each name should be mentioned; in front of the last one an ampersand (&) should be inserted. If there are more than seven authors, the names of six should be written down, then three periods and after that the data concerning the last author.

The author's last name, initial(s) & the (second) author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), The title of the book (italicized); place of publication, publisher.

EXAMPLE:

Forst, M.L., & Blomquist, M. (1991). *Missing children: Rhetoric and Reality*. New York: Lexington Books

A book by four authors

EXAMPLE:

Gazdar, G., Klein, E., Pullum, G., & Sag, I. (1985). *Generalized Phrase Structure Grammar*. Oxford: Blackwell

A book, translated

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized), initial(s) and the last name of the translator (in parentheses)

EXAMPLE:

Wittgenstein, L.(1961). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (D.F. Pears and B.F. McGuiness transl.).London: Routledge & Kegan Paul

Books with an editor, collections, anthologies

If the book is a collection of works from some conference or an anthology concerning some subject, the editor's name of the collection is given adding (Ed.), in parentheses after the name, if the book is in English or in some other foreign language; (ured.) or (prir.) if the book is in Serbian.

The author's last name, initial(s), (Ed.), the year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized), initial(s) and last name of the translator, the place of publication, publisher.

EXAMPLE:

Ostertag, G. (ed.) (1998). *Definite Descriptions*. Cambridge Mass.: MIT Press

ARTICLES IN JOURNALS

ARTICLES IN ANTHOLOGIES

The last name of the author, initial(s), year of publishing (in parentheses); the title of the article; IN: initial(s), the last name (Ed.), the title of the journal, anthology, volume etc.(italicized) page numbers (in parentheses); place of publishing; publisher.

EXAMPLE:

Freidin, R. (2001). Cyclicity and Minimalism. In: Epstein, S.D. and Hornstein, N., (eds.) (2001). *Working Minimalism* (pp. 95-127). Cambridge Mass.: MIT Press

Article from scientific journals

The last name of the author, initial(s), year of publishing (in parentheses), the title of the article, the name of the journal, volume number (italicized), page numbers.

EXAMPLE:

Kamp, H. (1971). Formal Properties of 'Now' *Theoria*, 37, 227-273.

Article from magazines and other periodicals

The description is the same as for an article from a scientific journal, except that a month is added if the publication is issued monthly or day if it is issued weekly.

EXAMPLE:

Langer, E.T. (1989, May). The mindset of Health. *Psychology Today*, 48, 1138-1241

Articles from newspapers

For the description of this type of source to the year and month, day should be added for daily and weekly newspapers, and p. in case of foreign language newspapers or str. For Serbian ones is to be used for page number.

EXAMPLE:

Noble, K. B. (1986, September 1). For ex-Hormel workers, no forgive and forget. *The New York Times*, p.A5

ELECTRONIC SOURCES

NOTE

According to the sixth edition of APA guidelines, whenever possible a DOI number should be written at the end of description without a period at the end.

If the DOI number is not available use URL, but without the date of access, except if it is likely that content of the site will change (e.g. wiki)

Article from on-line scientific journal

EXAMPLE:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

If DOI number is not available use ORL address.

EXAMPLE;

Stankov, S.(2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. from <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

E-books

When books or chapters of books are quoted from books available only on-line instead of the data about place of publishing and publisher the data about the electronic source from which the text is taken should be given.

EXAMPLE:

Milone, E.F. & Wilson,W.J.F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version].
Doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Web-site

The datum about the year refers to the date of creating, the date of copyright or to the date of the last change.

Web site with the author known

EXAMPLE:

Kraizer, S.(2005). *Safe child*. Retrieved February, 29, 2008 from <http://www.safecchild.org/>

Web-site with unknown author

EXAMPLE:

Penn State Myths.(2006). Retrieved December 6, 2011, from <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Web-site whose author is a corporation or organization

EXAMPLE:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (February 15, 2008). *Stop underage drinking*. Retrieved February 29, 2008, from <http://www.Stopalcoholabuse.gov>

Page within web-page

EXAMPLE:

Global warming solutions. (2007, May 21) IN: *Union of Concerned Scientist*. Retrieved February 29, 2008 from http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Blog and wiki

Note: Wiki are pages which anybody can change and edit. Information got from such sites are not necessarily written by experts.

Blog

EXAMPLE:

Jeremiah,D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Retrieved from <http://www.myrockcrawler.com>

Wiki

EXAMPLE:

Happiness. (n.d.). IN: Psychwiki. Retrieved December 7, 2009 from <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube,Vimeo,...)

Concerning the author, his/her name and last name or the alias is taken, if there is such data (it can usually be found next to “uploaded by” or “from” phrases)

EXAMPLE:

Triplexy.(August 1,2009)> Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

REFERENCE LIST

All the sources cited in the text must be listed at the end of the work and labeled “References”. If there are additional sources that have not been quoted directly in the work, but were useful for composing it, or may be useful for further investigation of the subject, these may be listed under the label “Bibliography”.

FORM AND ARRANGEMENT OF ENTRIES

According to the APA style, the entries should be arranged so that the first line of the entry is typed next to the left margin and the rest of the lines indented. The list should be double spaced.

The entries should be arranged in alphabetical order by the authors last names, or if there is more than one author by the last name of the first one. If there are more than one work by one author the order is chronological beginning with the earliest publication date. The titles in foreign languages which begin with an article (“a” “the” “die, der, das”etc.) are listed as if the article does not exist. If the title begins with a numerical, it should be written in letters.

THE FORM OF THE REFERENCE LIST

References

- Frost M. L.& Blomquist, M (1991). *Missing children: Rhetoric and reality*. New York: Lexington Books
- Gazdar, G., Klein, E., Pullum, G, & Sag, I (1985). *Generalized phrase structure grammar..* Oxford: Blackwell
- Global warming solutions. (2007, May 21). In: *Union of Concerned Scientists*.
- Retrieved February 26, 2008, from http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions
- Gould, S. J (1985). *The flamingo's smile*. New York: W.W. Norton
- Happiness. (n.d.) In: Psychwiki. Retrieved December 7, 2009 from <http://psychwiki.com/wiki/Happiness>
- Hall, S. L.(1980a). *Attention deficit disorder*. Denver: Bald Mountain Press
- Hall, S. L.(1980b). *Taming your adolescent*. Detroit: Morrison Books

Heim, I & Kratzer,A. (1998). *Semantics in generative grammar* Oxford: Blackwell
Jeremiah, D. (September 29, 2007). The right mindset for success in business and personal life. [Web log message]. Retrieved from <http://www.myrockcrawler.com> etc.

NOTE: The purpose of documentation is to identify the source – a book or article – by the author's name and date of publication; however, there are exceptions to this rule, when this is not the most efficient method to achieve identification. First of all, there is a traditional way of quoting works of classical literature e.g. the Metaphysics of Aristotle is quoted by an abbreviation of its Latin name and the line of the Greek text: *Metaph.* 1038 a 25; Plato's Phaedrus as *Phdr.* 255E etc. The students of classics, of course, know this.

This way of sourcing is useful when different editions of the text or different translations are compared. The second example of traditional way of quoting is the Bible. Exceptions are, moreover, well known reference books such as The Oxford English Dictionary, referred to as *O.E.D.*, The Greek- English Lexicon by Liddell and Scott, revised by Henry Stuart Jones and R. McKenzie, often referred to as *LSJ* (this work contains the list of all Greek authors and their works and gives the traditional abbreviations used in quoting) and many others.

There are, moreover, standard editions of collected works e.g. the collected works of I. Kant is referred to as A.A. (= Akademie Ausgabe) or the more popular one as Werkausgabe (by W. Weischedel), thus Werkausgabe III, is the first part of Kritik der Reinen Vernunft (Critique of Pure Reason) and as is well known there are two editions of this work the first from 1781 and the second from 1787 usually referred to as A and B, when this work is quoted the page number of the volume is given together with the original pagination; thus Werkausgabe iii, 138 [B 135,136]. These are but a few exceptions to APA style documentation, where the traditional way of sourcing is preferred to the modern one by renowned authors.

To the editor: if you find this unimportant or uninteresting or have some solutions to these exceptions, please ignore this note.

LISTA RECENZENATA

Prof. dr Aleksandar Vasić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Prof. dr Boris Kršev, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Božidar Jeličić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet "Sv. Kliment Ohridski", Bitola, Ohrid, Makedonija.

Doc. dr Dorin Drambarean, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Marijan Ćurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u Splitu, Pravni fakultet.

Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Daničić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Živković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Mirjana Franceško, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Pravni fakultet, Slobomir P Univerzitet, Bijeljina, Bosna i Hercegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar, Crna Gora.

Prof. dr Nada Savković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.

Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Oliver Bakreski, Filozofski fakultet, Univerzitet u Skoplju, Skoplje, Makedonija.

Prof. dr Petar Teofilović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.

Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.

Prof. dr Sanja Đurdić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Slavica Čepon, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija.

Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banská Bystrica, Slovačka.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.

Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.

Prof. dr Tatjana Glušac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Veljko Đurić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Gojković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Petrović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.

Prof. dr Vladimir Njegomir, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

LIST OF REFEREES

Prof. dr Aleksandar Vasić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Boris Kršev, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Božidar Jeličić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Doc. dr Dorin Drambarean, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Marijan Ćurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law, University of Split, Split, Croatia.

Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Daničić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Faculty of Law, Slobomir P University, Bijeljina, Bosnia and Herzegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty of Business Management, Bar, Montenegro.

Prof. dr Nada Savković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.

Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Petar Teofilović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Ružena Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.

Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia.

Prof. dr Tatjana Glušac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Veljko Đurić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Gojković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Petrović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.

Prof. dr Vladimir Njegomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.

Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.

Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3(05)

CIVITAS : часопис за друштвена истраживања /
главни и одговорни уредник Владимир Нђегомир. -
Год. 1, бр. 1 (2011)- . - Нови Сад : Факултет за
правне и пословне студије, 2011- . - 25 cm

Dva puta годишње.
ISSN 2217-4958 = Civitas (Novi Sad)
COBISS.SR-ID 261516807